

ชนชั้นนำไทยกับการจัดการการศึกษาไทย: หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล
กับโครงการด้านการศึกษา พ.ศ. 2490 – 2512

โดย

นายภานุพงศ์ ลิทธิสาร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปีการศึกษา 2562

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ชนชั้นนำไทยกับการจัดการการศึกษาไทย: หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล
กับโครงการด้านการศึกษา พ.ศ. 2490 – 2512

โดย

นายภานุพงศ์ สิทธิสาร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปีการศึกษา 2562

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

THAI ELITE AND THE MANAGEMENT OF THAI EDUCATION: M.L.
PIN MALAKUL AND EDUCATIONAL PROJECT DURING 1947 – 1969.

BY

Mr. BHANUBONGS SIDDHISARA

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
PROGRAM IN HISTORY
FACULTY OF LIBERAL ARTS
THAMMASAT UNIVERSITY
ACADEMIC YEAR 2019
COPYRIGHT OF THAMMASAT UNIVERSITY

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

คณะศิลปศาสตร์

วิทยานิพนธ์

ของ

นายภานุพงศ์ สิทธิสาร

เรื่อง

ชนชั้นนำไทยกับการจัดการการศึกษาไทย: หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล กับโครงการด้านการศึกษา

พ.ศ. 2490 - 2512

ได้รับการตรวจสอบและอนุมัติ ให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

เมื่อ วันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2563

ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

อรอนงค์ ทิพย์พิมล

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อรอนงค์ ทิพย์พิมล)

กรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

จุฬาร

(รองศาสตราจารย์ ดร. จุฬาร เอื้อรักสกุล)

กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

วิษระ สิ้นธุประมา

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วิษระ สิ้นธุประมา)

คณบดี

ภาสพงศ์ ศรีพิจารณ์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ภาสพงศ์ ศรีพิจารณ์)

หัวข้อวิทยานิพนธ์	ชนชั้นนำไทยกับการจัดการการศึกษาไทย: หม่อมหลวง ปิ่น มาลากุล กับโครงการด้านการศึกษา พ.ศ. 2490 – 2512
ชื่อผู้เขียน	นายภานุพงศ์ สิทธิสาร
ชื่อปริญญา	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา/คณะ/มหาวิทยาลัย	สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์	รองศาสตราจารย์ ดร. จุฬาทรรณ เอื้อรักสกุล
ปีการศึกษา	2562

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ตั้งคำถามสำคัญว่า ม.ล. ปิ่น มาลากุล ในฐานะสมาชิกเครือข่ายชนชั้นนำไทย มีบทบาทอย่างไร ต่อการจัดตั้งโครงการด้านการศึกษาหลายโครงการ ระหว่าง พ.ศ. 2490 – 2512 รวมถึงโครงการด้านการศึกษาที่เกิดขึ้นนั้น ส่งผลอย่างไรต่อพัฒนาการระบบการศึกษาของไทยในช่วงเวลาดังกล่าว การศึกษานี้ใช้เอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง ได้แก่ เอกสารส่วนบุคคลในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารราชการ บันทึกความทรงจำของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล และบุคคลใกล้ชิด หนังสือ และบทความ

จากการศึกษาพบว่า นับตั้งแต่สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง ม.ล. ปิ่น มาลากุล เป็นผู้ริเริ่มโครงการด้านการศึกษาให้สอดคล้องกับความช่วยเหลือจากองค์การระหว่างประเทศ โดยมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาการศึกษาผ่านหลักการมูลสารศึกษา เมื่อเข้าสู่สมัยรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ปรับเป้าหมายให้ประสานกับนโยบายของรัฐ ดังนั้น จึงเกิดโครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค (พ.ศ.ภ.) เพื่อมุ่งขยายการศึกษาทุกระดับชั้นออกสู่ชนบท ผลจากการดำเนินโครงการตลอดสองทศวรรษ ทำให้การศึกษาไทยมีความก้าวหน้าขึ้นโดยลำดับ ด้วยปัจจัย 5 ประการ คือ 1. คุณสมบัตินิสัยส่วนตัวของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล 2. เครือข่ายอุดมการณ์ราชาชาตินิยมในกระทรวงศึกษาธิการ 3. งบประมาณ 4. ยุคพัฒนาของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และ 5. ค่านิยมของพลเมืองที่มีต่อการศึกษา

คำสำคัญ: ม.ล. ปิ่น มาลากุล, เครือข่ายชนชั้นนำไทย, โครงการด้านการศึกษา

Thesis Title	THAI ELITE AND THE MANAGEMENT OF THAI EDUCATION: M.L. PIN MALAKUL AND EDUCATIONAL PROJECT DURING 1947 – 1969.
Author	Mr. BHANUBONGS SIDDHISARA
Degree	Master of Arts
Major Field/Faculty/University	History Liberal Arts Thammasat University
Thesis Advisor	Associate Professor Dr. Julaporn Euarukskul
Academic Years	2019

ABSTRACT

This thesis studies the role of the professor, educator and writer Mom Luang (M.L.) Pin Malakul as a member of the Thai elite network in educational projects from 1947 to 1969, and examine how these projects affected the development of the Thai educational system. Data was collected from primary and secondary sources, including documents from the National Archives of Thailand (NAT), official documents, the memoirs of M.L. Pin Malakul and his circle, textbooks, and published articles.

Results were that soon after the Second World War, M.L. Pin Malakul began different educational projects with support from international organizations. The goal of these projects was to strengthen conditions for educational development through fundamental education. This coincided with initiatives from the incoming government of Field Marshal Sarit Thanarat adjusting targets to coordinate with governmental policy. This in turn led to the Regional Education Development Project including Higher Education (REDPHE), aiming to expand all levels of education into rural areas. The result of two decades of projects influenced development of Thai education due to the following five advantages: 1) personal qualifications of M.L. Pin Malakul; 2) Ministry of Education royal nationalism networks;

(3)

3) budgeting; 4) Field Marshal Sarit Thanarat's rural economic development; 5) civic educational values.

Keywords: M.L. Pin Malakul, Thai elite network, Educational projects.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยความช่วยเหลือจากบุคคลมากมายซึ่งอาจแบ่งได้ 4 กลุ่ม คือ อาจารย์ เจ้าหน้าที่ มิตรสหาย และครอบครัว

ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. จุฬาทรร เอื้อรักสกุล สำหรับคำแนะนำและกำลังใจ ทำให้ได้เหตุผลและแรงกระตุ้นในการทำงานเสมอมา

ขอขอบคุณ อาจารย์ ดร. ตามไท ดิลกวิทยรัตน์ สำหรับการแนะนำหนังสือที่สำคัญ และเป็นเมื่อเริ่มแรกของการทำวิทยานิพนธ์

ขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อรอนงค์ ทิพย์พิมล สำหรับความเห็นอันเป็นประโยชน์ต่อการทำงาน และวิชาการอ่านเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่ทำให้สามารถจัดการเอกสารจำนวนมากได้อย่างเป็นระบบ และขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์อดิสร หมวกพิมาย สำหรับเรื่องเล่าร่วมสมัยที่ทำให้คิดต่อยอดได้กับวิทยานิพนธ์

ขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วัชระ สิริประมา ที่ได้สละเวลาหลังเกษียณอายุร่วมเป็นกรรมการคุมสอบ ทั้งยังให้คำวิจารณ์ซึ่งต้องย้อนกลับมาครุ่นคิดอย่างเห็นจริงด้วยเสมอ

ขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. โดม ไกรปรกรณ์, อาจารย์ ดร.ชาติชาย มุกสง, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ธิกันต์ ศรีนารา และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คัททียากร ศศิธรรมาศ ที่ได้ให้ความช่วยเหลือ สนับสนุน และมอบกำลังใจในทุกทาง

ขอขอบคุณ เจ้าหน้าที่งานบัณฑิตศึกษา คณะศิลปศาสตร์ ที่อำนวยความสะดวกในหลายด้านตลอดระยะเวลาที่ทำการศึกษา และขอขอบคุณ คุณพนาวัลย์ จำแสง เจ้าหน้าที่สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ สำหรับการอำนวยความสะดวกในการสืบค้นเอกสาร

ขอขอบคุณ เหล่ามิตรสหาย ในความช่วยเหลือ ข้อคิดเห็น รวมถึงบทสนทนาของพวกเขาและเธอ สิ่งเหล่านั้นมีคุณค่ายิ่งในช่วงเวลาของการศึกษาทั้งนอกและในห้องเรียน

ท้ายที่สุด ขอขอบคุณ แม่ ผู้ที่เป็นทุกอย่างในชีวิต

นายภานุพงศ์ สิทธิสาร

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(1)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(2)
กิตติกรรมประกาศ	(4)
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความสำคัญของปัญหา	1
1.1.1 สภาพการศึกษาไทย ทศวรรษ 2490 – 2500	7
1.1.2 จุดเริ่มต้นโครงการด้านการศึกษา	11
1.2 ทบทวนวรรณกรรม	18
1.2.1 ประวัติศาสตร์นิพนธ์การศึกษาของไทยกลุ่มกระแสหลักและกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลในชั้นหลัง	18
1.2.2 ประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับ ม.ล. ปิ่น มาลากุล	21
1.2.3 แนวคิดอุดมการณ์ราชาชาตินิยม	23
1.3 วัตถุประสงค์	25
1.4 ขอบเขตและวิธีการศึกษา	25
1.5 คำถามในการศึกษา	26
1.6 สมมติฐานในการศึกษา	26
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	27
บทที่ 2 ชนชั้นนำไทยกับการสถาปนาเครือข่ายอุดมการณ์ราชาชาตินิยมในกระทรวงศึกษาธิการ ระหว่างทศวรรษ 2490 – 2500	28

2.1	ชนชั้นนำไทยกับอุดมการณ์ราชาชาตินิยมและการสถาปนาพระราชอำนาจ นำ ทศวรรษ 2490: นิยามและการก่อตัวในฐานะขบวนการแห่งยุคสมัย	29
2.2	อัตชีวประวัติ ม.ล. ปิ่น มาลากุล: ภูมิหลังชาติกำเนิดบ่อเกิดแนวคิดราชา ชาตินิยม	32
2.3	ใครเป็นใครในกระทรวงศึกษาธิการ: การรวบรวมเครือข่ายใน กระทรวงศึกษาธิการ และระบบบริหารต่างตอบแทน	41
บทที่ 3 โครงการด้านการศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2490 – 2499		50
3.1	บริบทและช่วงเวลา: ปัญหาหลักเกณฑ์การจัดแบ่งหมวดหมู่โครงการด้าน การศึกษา	50
3.2	ความร่วมมือกับองค์การระหว่างประเทศหลังสงครามโลกครั้งที่สอง: บทบาทของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล และก้าวแรกของโครงการด้านการศึกษาในประเทศไทย	52
3.3	โครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา	59
3.4	โครงการศูนย์กลางอบรมการศึกษาผู้ใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี	74
บทที่ 4 โครงการด้านการศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2500 – 2512		89
4.1	โครงการด้านการศึกษาในยุคพัฒนา: ความสืบเนื่องและการปรับโฉม	89
4.2	สภาการศึกษาแห่งชาติ: จอมพลสฤษดิ์กับการรวมอำนาจด้านการศึกษา	93
4.3	โครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค และโครงการพัฒนาการศึกษา	96
บทที่ 5 บทสรุป		109
รายการอ้างอิง		112
ประวัติผู้เขียน		125

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญของปัญหา

นับแต่ได้มีการก่อตั้งกระทรวงธรรมการ (ต่อมาจึงเปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงศึกษาธิการ) ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2435 เพื่อกำกับดูแลกิจการด้านการศึกษาภายในประเทศ การจัดการศึกษาก็มีลักษณะจากบนลงล่าง (Top-down) กล่าวคือ รัฐไทยเป็นผู้เลือกสรรจัดการให้การศึกษาแก่ประชาชนพลเมือง การปฏิรูปปรับปรุงประเทศของรัชกาลที่ 5 ด้วยการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางยังราชสำนักในกรุงเทพฯ ได้เกิดระบบราชการขึ้นควบคุมผลประโยชน์ให้แก่กลุ่มผู้ปกครองหรือชนชั้นนำ ทั้งนี้ ระบบราชการที่เพิ่งสร้างนั้น จำเป็นต้องอาศัยเครือข่ายระบบอุปถัมภ์ที่มีอยู่แต่เดิมในสังคมไทยเป็นพลังขับเคลื่อนให้ระบบดำเนินไปอย่างราบรื่นและเกื้อหนุนให้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เข้มแข็ง การจัดการศึกษาโดยรัฐจึงมีเป้าหมายมุ่งสร้างกำลังคนป้อนเข้าสู่ระบบราชการ กำลังคน que รัฐพยายามสร้างมักเป็นคนในกลุ่มที่มีคุณลักษณะใกล้เคียงกัน คือมีชาติกำเนิดหรือกำลังทางเศรษฐกิจการเมืองพอจะจัดอยู่ในหมู่ชนชั้นนำของสังคม การศึกษาเล่าเรียนในระยะแรกของไทยจึงกระจุกตัวเฉพาะกลุ่มเท่านั้น¹ ด้วยเหตุนี้ การจัดการศึกษาจึงถือเป็นส่วนย่อยในองค์ประกอบอันซับซ้อนของกลไกทางการเมือง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การศึกษาเป็นเครื่องมือช่วยให้เป้าหมายทางการเมืองบรรลุผล² เนื่องด้วยการเรียนการสอน ย่อมผูกโยงอุดมการณ์หลักของรัฐให้ผู้เรียนรับรู้และสนองตอบต่อเป้าหมายที่รัฐกำหนด ครั้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 การศึกษาไทยภายใต้กำกับ

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์ได้เสนอมุมมองเกี่ยวกับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทยไว้อย่างน่าสนใจว่า ฐานสนับสนุนของตัวระบอบตั้งแต่แรกสถาปนาขึ้น มีความคับแคบใกล้ชิดอยู่เพียงพระราชวงศ์และขุนนางผู้จงรักภักดี หรืออาจเรียกว่ากลุ่มเครือข่ายชนชั้นสูงที่มีจำนวนไม่มาก และในเมื่อระบอบทำงานภายใต้การกำกับของกลุ่มบุคคลที่มีจำนวนน้อย ครั้นคนกลุ่มดังกล่าวเริ่มลดจำนวนลง ระบอบก็ไม่อาจทำงานต่อไปอย่างมีประสิทธิภาพ และต้องเสื่อมสลายไปในที่สุด โปรดดูรายละเอียดบทที่ว่าด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทย ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์ ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และรูปการจิตสำนึก*, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 105 – 113.

² พงศ์ศักดิ์ จิระไกรศิริ, *รัฐศาสตร์การศึกษา*, (กรุงเทพฯ: ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2529), 3.

ดูแลของกระทรวงศึกษาธิการก็ไม่ได้เปลี่ยนหน้าที่และพันธกิจที่ต้องส่งเสริมและบำรุงการศึกษาให้ขยายออกไปสู่ประชาชนพลเมือง ดังปรากฏความในประกาศคณะราษฎรเกี่ยวกับการจัดการศึกษาสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ว่า

“...ที่ราษฎรรู้เท่าไม่ถึงเจ้านั้นไม่ใช่เพราะโง่ เป็นเพราะขาดการศึกษาที่พวกเจ้าปกปิดไว้ ไม่ให้เรียนเต็มที่ เพราะเกรงว่าเมื่อราษฎรได้มีการศึกษาก็จะรู้ความชั่วร้ายที่ทำไว้ และคงจะไม่ยอมให้ทำนาบนหลังคน. . .หลักใหญ่ ๆ ที่คณะราษฎรวางไว้มีอยู่ว่า. . .จะต้องให้การศึกษาย่างเต็มที่แก่ราษฎร”³

ดังนั้น การให้การศึกษาย่างเต็มที่ เป็นหนึ่งในหลักหกประการที่เสมือนคำมั่นสัญญาของผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงว่าจะไม่ปิดบังขัดขวางไม่ให้ศึกษา เพื่อประชาชนจะได้หลุดพ้นจากความไม่รู้ ซึ่งทำให้ตกอยู่ในฐานะถูกเอารัดเอาเปรียบ อย่างไรก็ตาม หากคำนึงถึงประเด็นการให้การศึกษาย่างเต็มที่ แต่ด้วยพระราชบัญญัติประถมศึกษาที่ออกมาตั้งแต่ พ.ศ. 2464 การศึกษาภาคบังคับยังคงมีระยะเวลาเพียง 4 ปี แม้จะไม่ยาวนาน ทว่าสวนทางกับค่านิยมของประชากรส่วนใหญ่ที่อยู่ในภาคการเกษตร การต้องส่งบุตรหลานเข้าเรียนนานถึง 4 ปี ซ้ำยังไม่มีหลักประกันว่าเมื่อจบการศึกษาภาคบังคับแล้วจะมีอาชีพหรือสถานะที่ดีกว่างานภาคการเกษตรมารองรับ ส่งผลให้ค่านิยมการส่งบุตรหลานเข้าเรียนตามบังคับพระราชบัญญัติคงเป็นปัญหาสำคัญของการจัดการการศึกษาอย่างต่อเนื่อง และยิ่งการศึกษาถดถอยกลายเป็นตัวคัดกรองทางชนชั้น ผู้ที่อยู่ในชนชั้นสูงกว่าย่อมมีโอกาสจะได้รับการศึกษาระดับสูงและมีคุณภาพ ปัญหาการจัดการการศึกษาของไทยจึงเป็นภาพที่มีความซับซ้อน ลำบากต่อการทำความเข้าใจเพื่อแก้ไขอย่างมาก⁴

ภายใต้ระบบราชการที่ยังรากลึกในสังคมไทยมาช้านาน การจัดการเรื่องต่าง ๆ บางคราวอาจไม่สามารถเป็นบทบาทของใครตามภาระหน้าที่ได้เสมอไป หากทว่ามีความจำเป็นต้องเลือกสรรบุคลากรที่ตัวระบบราชการสามารถควบคุมและไว้วางใจได้ทั้งอย่างปกปิดและเปิดเผย

³ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, และ ชัดติยา วรรณสุต รวบรวม, *เอกสารการเมืองการปกครองไทย*, (กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2518), 209 – 211.

⁴ ข้อสรุปเรื่องปัญหาการจัดการการศึกษาของไทยที่สรุปไว้ข้างต้นนี้ เก็บความจากรายงานการศึกษาของเสน่ห์ จามริก ที่วิเคราะห์ปัญหาเชิงโครงสร้างของการจัดการการศึกษา ซึ่งมีความสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมอย่างกว้างขวาง โปรดดูรายละเอียดใน เสน่ห์ จามริก, *การเมืองกับการศึกษาของไทย*, (กรุงเทพฯ: การพิมพ์พระนคร, 2526).

โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ 2490 – 2500 ที่เกิดการปฏิวัติรัฐประหารบ่อยครั้ง มีกลุ่มผู้ปกครองในฐานะชนชั้นนำผู้คอยใช้อำนาจอยู่เพียงไม่กี่กลุ่ม ชนชั้นนำเหล่านี้ทำงานเป็นเครือข่าย (Network) ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง เช่น ญาติพี่น้องร่วมสกุลและสายโลหิต พวกพ้องจากสถาบันการศึกษา หรือแม้แต่ความเกี่ยวข้องผ่านการสมรส การวิจัยนี้ จะชี้ให้เห็นความสำคัญบทบาทในโครงการด้านการศึกษาของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล สมาชิกเครือข่ายชนชั้นนำไทยซึ่งเป็นผู้สั่งการที่มีสติปัญญาแหลมคม (Mastermind) ดุจเดียวกับบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ที่มีสถานะชาติกำเนิดและลักษณะบทบาทชั้นนำสังคมไทยในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน อาทิ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร (เดิมดำรงพระยศ ม.จ. ธาณินวิวัต โสณกุล) อดีตเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ปลายสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ต่อเมื่อได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และประธานองคมนตรี หรือพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิพงค์ประพันธ์ ที่รู้จักกันในพระนามพระองค์วรวงศ์ฯ (เดิมดำรงพระยศ ม.จ. วรณไวทยากร วรวรรณ) ทรงมีบทบาทโดดเด่นด้านการต่างประเทศ เป็นต้น บุคคลเหล่านี้ล้วนเป็นชนชั้นนำที่เข้ามามีบทบาทในกิจการบริหารประเทศ เป็นเครือข่ายชนชั้นนำที่น่าสนใจต่อการศึกษา เหตุเพราะบทบาทและแนวคิดของชนชั้นนำกลุ่มนี้ คือกลุ่มพลังทางการเมืองในการฟื้นฟูส่งเสริมอุดมการณ์ราชาชาตินิยม (Royal Nationalism) หลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง⁵ และเน้นย้ำลักษณะระบบราชการแบบรวมศูนย์ (Centralization) ซึ่งยังเป็นประเด็นร่วมสมัยให้ต้องขบคิดถึงผลกระทบทั้งด้านบวกและลบต่อสังคมไทย

ม.ล. ปิ่น มาลากุล ถือเป็นนักการศึกษาที่ดำรงตำแหน่งสำคัญทางการศึกษาของไทย ระหว่าง พ.ศ. 2490 – 2512 คือ ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ. 2489 – 2500) และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ. 2500 – 2512) นอกจากนี้ยังดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม (พ.ศ. 2500 – 2501) อีกด้วย⁶ เป็นเวลากว่าสองทศวรรษที่ ม.ล. ปิ่น ได้มีส่วนริเริ่ม สาน

⁵ โปรดดูบทวิเคราะห์เรื่อง การฟื้นฟูอุดมการณ์กษัตริย์นิยมในประเทศไทยของกลุ่มข้าวก้าวทางการเมืองที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ใน ธีรพล ใจจริง, *ขอฝันใฝ่ในฝันอันเหลือเชื่อ: ความเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิปักษ์ปฏิวัติสยาม (พ.ศ. 2475 – 2500)*, ชุดกษัตริย์ศึกษา ลำดับที่ 1 (นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2556).

⁶ โปรดดูรายละเอียดภาคประวัติย่อ ใน ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ 30 มีนาคม พุทธศักราช 2539, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,

ต่อ และผลักดันส่งเสริมโครงการด้านการศึกษาจำนวนมาก ส่งผลให้การจัดการศึกษาในช่วงเวลาดังกล่าวประสบความสำเร็จก้าวหน้าขึ้นโดยลำดับ การวิจัยนี้จึงให้ความสำคัญแก่ ม.ล. ปิ่น ในแง่บุคคลที่มีความโดดเด่นคนหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ ซึ่งอาจพิจารณาได้ใน 2 สถานะคือ

1. นักบริหารที่เสมอด้วยขุนนางนักวิชาการ (Technocrat) ผู้คอยดูแลดำเนินนโยบายด้านการศึกษา มีอำนาจ ความเชี่ยวชาญ และทักษะการจัดการการศึกษาจากวิชาความรู้สมัยใหม่⁷ ได้รับความไว้วางใจจากรัฐบาลทหารตั้งแต่จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายพจน์ สารสิน จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จนถึงจอมพลถนอม กิตติขจร ม.ล. ปิ่น ดำรงตำแหน่งในโครงข่ายงานด้านการศึกษาจนได้รับการยอมรับยกย่องจากบุคลากรร่วมวงการการศึกษา ด้วย ม.ล. ปิ่น มีบทบาทในการดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการโรงเรียน รักษาการตำแหน่งครูใหญ่ อธิการวิทยาลัย อธิการบดีมหาวิทยาลัย อธิบดีกรมปลัดกระทรวง และรัฐมนตรีว่าการกระทรวง ซึ่งล้วนแต่เกี่ยวข้องกับงานด้านการศึกษาทั้งสิ้น⁸

2. นักการศึกษา (Educator) ม.ล. ปิ่น จบการศึกษาระดับประกาศนียบัตรด้านภาษาบาลีสันสกฤตจากวิทยาลัยบูรพคดีศึกษาและแอฟริกันศึกษา มหาวิทยาลัยลอนดอน (School of Oriental and African Studies – SOAS, University of London) ระดับปริญญาตรีและโทด้าน

2539); กระทรวงศึกษาธิการ, *ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 – 2507*, พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบปีของกระทรวง วันที่ 1 เมษายน พุทธศักราช 2507, (พระนคร: cursu, 2507), 1116.

⁷ ต่อข้อถกเถียงเรื่องอำนาจหน้าที่ของขุนนางนักวิชาการ อภิชาติ สถิตนิรามัยได้อ้างถึงนิยามของรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ว่าขุนนางนักวิชาการถือเป็นข้าราชการผู้บริหารระดับกลาง (Middle – Level Executive) โดยมีหน้าที่ดูแลดำเนินนโยบาย มากกว่าจะใช้อำนาจตัดสินใจ กำหนด ตลอดจนบริหารนโยบายระดับชาติอย่างเป็นอิสระ โปรดดูรายละเอียดใน อภิชาติ สถิตนิรามัย, “เทคโนโลยีกับการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจไทย,” ไทยพับลิก้า, สืบค้นเมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2561, https://thaipublica.org/2015/03/apichat_ac/.

⁸ เช่น ม.ล. ปิ่น อ้างถึงเมื่อแรกจัดตั้งร้านค้าของกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2485 ขณะดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมสามัญศึกษา พล.ท. ประยูร ภมรมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในเวลานั้น ได้มาเชิญให้ร่วมเป็นคณะกรรมการจัดตั้งร้านค้าด้วย โดยให้เหตุผลว่า “ก็เพราะว่าหม่อมปิ่นมีชื่อเสียงดีนะซี” และต่อมา ครั้งมีการรัฐประหาร พ.ศ. 2500 ได้มีญาติสนิทของ ม.ล. ปิ่น กับนายทหารมาพบที่บ้านเพื่อเชิญไปรับตำแหน่งรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลของนายพจน์ สารสิน พร้อมให้เหตุผลว่า “ผมมาหาคุณพี่ในเรื่องที่สำคัญมาก และคุณพี่จะปฏิเสธไม่ได้. . .คุณพจน์ให้ผมมาเชิญ” แม้จะเป็นการกล่าวอ้างจากเจ้าตัวเอง แต่ก็น่าเชื่อว่า ม.ล. ปิ่น คงเป็นบุคคลที่ได้รับการยอมรับในวงกว้าง ทั้งยังเป็นที่ยังไว้วางใจสำหรับรัฐบาลที่ไม่ได้มาจากการเลือกตั้ง โปรดดูรายละเอียดใน องค์การการค้าของคุรุสภา, 40 ปี *องค์การการค้าของคุรุสภา*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2533), 55; ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*, 167.

บูรพคดีศึกษา (Oriental Studies) จากมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด (Oxford University) และยังได้ศึกษาเพิ่มเติมวิชาการศึกษาลัทธิสุตฺร 1 ปี ที่มหาวิทยาลัยเดียวกัน⁹ เมื่อเดินทางกลับมาถึงประเทศไทย ได้เริ่มรับราชการเป็นอาจารย์พิเศษคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จนได้รับพระราชทานแต่งตั้งเป็นศาสตราจารย์พิเศษในวิชาครุศาสตร์ เมื่อ พ.ศ. 2497 ม.ล. ปิ่น มักเป็นผู้ริเริ่มวางรากฐานและสนับสนุนการดำเนินงานจัดการการศึกษา “. . .เป็นครูผู้ประสาทวิทยาการ. . .เป็นผู้วางนโยบายการศึกษาของชาติ นับว่า. . .เป็นบุคคลสำคัญที่สุดในวงการการศึกษาของประเทศไทย”¹⁰ นอกจากนี้ ยังเป็นตัวแทนประเทศไทยเข้าร่วมประชุมด้านการศึกษาในเวทีนานาชาติหลายครั้ง¹¹ ดังคำประกาศเกียรติคุณในการเข้ารับพระราชทานปริญญาครุศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2503 ความตอนหนึ่งว่า “. . .ในด้านการศึกษาแล้ว หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เป็นผู้ที่ยุติกันทั้งภายในและระหว่างประเทศจนได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ที่มีความสันทัดชัดเจนในงานด้านนี้เป็นอย่างยิ่ง”¹²

อาจกล่าวได้ว่าหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมา ม.ล. ปิ่น ถือเป็นนักการศึกษาเพียงคนเดียวที่ได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติหน้าที่ผู้บริหารระดับสูงเฉพาะด้านการศึกษาอย่างยาวนาน เพราะเมื่อพิจารณาตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการก่อนหน้า พ.ศ. 2500 ด้วยเหตุวุ่นวายทางการเมืองของระบอบการปกครองใหม่ที่ยังคงความไม่มั่นคง และก่อให้เกิดการรัฐประหารช่วงชิงอำนาจบ่อยครั้ง พลอยให้ตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการแต่ละกระทรวงมักเป็นนักการทหารหรือนิติกรที่คอยประกันเสถียรภาพของคณะรัฐประหารมากกว่าคุณภาพของรูปแบบงานที่ต้อง

⁹ เรื่องเดียวกัน, 75.

¹⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.1/23 เรื่อง เบ็ดเตล็ด (พ.ศ. 2496 – 2502).

¹¹ กรมศิลปากร, *อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ ศาสตราจารย์ ม.ล. ปิ่น มาลากุล*, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ ศาสตราจารย์ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ 30 มีนาคม พ.ศ. 2539, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2539), 10 – 15. ในการเดินทางไปประชุมด้านการศึกษาระดับนานาชาติ ม.ล. ปิ่น มักบันทึกการเดินทางด้วยความสามารถด้านการประพันธ์เป็นบทร้อยกรองและร้อยแก้ว เช่น หนังสือชุดไปต่างประเทศ และนิตยสารต่าง ๆ ผู้ที่สนใจโปรดดูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, *งานประพันธ์บางเรื่องของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546); ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *นิราศร่อนรอนแรมไปรอบโลก นิราศพายาใจไปรอบโลก*, (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2520).

¹² ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*, คำประกาศเกียรติคุณศาสตราจารย์ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล.

รับผิดชอบ งานด้านการจัดการการศึกษาของไทยจึงอยู่ภายใต้ผู้มีอำนาจตัดสินใจอย่างรัฐมนตรีว่าการกระทรวง จากความเห็นและข้อเสนอของบรรดาข้าราชการประจำ มากกว่าจะมีผู้บริหารที่มีความสนใจและเชี่ยวชาญโดยเฉพาะ ดุจเดียวกับที่ ม.ล. ปิ่น เป็น นอกเหนือจากนี้ ขณะเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ได้ริเริ่มให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มีพื้นที่สำหรับสมาคมติดต่อกันผ่านการเข้าเรียนหลักสูตรวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร (วปอ.) ที่ก่อตั้งใน พ.ศ. 2498 ซึ่งจะทำให้ล่วงรู้ว่าใครเป็นใครบนพื้นที่ทางการเมืองในเวลาต่อมา ม.ล. ปิ่น มีเพื่อนนักเรียนร่วมรุ่นแรกอย่างจอมพลถนอม กิตติขจร จอมพลประภาส จารุเสถียร จอมพลอากาศเฉลิมเกียรติ วัฒนางกูร พล.อ.อ. ทวี จุลละทรัพย์ พล.อ.อ. บุญชู จันทรเบกษา นายป๋วย อึ๊งภากรณ์ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ นายสุนทร หงส์ลดารมย์ และนายเสริม วินิจฉัยกุล¹³

หากพิจารณาถึงภูมิหลังของ ม.ล. ปิ่น ในฐานะราชินิกุลราชสกุลมาลากุล ม.ล. ปิ่น เป็นบุตรชายของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) อดีตปลัดทูลฉลองและเสนาบดีกระทรวงธรรมการ (ระหว่าง พ.ศ. 2445 – 2458) ผู้มีบทบาทในการวางเค้าโครงการจัดการศึกษาของไทยคนสำคัญ เป็นต้นว่าการสรรหาแบบแผนจัดการการศึกษาที่สามารถนำมาปรับใช้เป็นหลักยึดถือได้แน่นอน เมื่อครั้งเจ้าพระยาพระเสด็จฯ ยังเป็นที่พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ พระอภิบาลในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ (รัชกาลที่ 6) ขณะทรงศึกษาที่ประเทศอังกฤษ และดำรงตำแหน่งอัครราชทูตพิเศษประจำอังกฤษและยุโรป เป็นผู้ร่างโครงการศึกษาในกรุงสยามกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 และได้กลายเป็นโครงการศึกษาฉบับแรก พ.ศ. 2441¹⁴ ตลอดจนคราวที่เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการ (ก่อนยกฐานะเป็นกระทรวง) ได้วางรากฐานจัดตั้งสมาคมคณาจารย์สมาคม ที่ซึ่งบรรดาครูอาจารย์มาพบปะร่วมกิจกรรมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเรื่องการจัดการศึกษา ทั้งยังเป็นจุดกำเนิดของหนังสือพิมพ์รายปักษ์ที่ตีพิมพ์เนื้อหาเกี่ยวกับการศึกษาชื่อว่า *วิทยาจารย์* นอกจากนี้ เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ยังมีความสามารถด้านการ

¹³ ทักซ์ เฉลิมเกียรติ, *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*, แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์, ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข, และ อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552), 335.

¹⁴ กระทรวงศึกษาธิการ, *ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 – 2507*, 114 – 115.

ประพันธ์ โดยเป็นผู้ประพันธ์คำร้องเพลงสามัคคีชุมนุม หนังสือสมบัติของผู้ดี และจรรยาแพทย์¹⁵ ด้วยเหตุที่ ม.ล. ปิ่น เติบโตมาในครอบครัวข้าราชการระดับสูงที่รับผิดชอบงานด้านการศึกษาสมัย สมบูรณาญาสิทธิราชย์ และเป็นข้าราชการบริหารในราชสำนักรัชกาลที่ 6 สิ่งนี้จะส่งผลอย่างมากต่อการ แสดงออกของ ม.ล. ปิ่น ที่มีท่าทีฝึกฝฝายนิยมกษัตริย์ ยิ่งกว่านั้น ข้อได้เปรียบทางชาติวุฒิทำให้ ม.ล. ปิ่น ได้รับความนับถืออย่างสูงในสังคมไทย หลังการอสัญกรรมของ ม.ล. ปิ่น องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ยกย่องให้เป็นบุคคลสำคัญของโลกด้าน การศึกษา วัฒนธรรม วรรณคดี และการสื่อสาร พ.ศ. 2544

1.1.1 สภาพการศึกษาไทย ทศวรรษ 2490 - 2500

เมื่อพิจารณาสถานะของ ม.ล. ปิ่น แล้ว ลำดับถัดมา ควรกล่าวถึงสภาพปัญหา ของการศึกษาไทยช่วงที่ ม.ล. ปิ่น เริ่มปฏิบัติหน้าที่ปลัดและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ หรือ ทศวรรษ 2490 - 2500 ซึ่งเมื่อผนวกเข้ากับบริบททางสังคม จึงเป็นเหตุให้เกิดโครงการด้านการศึกษา ขึ้นแก้ไขปัญหาการศึกษาในเวลานั้น ม.ล. ปิ่น ได้บันทึกสภาพโดยรวมว่าหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ สอง การศึกษาไทยได้รับผลกระทบหลายด้าน คือ 1) สถานศึกษาถูกทำลายจากภัยสงครามทั้งถูก ระเบิดและถูกกองทหารเข้ายึดสถานที่ ทำให้อุปกรณ์การศึกษาชำรุดสูญหาย อีกทั้งอาคารเรียนที่ปลูก ด้วยไม้ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 - 6 เริ่มทรุดโทรมผุพัง 2) สถานะของครูเกิดความไม่แน่นอน เป็นผลมาจาก สภาพเศรษฐกิจปั่นป่วน ครูลาออกมาประกอบอาชีพอื่นเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม หากพิจารณา จากสถิติจำนวนครูตั้งแต่ พ.ศ. 2482 - 2488 มีอัตราเพิ่มขึ้นมาโดยตลอด คือจาก 52,871 เป็น 69,875 มีเพียง พ.ศ. 2489 ที่จำนวนลดลง 146 คนเท่านั้น ล่วงเข้า พ.ศ. 2490 จำนวนครูก็เพิ่มขึ้น เป็น 71,920 คน และทยอยเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องทุกปี ซึ่งเป็นผลจากการขยายตัวของโรงเรียนฝึกหัด ครู¹⁶ และ 3) นักเรียนต้องเรียนหลักสูตรเร่งรัด ด้วยการคิดเวลาเรียนแทนคะแนนสอบ ส่งผลให้

¹⁵ กระทรวงศึกษาธิการ, *รำลึกถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (หม่อมราชวงศ์เปีย มาลากุล) ในวาระ 150 ปี ชาตกาล พุทธศักราช 2560*, (นนทบุรี: ดันฉบับ, 2560).

¹⁶ รายละเอียดสถิติจำนวนครูรวบรวมจากรายงานการศึกษาของกระทรวงธรรมการและ กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2475 - 2485, รายงานกรมสามัญศึกษา พุทธศักราช 2485 - 2493, กระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ รายงานการศึกษา พ.ศ. 2485 - 2497 และสถิติการศึกษา 12 ปี อ้างถึงใน ระลึก

นักเรียนเลื่อนชั้นไปอย่างไร้ความรู้อบรม นอกจากรังนี้ยังมีปัญหาเรื่องนักเรียนประพฤติตนไม่เหมาะสม เป็นเพราะสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปในช่วงสงคราม เช่น นิสัยการหยุดเรียนเนื่องจากต้องอพยพหลบภัยสงคราม ทั้งอยู่ห่างจากการอบรมของผู้ปกครอง นิสัยสุรุษสุรายุ่มเฟือยและติดการพนันเพราะเด็กนักเรียนต้องออกมาทำงาน เมื่อได้เงินมาก็ใช้สอยไปอย่างไร้ถูกต้อง รวมทั้งความไร้ระเบียบวินัย ด้วยเหตุที่ในยามสงครามนักเรียนไม่ต้องสวมเครื่องแบบไปเรียน¹⁷

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาสภาพปัญหาการศึกษาช่วงทศวรรษ 2490 โดยละเอียด ม.ล. ปิ่น ได้บันทึกไว้ในเรื่อง “ปัญหาการศึกษาในประเทศไทย ตามที่ได้บันทึกไว้สามสมัย” คือ สมัยหลังมหาพุทธสงครามโลกครั้งที่สอง สมัยเตรียมร่างแผนการศึกษาชาติ 2494 และสมัยก่อนการปฏิวัติ 16 กันยายน 2500 เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นบันทึกเพื่อเสนอปัญหาแก่รัฐมนตรี เมื่อครั้ง ม.ล. ปิ่น รับราชการเป็นปลัดกระทรวงศึกษาธิการ บันทึกดังกล่าวจึงมีข้อความพิสดารถี่ถ้วนตั้งแต่การศึกษาที่ระบอบประชาธิปไตย วิธีส่งเสริมการศึกษา แผนการศึกษาชาติ (ทั้งที่บังคับใช้อยู่และกำลังเตรียมการร่าง) การศึกษาระดับอนุบาลถึงการศึกษาผู้ใหญ่ หลักสูตรและแบบเรียน การพลศึกษาและอนามัยในโรงเรียน การตรวจและสำรวจการศึกษา การฝึกหัดครู รวมไปถึงความเป็นอยู่ของนักเรียน¹⁸ ทั้งนี้ จะขอยกเฉพาะปัญหาจากบันทึกของ ม.ล. ปิ่น ที่นำมาสู่การจัดทำโครงการด้านการศึกษา และจะอธิบายรายละเอียดแต่ละโครงการเมื่อได้นิยามความหมายของการจัดทำโครงการต่อไปข้างหน้า

ปัญหาการส่งเสริมจัดตั้งโรงเรียนรัฐบาล โรงเรียนราษฎร์ โรงเรียนเทศบาล และโรงเรียนประชาบาลให้แพร่หลายเพื่อจัดการศึกษาภาคบังคับขั้นประถมศึกษาให้แก่ประชาชนทุกคน เป็นไปตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ซึ่งทยอยประกาศไปตามความพร้อมแต่ละตำบล

ธานี, *วิวัฒนาการในการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทย (พ.ศ. 2475 – 2503)*, (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2527), 80, 131.

¹⁷ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *เรื่องการศึกษา*, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพอำมาตย์ตรี หลวงประสิทธิ์นรกรรม บ.ม. ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 20 มิถุนายน พุทธศักราช 2516, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2516), 2, 67.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, 39 – 106.

ทั่วพระราชอาณาจักรจนถึง พ.ศ. 2478 จึงได้ประกาศครบ¹⁹ ทั้งนี้ การเกณฑ์นักเรียนเข้าเรียนมีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป มิได้ครบทั้งหมดในคราวเดียวกัน เพราะจากสถิติการเกณฑ์นักเรียนเข้าศึกษาภาคบังคับใน พ.ศ. 2488 มีจำนวนนักเรียนสำรวจได้ 2,663,784 คน เข้าเรียนจำนวน 2,537,587 คน คิดเป็นร้อยละ 95.36 กระทั่ง พ.ศ. 2500 มีจำนวนนักเรียนสำรวจได้ 3,142,492 คน เข้าเรียนจำนวน 3,051,411 คน คิดเป็นร้อยละ 97.10²⁰ และสำหรับปัญหาที่เกิดจากช้อยกเว้นตามพระราชบัญญัติประถมศึกษาบางเรื่อง อาทิ ผู้มีที่อยู่อาศัยห่างจากโรงเรียนเกิน 2 กิโลเมตร ให้ยกเว้นการศึกษา ควรแก้ไขโดยการตั้งโรงเรียนประจำกินนอน หรือกรณีผู้พิการ ควรตั้งโรงเรียนเฉพาะทางเพื่อส่งเสริมความรู้ขั้นพื้นฐานตามสิทธิพึงมีของแต่ละบุคคล นอกจากนี้ ยังพบปัญหาเด็กที่ถึงเกณฑ์เข้าเรียนตกรวดสำรวจสำมะโนประชากร หรือผู้ปกครองไม่มีหลักแหล่งถิ่นฐานที่แน่นอน ทำให้ไม่ได้เข้าศึกษาเมื่อถึงวัยเรียน ด้วยเหตุตั้งนั้น ม.ล. ปิ่น จึงมีความสนใจและศึกษาค้นคว้าเรื่องการเกณฑ์เด็กเข้าเรียนตามพระราชบัญญัติประถมศึกษาเป็นพิเศษ²¹ นำมาสู่โครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาในจังหวัดต่าง ๆ ทั่วทุกภูมิภาค และไม่ใช่เพียงการเกณฑ์เด็กเข้าเรียนเท่านั้น แต่ยังดำเนินการควบคู่ไปกับการแก้ไขหลักสูตรในโรงเรียนให้เหมาะสมกับความต้องการของผู้เรียนที่จะพัฒนาความถนัดของตนไปสู่สายสามัญอันมีปลายทางคือระดับอุดมศึกษา หรือสายอาชีพที่จะเลือกเรียนระดับอาชีวศึกษาดังจะเกิดโครงการปลีกย่อยเพื่อพัฒนาการศึกษาอย่างจำเพาะเจาะจงลงไป

สำหรับปัญหาในระดับมัธยมศึกษา โรงเรียนที่เปิดสอนมักอยู่ในเขตอำเภอใหญ่หรือในเมืองหลวงเท่านั้น ตลอดจนค่านิยมของผู้ปกครองนักเรียนมักส่งบุตรหลานเข้าเรียนในสายสามัญที่ต้องเรียนต่อในระดับเตรียมอุดมและมหาวิทยาลัยตามลำดับ โดยไม่คำนึงว่านักเรียนจะมีความสามารถเพียงพอหรือไม่ อีกทั้งยังไม่สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่มุ่งไปทาง

¹⁹ จารุวรรณ ไวยเจตน์, “การศึกษาภาคบังคับของไทยในระยะ 10 ปี ก่อน พ.ศ. 2475”, (ปริญาวิทยานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาการศึกษา วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร, 2516), 111.

²⁰ รายละเอียดสถิติจำนวนนักเรียนรวบรวมจากกระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ รายงานการศึกษา พ.ศ. 2485 – 2497 สถิติการศึกษา 12 ปี (ภาคสถิติ) และกระทรวงศึกษาธิการ รายงานการศึกษาและสถิติการศึกษา พ.ศ. 2494 – 2503 อ้างถึงใน ระลึก ธาณี, *วิวัฒนาการในการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทย (พ.ศ. 2475 – 2503)*, 120, 177.

²¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.29/8 เรื่อง ทำเนียบรายชื่อนักศึกษา วปอ. ชุดที่ 1 – 8 (พ.ศ. 2500 – 2508).

อุตสาหกรรม ต้องการผู้ประกอบการอาชีพเฉพาะด้าน ด้วยเหตุนี้ จึงมีนโยบายส่งเสริมให้นักเรียนให้เลือกรเรียนสายอาชีพศึกษาเพิ่มมากขึ้น มีการปรับหลักสูตรและแก้ไขแผนการศึกษาชาติใน พ.ศ. 2494 ให้มีระดับมัธยมศึกษา 3 สาย คือ สายมัธยมสามัญศึกษา สายมัธยมวิสามัญศึกษา และสายมัธยมอาชีพศึกษา²² จึงเกิดโครงการโรงเรียนมัธยมแบบประสม เพื่อฝึกฝนให้นักเรียนค้นหาความถนัดของตน และเลือกเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้นได้อย่างเหมาะสม ในด้านอาชีพศึกษาจึงเกิดโครงการปรับปรุงทั้งสถานที่เรียนและการขอความช่วยเหลือทางเทคนิคจากองค์การระหว่างประเทศเป็นการใหญ่พร้อมกันนั้นยังรับบรรจุผู้สำเร็จจากโรงเรียนอาชีพศึกษาเป็นครูประจำบาลอีกด้วย²³

การจัดตั้งมหาวิทยาลัยและวิทยาลัยวิชาการศึกษา เป็นสิ่งที่ต้องเร่งทำไปพร้อมกับขยายการศึกษาในส่วนอื่น ด้วยมหาวิทยาลัยหรือระดับอุดมศึกษาเป็นปลายทางของการศึกษายสายสามัญที่มีจำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้นทุกปี แม้เมื่อสิ้นสงครามโลกครั้งที่สองแล้ว มหาวิทยาลัยในประเทศไทยยังกระจุกตัวอยู่ในพระนคร คือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และมหาวิทยาลัยศิลปากร ในเบื้องต้น สถาบันอุดมศึกษาข้างต้นเปิดทำการเรียนการสอนเฉพาะทางหรือเฉพาะแผนก ซึ่งอาจไม่เพียงพอต่อความต้องการประกอบอาชีพที่มีความหลากหลายขึ้น ด้วยเหตุดังนั้น เมื่อเข้าสู่ต้นทศวรรษ 2500 จึงเกิดโครงการตั้งมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาคเพื่อขยายโอกาสและรองรับต่อการเพิ่มจำนวนของนักเรียนที่ต้องการศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา นอกจากนี้ การผลิตครูให้มีคุณภาพและปริมาณสอดคล้องกับจำนวนนักเรียนที่เพิ่มขึ้น เป็นเรื่องจำเป็นเร่งด่วนที่รัฐจะต้องจัดการฝึกหัดครูอย่างเป็นระบบ ในต้นทศวรรษ 2490 กระทรวงศึกษาธิการจึงจัดสรรงบประมาณมาเพื่อจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูที่จะเป็นมาตรฐานสำหรับการจัดการการศึกษาวิชาชีพรู กระทั่งโรงเรียนฝึกหัดครูได้ยกฐานะเป็นวิทยาลัยวิชาการศึกษาที่สามารถแบ่งเบาภาระของมหาวิทยาลัยไปได้มาก²⁴ รวมทั้งวิทยาลัยเทคนิคที่

²² พระบรมราชโองการ ประกาศเรื่อง แผนการศึกษาชาติ, ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 68 ตอนที่ 38 ก ฉบับพิเศษ (19 มิถุนายน 2494): 849.

²³ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, พลเอกมังกร พรหมโยธี กับการศึกษาสมัยพุทธศักราช 2491 – 2500, กระทรวงศึกษาธิการจัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกมังกร พรหมโยธี ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 21 มิถุนายน พุทธศักราช 2509, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2509), 8.

²⁴ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, เรื่องการศึกษา, 15, 90.

มุ่งผลิตผู้ชำนาญทางสายอาชีพออกมารองรับการขยายตัวทางอุตสาหกรรมด้านต่าง ๆ โครงการฝึกหัดครูชนบท และการปรับปรุงอาชีวศึกษาจึงถือกำเนิดท่ามกลางสภาพปัญหาดังกล่าว

1.1.2 จุดเริ่มต้นโครงการด้านการศึกษา

ต้นทศวรรษ 2490 สิ่งที่เกี่ยวข้องเป็นนวัตกรรมในการจัดการการศึกษาของไทย คือ การจัดทำโครงการ (Project Planning) และการจัดการโครงการ (Project Management)²⁵ ซึ่งนาย ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์ (อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ระหว่าง พ.ศ. 2522 – 2523) กล่าวว่า เป็นไปตามหลักวิชาการสมัยใหม่²⁶ นักการศึกษาบางคนเห็นว่า การจัดทำโครงการด้านการศึกษาในไทยเริ่มขึ้นหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง หรือเมื่อไทยเข้าร่วมเป็นสมาชิกขององค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ใน พ.ศ. 2492 และได้รับความช่วยเหลือโครงการด้านการศึกษาจากต่างประเทศ²⁷ หากพิจารณาถึงลักษณะแต่ละโครงการ จะพบว่ามีกรอบระยะเวลาตั้งแต่ระยะสั้นไปจนถึงระยะยาว มุ่งปรับปรุงแก้ไข ส่งเสริม และนำร่องทดลองการจัดการศึกษาเฉพาะเรื่องหรือเพียงบางระดับ ทั้งนี้ การจัดทำโครงการจำเป็นต้องไม่ขัดแย้งกับแม่บทแผนงานที่ได้วางไว้ตามแผนการศึกษาแห่งชาติในแต่ละช่วงเวลา ตัวอย่างโครงการด้านการศึกษา อาทิ โครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา และโครงการศูนย์กลางอบรมการศึกษาผู้ใหญ่จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น

โครงการด้านการศึกษาที่ ม.ล. ปิ่น มีส่วนริเริ่ม สานต่อ และผลักดันส่งเสริมในระหว่าง พ.ศ. 2490 – 2512 โดยหลักแล้วล้วนเป็นโครงการเร่งรัดพัฒนาการศึกษาด้วยการกระจายการจัดการการศึกษาในทุกๆระดับ ตั้งแต่ประถมศึกษา มัธยมศึกษา อาชีวศึกษา เตรียมอุดมศึกษา

²⁵ คำว่าโครงการในที่นี้ไม่ใช่โครงการศึกษาที่ใช้เรียกแผนการศึกษาในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การใช้คำว่าโครงการและแผนการจึงมีความลักลั่นกันอยู่ กระทั่งหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมาได้มีการประกาศใช้แผนการศึกษาชาติแทนคำว่าโครงการศึกษา ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า National Scheme of Education

²⁶ ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์, “อาจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุลกับการวางแผนการศึกษา”, *วารสารสถาบันวิจัยศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ* 3, ฉ.1 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2544): 30.

²⁷ วรวิทย์ วตินสรการ, “โรงเรียนมัธยมแบบประสม,” *สารานุกรมศึกษาศาสตร์*, ฉ. 1 (กรกฎาคม – กันยายน 2528): 49; ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *เรื่องการศึกษา*, 10.

อุดมศึกษา และศึกษาผู้ใหญ่ออกไปยังส่วนภูมิภาคทั่วประเทศ ซึ่งการจัดทำโครงการจำเป็นต้องอาศัยงบประมาณจำนวนมาก ด้วยเหตุนี้ นอกจากงบประมาณที่กระทรวงศึกษาธิการได้รับการแบ่งสรรจากส่วนกลาง ทั้งงบประมาณประจำปีและงบจากระบบปิดอาคารเพื่อการกุศลศึกษาและสาธารณสุข (ก.ศ.ส.) ที่เริ่มใน พ.ศ. 2496 แล้ว²⁸ ยังมีความช่วยเหลือทั้งทางการเงินและเทคนิคจากองค์การระหว่างประเทศ อาทิ UNESCO และธนาคารโลก (World Bank) เป็นต้น ด้วยเหตุดังนั้น โครงการสำคัญรองลงมาจากโครงการกระจายการจัดการการศึกษา จึงเป็นโครงการประเภทกู้ยืมเงินและขอความช่วยเหลือทางเทคนิคเพื่อพัฒนาการศึกษา²⁹

ใน พ.ศ. 2494 ได้เกิดโครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา (The Chachoengsao Educational Pilot Project) โดยเป็นผลสำรวจของผู้เชี่ยวชาญจาก UNESCO เมื่อ พ.ศ. 2492 ให้มีการทดลองปรับปรุงหลักสูตรตั้งแต่ระดับอนุบาลจนถึงศึกษาผู้ใหญ่ ทั้งนี้ เพื่อลดอัตราการเลิกเรียนกลางคันของนักเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ผลคืออัตราการขาดเรียนลดลงด้วยเหตุที่หลักสูตรมีความยืดหยุ่นและปรับไปตามความถนัดและความสนใจของผู้เรียน ใน พ.ศ. 2495 จึงมีโครงการปรับปรุงโรงเรียนประถมศึกษากรุงเทพฯ – ธนบุรี และโครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดชลบุรี ซึ่งโครงการทั้งหมดได้ทำร่วมกับ UNESCO และ USOM ครั้นเมื่อครบกำหนดการให้ความช่วยเหลือ โครงการเหล่านี้ก็ต้องยุติไป แต่ถือเป็นบททดลองที่สำคัญของ

---

²⁸ ระบบปิดแสดตมภ์เพื่อการกุศลศึกษาและสาธารณสุขนั้น ม.ล. ปิ่น เชื่อว่าเป็นผลมาจากการที่ตนในฐานะปลัดกระทรวงร่วมกับอธิบดีกรมในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการเข้าชี้แจงปัญหาความเดือดร้อนเรื่องงบประมาณจัดสร้างสถานที่เรียนของกระทรวงต่อที่ประชุมคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2495 ทำให้ในสภดังกล่าว กระทรวงศึกษาธิการได้รับอนุมัติงบประมาณเพิ่มพิเศษเป็นเงิน 75,000,000 บาท และในปีรุ่งขึ้น รัฐบาลจึงให้มีการใช้ระบบปิดแสดตมภ์ ก.ศ.ส. เพื่อจัดสรรงบประมาณให้แก่กระทรวงศึกษาธิการ โปรดดูรายละเอียดใน ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *พลเอกมังกร พรหมโยธี กับการศึกษาสมัยพุทธศักราช 2491 – 2500*, 35 – 37.

²⁹ อย่างไรก็ตาม จากบันทึกของกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2491 เรื่องการของงบประมาณสำหรับการจัดการศึกษา ม.ล. ปิ่น ให้ความเห็นในทำนองว่า ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลง เกิดการทุจริตไปในวงกว้าง การที่สรรพสามิตมีรายได้สูง ยิ่งทำให้ศีลธรรมเสื่อมทราม สิ่งเหล่านี้สามารถแก้ไขได้ด้วยการศึกษา และเมื่อไทยได้เข้าร่วมเป็นชาติสมาชิกกับองค์การสหประชาชาติเมื่อ พ.ศ. 2489 จำเป็นอยู่เองที่ต้องยอมรับหลักการให้การศึกษาขั้นพื้นฐานแก่พลเมืองหรือมูลสารศึกษา (Fundamental Education) ม.ล. ปิ่น ยังระบุด้วยว่าประเทศไทยถือเป็นชาติที่ใช้งบประมาณแก่การศึกษาน้อยที่สุดเพียงร้อยละ 4 จากงบประมาณรายการอื่น การจะต้องกู้เงินจากองค์การสหประชาชาตินั้นดูเป็นลสิ่งน่าละอาย โปรดดูรายละเอียดใน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.1.5/1 เรื่อง บันทึกของกระทรวงศึกษาธิการอธิบายความจำเป็นเรื่องของงบประมาณเพิ่มเติมสำหรับ พ.ศ. 2491.

กระทรวงศึกษาธิการอันจะเกิดเป็นโครงการด้านการศึกษาต่อมาในทศวรรษ 2500 เช่น โครงการโรงเรียนมัธยมแบบประสมใน พ.ศ. 2503 ที่มุ่งประสานหลักสูตรระหว่างสายวิสามัญกับสายอาชีวศึกษา เพื่อให้เกิดความหลากหลายในหลักสูตรและผลิตกำลังคนรองรับตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยโครงการโรงเรียนมัธยมแบบประสมมีระยะเวลาดำเนินโครงการระหว่าง พ.ศ. 2510 – 2516 คาดว่าจะเปิดให้ครบ 20 โรงเรียนทั่วทุกภูมิภาค และใช้งบประมาณกว่า 490,000,000 บาท ตลอดจนได้เงินกู้แบบไม่มีดอกเบี้ยจากรัฐบาลแคนาดาพร้อมกับเงินกู้ของธนาคารแห่งประเทศไทย³⁰

ในเรื่องการศึกษาผู้ใหญ่และการอาชีวศึกษา เมื่อ พ.ศ. 2497 ได้เกิดโครงการศูนย์กลางอบรมการศึกษาผู้ใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี (Thailand UNESCO Fundamental Education Centre – ศ.อ.ศ.อ./TUFEC) อันเป็นโครงการสืบเนื่องมาจากการประชุม UNESCO เมื่อ พ.ศ. 2494 ซึ่งมุ่งหวังเรื่องมูลสารศึกษา (Fundamental Education) หมายถึงการศึกษาเป็นสิ่งที่จะแก้ไขสภาพเศรษฐกิจและสังคมในชนบทให้ดีขึ้น โดยต้องจัดสรรครูไปคลุกคลีกับชาวบ้านเพื่อสอนความรู้พื้นฐานทั้งการศึกษา สังคม เกษตรกรรม อนามัย และการเรือนแก่ผู้ใหญ่ อนึ่ง ผู้ที่ผ่านการอบรมไม่ว่าเป็นครูหรือเจ้าหน้าที่จะเรียกว่ามูลสารศึกษานิเทศก์ และภายหลังได้ดำเนินโครงการควบคู่กับโครงการฝึกหัดครูชนบท³¹ ในส่วนโครงการปรับปรุงอาชีวศึกษา เริ่มดำเนินมาตั้งแต่ พ.ศ. 2495 เพื่อมุ่งผลิตกำลังคน (Manpower) ให้สอดคล้องกับการพัฒนาประเทศ ซึ่งแบ่งงานออกเป็น 3 ด้านประกอบไปด้วย ด้านเกษตรกรรม สถาบันเทคนิค และช่างฝีมือ ทั้งนี้ ประเทศสหรัฐอเมริกาได้จัดส่งผู้เชี่ยวชาญมาให้คำปรึกษา ตลอดจนส่งเสริมเครื่องมือและเครื่องจักรทุนแรงที่มีประโยชน์ต่อการปรับปรุงอาชีวศึกษา ประกอบกับโครงการฝึกช่างฝีมือ ส.ป.อ. (SEATO Skilled Labor Project) ที่เริ่มดำเนินงานใน พ.ศ. 2501 รวมถึงการจัดส่งเจ้าหน้าที่ไปศึกษาดูงานยังต่างประเทศ และทำสัญญา

³⁰ วัชรดา คลายนาทร, “ปัญหาการสอนสังคมศึกษาในชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นของโรงเรียนมัธยมแบบประสม,” (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชามัธยมศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2514), 4 – 9; ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์, “อาจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุลกับการวางแผนการศึกษา”, 30 – 31, 35; วิรัชพร ทับทิม, “การใช้ประโยชน์อาคารสถานที่ของโรงเรียนในโครงการมัธยมแบบประสม,” (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาวิจัยการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517), 1.

³¹ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *พลเอกมังกร พรหมโยธี กับการศึกษาสมัยพุทธศักราช 2491 – 2500*, 10 – 11, 23 – 27.

กับมหาวิทยาลัยที่สามารถให้คำแนะนำทางวิชาการและเทคนิคต่าง ๆ เช่น มหาวิทยาลัยเวย์นสเตต (Wayne State University) และมหาวิทยาลัยฮาวาย (University of Hawaii)³² โครงการปรับปรุง อาชีวศึกษาสามารถดำเนินการลู่วงด้วยความร่วมมือจากธนาคารโลก (World Bank) ที่ให้ประเทศ กำลังพัฒนากู้เงินนำไปใช้จ่ายในการพัฒนาการศึกษา³³ นอกจากนี้ เมื่อ พ.ศ. 2505 รัฐบาลได้ออก พระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่ 3) เพื่อให้มีผลต่อการศึกษาภาคบังคับ จากเดิมที่จบเพียงชั้น ประถมศึกษาปีที่ 4 ต้องจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 7 กล่าวคือ ให้รัฐบาลมอบสิทธิการศึกษาขั้นพื้นฐาน แบบให้เปล่า (Free and Compulsory) เป็นเวลาอย่างน้อย 7 ปี³⁴ สอดคล้องกับแผนการการากี (The Karachi Plan)³⁵ อันที่ประชุม UNESCO ได้บรรลุข้อตกลงการยกระดับอัตราการรู้หนังสือของ ประชากรในภูมิภาคเอเชีย (ครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่ประเทศอิหร่านถึงญี่ปุ่น) ภายในเวลา 20 ปี (พ.ศ. 2503 – 2523)³⁶ จากรายงานของกระทรวงศึกษาธิการ ระบุว่าระยะเริ่มแรกของแผนการการากีใน ไทยตามพระราชบัญญัติประถมศึกษานั้น จำเป็นต้องใช้งบประมาณระหว่าง พ.ศ. 2506 – 2513 ราว

---

³² กระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ, *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ 17 มีนาคม 2507*, (พระนคร: โรงพิมพ์ของ สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2507), 224 – 225.

³³ ก่อ สวัสดิ์พานิชย์, “อาจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุลกับการวางแผนการศึกษา”, 34 – 35. และโปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมจากบทที่ 2 ใน ไพรัตน์ วงศ์รุ่ง, “ลักษณะและสถานภาพของนักเรียนอาชีวศึกษาใน โรงเรียนและวิทยาลัย ตามโครงการเงินกู้เพื่อการพัฒนาอาชีวศึกษา,” (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชา บริหารการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2510), 23 – 28.

³⁴ พระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2505, *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 79 ตอนที่ 67 ก ฉบับพิเศษ (27 กรกฎาคม 2505): 24 – 31.

³⁵ The Karachi Plan คือการประชุมชาติสมาชิกในทวีปเอเชียของ UNESCO เมื่อ พ.ศ. 2503 ที่เมืองการากี ประเทศปากีสถาน เพื่อพัฒนาการศึกษาขั้นพื้นฐานในทวีปเอเชีย เป้าหมายคือการผลักดันให้ขยาย การศึกษาระดับประถมศึกษาเป็นภาคบังคับ ซึ่งคาดหวังให้บรรลุผลในเวลา 20 ปี อย่างไรก็ตาม ได้มีการก่อตั้ง The International Institute of Child Study ขึ้นในกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2498/ค.ศ.1955 ถือเป็นก้าวแรกสู่แผนการการากี

³⁶ J. K. P. Watson, “The impact of the Karachi Plan on educational development in Asia”, *International Journal of Educational Development* 1, no. 1 (April 1981): 32 – 35.

2,000,000,000 บาท ซึ่งจะได้รับงบประมาณช่วยเหลือเพิ่มเติมจากหน่วยงานต่าง ๆ ของ UNESCO และสหรัฐอเมริกา เป็นเงินกว่า 33,000,000 เหรียญสหรัฐอเมริกา³⁷

สำหรับโครงการที่เตรียมมาช้านานอย่างการพัฒนาระดับอุดมศึกษา คือ ตั้งแต่ราวทศวรรษ 2480 ในสมัย พล.ร.อ. หลวงสินธุสงครามชัย (สินธุ์ กมลนาวิณ) ดำรงตำแหน่ง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้เรียก ม.ล. ปิ่น ขณะเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนเตรียม อุดมศึกษาไปพบเพื่อมอบหมายให้จัดทำโครงการตั้งมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาค โดยจะให้ตั้งที่จังหวัด เชียงใหม่ สงขลา และอุบลราชธานี ถึงขนาดได้เตรียมจัดหาที่ดินไว้แล้ว ทว่าเวลานั้นจวนสงครามโลก ครั้งที่สองจะขยายวงมาถึงประเทศไทย จึงระงับโครงการไว้ก่อน³⁸ ครั้นต่อมาหลังสิ้นสุดภัยสงคราม มี ข่าวว่าจะเปลี่ยนมาตั้งยังจังหวัดพิษณุโลก สุราษฎร์ธานี และนครราชสีมา แต่เมื่อคำนึงถึงอุปสรรค เรื่องงบประมาณและจำนวนอาจารย์กับศาสตราจารย์ประจำที่ยังขาดแคลนอยู่ การจัดตั้งวิทยาลัย เป็นต้นว่า วิทยาลัยวิชาการศึกษา (ประสานมิตร ปทุมวัน พระนคร บางแสน พิษณุโลก มหาสารคาม และสงขลา) และวิทยาลัยเทคนิค (วิทยาลัยเทคนิคจังหวัดพระนคร ตำบลทุ่งมหาเมฆ ก่อตั้ง พ.ศ. 2495 ด้วยความร่วมมือระหว่างไทยกับองค์กรเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศของสหรัฐอเมริกา – USAID) ให้มากแห่งเข้าจึงค่อยรวมเป็นมหาวิทยาลัยเดี่ยวอาจช่วยบรรเทาปัญหาจำนวนนักเรียน เตรียมอุดมศึกษาไม่มีที่เรียนต่อในระดับสูงขึ้นได้บ้าง³⁹

ใน พ.ศ. 2499 มีการจัดตั้งสภามหาวิทยาลัยแห่งชาติ (ต่อมาถูกยุบรวมเป็นสภา การศึกษาแห่งชาติในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ปัจจุบันคือสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา) อัน เกิดจากข้อเสนอของผู้เชี่ยวชาญทางวิทยาศาสตร์จาก UNESCO เซอร์ชาลส์ จี. ดาร์วิน (Sir Charles G. Darwin) และเซอร์จูเลียน ฮักซ์ลีย์ (Sir Julian Huxley) ให้รวมมหาวิทยาลัย 5 แห่งในกรุงเทพฯ เข้าเป็นมหาวิทยาลัยเดียวกัน (แต่ไม่สำเร็จ) ในส่วนเรื่องการจัดตั้งวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยทั้งใน กรุงเทพฯ และส่วนภูมิภาค ได้รับความร่วมมือจากมหาวิทยาลัยชั้นนำของสหรัฐอเมริกาเข้ามา ช่วยเหลือทางเทคนิคและให้ทุนการศึกษา เช่น การก่อตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โดยได้รับความ

³⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.2.2.6/1 เรื่อง การประชุมเรื่องการขยายการศึกษาภาคบังคับ (2505).

³⁸ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, อุตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล, 130.

³⁹ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *เรื่องการศึกษา*, 90; ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *พลเอกมังกร พรหมโยธี กับการศึกษา สมัยพุทธศักราช 2491 – 2500*, 47.

ช่วยเหลือจากมหาวิทยาลัยอินเดียนา (Indiana University)⁴⁰ มหาวิทยาลัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (หรือมหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่เดิมที่ตั้งในจังหวัดอุบลราชธานี) มหาวิทยาลัยภาคใต้ (หรือมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ เดิมตั้งอยู่ที่จังหวัดปัตตานี) และขยายวิทยาเขตมหาวิทยาลัยศิลปากรไปยังจังหวัดนครปฐม⁴¹

ม.ล. ปิ่น ได้ให้ความเห็นว่าหลังสิ้นสงครามโลกครั้งที่สอง อังกฤษต้องการเปิดรับเฉพาะนักศึกษาของตนที่กลับมาจากสนามรบ ดังนั้น สหรัฐอเมริกาจึงเปิดรับนักศึกษาจากทั่วโลกเข้าศึกษาในระดับอุดมศึกษา ซึ่งในช่วงต้นทศวรรษ 2490 กระทรวงศึกษาธิการและ USOM ได้จัดหาทุนให้ไปศึกษาต่อยังต่างประเทศถึง 100 ทุน ทำให้ได้บุคลากรกลับมาเป็นกำลังสำคัญในการทำงานจำนวนมาก ซึ่งกลายเป็นเครือข่ายในกระทรวงศึกษาธิการของ ม.ล. ปิ่น ที่จะสั่งการให้ช่วยจัดการโครงการต่าง ๆ ครั้น พ.ศ. 2506 สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติได้จัดตั้งคณะกรรมการร่วมระหว่างฝ่ายไทยกับ USOM (Thai – USOM Task Force) เพื่อศึกษาความต้องการกำลังคน และความสามารถในการผลิตกำลังคนของระบบการศึกษา รายงานของคณะกรรมการชุดดังกล่าวได้เสนอว่าการอุดมศึกษาในประเทศไทยต้องเร่งผลิตบัณฑิตที่มีความรู้ความสามารถทางวิทยาศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ และวิชาชีพชั้นสูงสาขาอื่นให้มากขึ้น ประกอบกับปีเดียวกันนั้น UNESCO ได้จัดทำแผนเพื่อการลงทุนทางการศึกษา (Educational Investment Programming Mission) ด้วยเหตุนี้ กระทรวงศึกษาธิการจึงจัดตั้งสำนักงานวางแผนการศึกษา (ต่อมามีฐานะเป็นกอง) มีจุดประสงค์ให้มีหน้าที่วางแผนการศึกษารองรับกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งต่อมาได้ขอความช่วยเหลือทางเทคนิคจาก USOM เพื่อทำสัญญากับมหาวิทยาลัยแห่งรัฐมิชิแกน (Michigan State University)⁴²

ดังจะเห็นว่าโครงการด้านการศึกษาที่เกิดขึ้นในระหว่าง พ.ศ. 2490 – 2512 มีความชัดเจนยิ่งขึ้นเมื่อหลังถึงพุทศกาล เป็นต้นว่า โครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาคที่ถือเป็นโครงการใหญ่ที่สุดของกระทรวงศึกษาธิการ มีการระดมสรรพกำลังทุกกรมกองเพื่อขยายการศึกษา

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, 50, 57; ม.ล. ปิ่น มาลากุล, อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล, 139 – 140; ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *พัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค*, (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2518), 95.

⁴¹ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *เรื่องการศึกษา*, 15.

⁴² ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์, “อาจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุลกับการวางแผนการศึกษา”, 32 – 35.

อย่างกว้างขวาง โครงการดังกล่าวเกิดขึ้นจากสาเหตุความปั่นป่วนสับสนของการศึกษาในกรุงเทพฯ (พระนคร) – ธนบุรี โดยนักเรียนต่างจังหวัดจำนวนมากเดินทางเข้ามาศึกษาต่อในเขตเมืองหลวงจนคับคั่ง ทำให้ ม.ล. ปิ่น ขณะดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการใช้วิธี “แก้ปัญหาใน ส่วนกลาง โดยส่งเสริมการศึกษาในส่วนภูมิภาค”⁴³ ซึ่งโครงการเริ่มแรกต้องเร่งขยายการศึกษาระดับ ประถมศึกษา เพราะเป็นรากฐานของประชาธิปไตย สำหรับในระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษาเป็น เพียงการเพิ่มกำลังคนให้แก่อุตสาหกรรมและธุรกิจเท่านั้น⁴⁴ อย่างไรก็ตาม เมื่อสภาพพัฒนาเศรษฐกิจ แห่งชาติได้จัดทำแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504 – 2509 สภาการศึกษา แห่งชาติก็ได้จัดทำโครงการศึกษา พ.ศ. 2504 – 2509 ให้ลือไปกับแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ด้วยเช่นกัน ซึ่งเอกสารประกอบโครงการการศึกษา พ.ศ. 2504 – 2509 ที่ ม.ล. ปิ่น จัดทำขึ้น เป็นอีก โครงการหนึ่งเพื่อให้สภาการศึกษาแห่งชาติช่วยเหลือกระทรวงศึกษาธิการขยายการศึกษาออกสู่ส่วน ภูมิภาค โครงการศึกษา พ.ศ. 2504 – 2509 เป็นโครงการชนิดเก็บเล็กผสมน้อยมาจากโครงการที่เคย มีมาแต่เดิม ทว่าต้องล้มลุกติดขัดลงด้วยสาเหตุของภัยสงคราม เหตุการณ์ทางการเมือง หรือปัญหา งบประมาณ ผสมผสานกับโครงการใหม่ที่ต้องเร่งแก้ไขให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน เอกสาร ประกอบโครงการดังกล่าวได้รวบรวมโครงการด้านการศึกษาระดับมัธยมศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการและสำนัก นายกรัฐมนตรีเข้าไว้ด้วยกัน เพื่อให้เป็นไปตามแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 ม.ล. ปิ่น จึงใช้คำ ว่าโครงการศึกษามีใช้แผนพัฒนาการศึกษา เพื่อแยกแยะไม่ให้มีลักษณะกว้างจนไม่อาจนำมาสู่ขั้นตอน การปฏิบัติได้อย่างชัดเจน ดุจเดียวกับแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติที่วางลงเป็นแผนการหลัก เอาไว้เท่านั้น⁴⁵ ทั้งนี้ กระทรวงศึกษาธิการยังคงดำเนินโครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค และ โครงการพัฒนาการศึกษาแยกออกไปต่างหากจากโครงการที่เสนอต่อสภาการศึกษาแห่งชาติ ดังนั้น สถานะของโครงการด้านการศึกษาจึงเป็นแผนปฏิบัติงานที่แตกแขนงมาจากแผนการศึกษาแห่งชาติ ซึ่งสอดคล้องกับแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติอีกชั้นหนึ่ง โดยโครงการที่ถือกำเนิดขึ้นล้วน ดำเนินงานภายใต้การนำของ ม.ล. ปิ่น ผู้สั่งการที่มีสติปัญญาแหลมคม (เป็นทั้งขุนนางนักวิชาการและ นักการศึกษา) สามารถเชื่อมเครือข่ายทางอำนาจหลายฝ่ายให้การจัดการโครงการดำเนินอย่างราบรื่น

⁴³ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *เรื่องการศึกษา*, 15, 81.

⁴⁴ *เรื่องเดียวกัน*, 172.

⁴⁵ *เรื่องเดียวกัน*, 31 – 32.

บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้ ส่งผลต่อพัฒนาการจัดการการศึกษาไทยในทศวรรษ 2490 – 2510 อย่างมาก เพราะโครงการต่าง ๆ ได้ช่วยกระจายการจัดการศึกษาออกจากส่วนกลางไปยังส่วนภูมิภาค แม้แต่ละโครงการประสบความสำเร็จ เท่ากับแผนการระดับชาติที่วางไว้ในภาพกว้างก็ประสบความสำเร็จไปอีกขั้นหนึ่งด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่า หากไม่มีการจัดทำโครงการขึ้นในเวลานั้น การกระจายการจัดการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการออกจากส่วนกลางจะทำได้ยากยิ่ง

1.2 ทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาประวัติศาสตร์การศึกษาของไทยในรอบหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา มีความเคลื่อนไหวและก้าวหน้ามาโดยลำดับ ทั้งในแง่งานวิชาการและกึ่งวิชาการได้พยายามเสนอภาพวิวัฒนาการการจัดการศึกษาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ด้วยเนื้อหาด้านผลสำเร็จและสภาพปัญหาสำหรับการทบทวนวรรณกรรมในการวิจัยนี้ จะเสนองานกลุ่มประวัติศาสตร์นิพนธ์การศึกษาของไทย กลุ่มกระแสหลักบางชิ้นที่มีอิทธิพลต่อประวัติศาสตร์นิพนธ์การศึกษาในชั้นหลัง เพื่อจะเผยให้เห็นพัฒนาการและชุดคำอธิบายที่ครอบงำความรู้และความคิดเกี่ยวกับการจัดการการศึกษาในประเทศไทยอย่างต่อเนื่อง จากนั้น จะเสนองานกลุ่มประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับ ม.ล. ปิ่น มาลากุล โดยมีผู้ค้นคว้าวิจัยไว้จำนวนหนึ่ง ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาแนวคิดและบทบาทที่สะท้อนออกมาผ่านหน้าที่การงานและงานประพันธ์ แต่มีได้กล่าวถึงบริบททางสังคมและการเมืองที่ครอบคลุมยุคสมัยซึ่ง ม.ล. ปิ่น ทั้งก่อรูปแนวคิดและเป็นผู้สวมบทบาทต่าง ๆ และในข้างท้าย จะเสนองานที่ริเริ่มแนวคิดอุดมการณ์ราชาชาตินิยม อันเป็นแนวคิดที่การวิจัยนี้นำมาอธิบายระบบความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายในกระทรวงศึกษาธิการ ระหว่างทศวรรษ 2490 – 2500

1.2.1 ประวัติศาสตร์นิพนธ์การศึกษาของไทยกลุ่มกระแสหลักและกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลในชั้นหลัง

งานเขียนทางประวัติศาสตร์ไทยหรือประวัติศาสตร์นิพนธ์รุ่นบุกเบิกจำนวนมาก มักไม่พ้นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาบรมมหาราชานุภาพ ไม่เว้นแม้งานประวัติศาสตร์การศึกษาของไทยเรื่อง *ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศไทย* จัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2463 โดยวางเค้าเรื่องตามการจัดการศึกษาของรัฐผ่านการตั้งกระทรวงศึกษาธิการ⁴⁶ ถือเป็นงานกึ่งวิชาการที่

⁴⁶ ภู ร้อยแก้ว, “การอบรมบ่มเพาะในความคิดของปัญญาชนฝ่ายปกครองของสยาม ทศวรรษ 1900 – 1920,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,

รวบรวมเรียบเรียงหลักฐานประเภทเอกสารทางราชการมาจัดวางบทบาทของรัฐให้เป็นผู้กระทำลงมือทางประวัติศาสตร์ ซึ่งส่งผลต่อโครงเรื่อง (Plot) ของงานทั้งวิชาการและกึ่งวิชาการในเวลาต่อมาอย่างสำคัญ ทั้งนี้ ประวัติศาสตร์นิพนธ์การศึกษาของไทยที่ถือว่าอยู่ในมาตรฐานทางวิชาการเล่มแรกคือ วิทยานิพนธ์ของเดวิด เค. วยอจ (David K. Wyatt) ใน พ.ศ. 2509 เรื่อง *The Beginning of Modern Education in Thailand 1868 – 1910* (ก่อนได้รับการตีพิมพ์อีก 3 ปีถัดมาในชื่อ *The Politics of Reform in Thailand: Education in the Reign of King Chulalongkorn*) งานของ วยอจ ซึ่งให้เห็นพัฒนาการสังคมไทยช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ด้วยทฤษฎีการทำให้เป็นสมัยใหม่ (Modernization) นั้น วยอจมองว่าการศึกษาคือกระบวนการหนึ่งของการปฏิรูประบบราชการในเวลานั้น⁴⁷ และงานที่มีความโดดเด่นยามช่วงเวลาใกล้เคียงกัน คือปริญญาณิพนธ์ของวุฒิชัย มูลศิลป์ ใน พ.ศ. 2512 เรื่อง *นโยบายการจัดการศึกษาของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (อีก 4 ปีต่อมาได้รับการตีพิมพ์เป็นหนังสือชื่อ *สมเด็จพระปิยมหาราชกับการปฏิรูปการศึกษา*) วุฒิชัยได้สรุปถึงจุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษาสมัยรัชกาลที่ 5 ไว้ 4 ประการ คือ 1) เพื่อการรวมชาติ 2) เพื่อผลิตคนเข้ารับราชการ 3) เพื่อคุณประโยชน์ทั่วไป และ 4) เพื่อส่งเสริมพระพุทธศาสนา⁴⁸ ดังจะเห็นว่างานวิชาการระดับวิทยานิพนธ์และปริญญาณิพนธ์ข้างต้น ต่างยึดโยงรัฐไทยเป็นศูนย์กลาง อันต้องการกำลังคนผ่านกระบวนการจัดการการศึกษามาเกื้อหนุนการสร้างระบบราชการ น่าสนใจว่างานของทั้งคู่เขียนขึ้นในเวลาใกล้เคียงกัน ซึ่งเป็นช่วงที่ความเคลื่อนไหวของการตั้งคำถามต่อสังคมที่นักศึกษาและปัญญาชนเผชิญอยู่กับรัฐบาลทหารก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.

2556), 7; สมเด็จพระยามกุฎราชกุมารภาพ, และ ดับบลิว. ยี. ยอนสัน, *ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศไทย*, ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล ณ กรุงเทพ) ร.ว., ป.จ., ป.ช., ป.ม., จ.ป.ร. 3, ว.ป.ร. 2, ร.ด.ม., ร.จ.พ. ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 25 เมษายน พ.ศ. 2463 (พระนคร: โรงพิมพ์เฮงหลี, 2463).

⁴⁷ คำกล่าวที่ว่างานของ วยอจถือเป็นงานประวัติศาสตร์การศึกษาตามมาตรฐานวิชาการเล่มแรกเป็นคำของวารุณี โอสธารมย์ โปรดดูรายละเอียดใน อาวุธ อธิระเอก, “การจัดการศึกษาภาษาอังกฤษของรัฐสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2557). 8. อ้างถึงรายงานการวิจัยโครงการประมวลความรู้เพื่อพัฒนาการวิจัยประวัติศาสตร์ไทยของ วารุณี โอสธารมย์, *การศึกษาเชิงประวัติเรื่องการศึกษาในสังคมไทย: บทสำรวจสถานะความรู้*, (ม.ป.ท., 2544), 22; David K. Wyatt, *The Politics of Reform in Thailand: Education in the Reign of King Chulalongkorn*, (New Haven: Yale University Press, 1969).

⁴⁸ วุฒิชัย มูลศิลป์, “นโยบายการจัดการศึกษาของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (ปริญญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, วิทยาลัยวิชาการศึกษา, 2512); วุฒิชัย มูลศิลป์, *สมเด็จพระปิยมหาราชกับการปฏิรูปการศึกษา*, พิมพ์ครั้งที่ 4 [ฉบับปรับปรุงใหม่] (กรุงเทพฯ: พิมพ์คำ, 2554), 99 – 148.

2516 จะปะทุขึ้น ราวกับเป็นการหวนหาอดีตอันชอบธรรมของประเทศไทยสมัยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ว่าดีกว่าสังคมที่ถูกรื้อถอนโดยเผด็จการทหาร⁴⁹

นับจากงานของวัยอาจกับวุฒิชัยเป็นต้นมา ในวงวิชาการภาษาไทยส่วนใหญ่ไม่ว่าเป็นหนังสือ งานวิจัย หรือวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์การศึกษาของไทยในชั้นหลัง มักอยู่ในสายครุศาสตร์/ศึกษาศาสตร์ ซึ่งอาศัยวิธีการทางประวัติศาสตร์มาอธิบายหลักฐานตามข้อเท็จจริงและลำดับเวลา มากกว่าจะเป็นการวิพากษ์และวิเคราะห์หลักฐานเหล่านั้นอย่างเคร่งครัด เท่ากับว่าการรับรู้ประวัติศาสตร์การศึกษาของไทยเป็นเพียงการรับรู้เกี่ยวกับข้อมูลเบื้องต้น หรือเป็นความรู้พื้นฐานสำหรับผู้สนใจศึกษาทางสายครุศาสตร์/ศึกษาศาสตร์ อาทิ งานของ ดวงเดือน พิศาลบุตร (2512), ณรงค์ พ่วงพิศ (2514), จีระพันธุ์ พูลพัฒน์ (2514), จารุวรรณ ไวยเจตน์ (2516), ไพฑูรย์ สีนลารัตน์ (2516), แฉ่งน้อย ดิตติรานนท์ (2519), มนูญ ลาขโรจน์ (2521), ระลึก ธาณี (2522), บุญธรรม อินทร์จันทร์ (2522), จรรยา แสนจิตต์ (2524), จิตรกร ตั้งเกษมสุข (2525), สุวริย์ ศิริโกคาภิรมย์ (2525), เจริญศรี เจริญวัฒน์ (2526), พิพาดา ยังเจริญ; และ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา (2529), พิรุฬห์ สวัสดิ์รัมย์ (2530), สมปอง คำมุงกุล (2531), ลดาวัลย์ พวงนิล (2531/1988), สุภาวดี ตรีรัตน์ (2531), สิริยา จุลปานนท์ (2533), สุวิชัย โกศัยยะวัฒน์ (2533), ปองจิต อ่อนเฝ้า (2434), ศนิชา กาเจริญ (2536), กิตติยา กิ่งพุทธพงษ์ (2538), ศุภัทธา อำนวยสวัสดิ์ (2547), ไกลรุ่ง รัตนอมตกุล (2550), เปรมมา สัตยาลูมิพงศ์ (2559)⁵⁰ ตัวอย่างงานข้างต้นนี้ แม้จะมีบางชิ้นที่เป็นงานทางประวัติศาสตร์ แต่ก็ใช้

⁴⁹ การมองว่าเหตุการณ์ที่ประชาชน นักศึกษา และปัญญาชนออกมาเคลื่อนไหวขับไล่รัฐบาลจอมพลถนอมเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เป็นหมุดหมายของการแบ่งช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัยที่สำคัญ โปรดดูรายละเอียดการวิเคราะห์อันลุ่มลึก ใน ธงชัย วินิจจะกูล, *การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ของอดีต: ประวัติศาสตร์ใหม่ในประเทศไทยหลัง 14 ตุลาคม*, แปลโดย กุลลดา เกษบุญชู. (เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์มบุ๊กส์, 2543), 18 – 47; ประจักษ์ ก้องกีรติ, *และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ: การเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนก่อน 14 ตุลาฯ*, พิมพ์ครั้งที่ 2, ชุดสยามพากย์ ลำดับที่ 3 (นนทบุรี: ฟาติงกัน, 2548).

⁵⁰ ดวงเดือน พิศาลบุตร *ประวัติการศึกษาไทย (ฉบับย่อ)*, ณรงค์ พ่วงพิศ *นโยบายเกี่ยวกับการศึกษาของคนจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว*, จีระพันธุ์ พูลพัฒน์ *พัฒนาการของการบริหารการศึกษาไทย*, จารุวรรณ ไวยเจตน์ *การศึกษาภาคบังคับของไทยในระยะ 10 ปี ก่อน พ.ศ. 2475*, ไพฑูรย์ สีนลารัตน์ *พัฒนาการของมหาวิทยาลัยในประเทศไทย*, แฉ่งน้อย ดิตติรานนท์ *เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์*, มนูญ ลาขโรจน์ *นโยบายการจัดการศึกษาสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 – พ.ศ. 2468)*, ระลึก ธาณี *นโยบายและการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475 – 2503)*, บุญธรรม อินทร์จันทร์ *การปฏิรูปมัธยมศึกษาในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช พ.ศ. 2435-2475 การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์*, จรรยา แสนจิตต์ *นโยบายและการจัดการการอาชีวศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ. 2441 – 2474*, จิตรกร ตั้งเกษมสุข *ความเป็นมาของการศึกษาไทย*, สุวริย์ ศิริโกคาภิรมย์ *ภูมิหลังของ*

วิธีการสร้างคำอธิบายให้รัฐไทยคือศูนย์กลางจัดการศึกษา โดยมีได้ใช้หลักวิพากษ์วิธีอย่างจริงจังมาก
ไปกว่าทางสายครุศาสตร์/ศึกษาศาสตร์

1.2.2 ประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับ ม.ล. ปิ่น มาลากุล

งานที่เกี่ยวข้องกับ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ส่วนมากเป็นงานสายครุศาสตร์/ศึกษาศาสตร์ กับสายภาษาศาสตร์ (ภาษาไทย) ซึ่งพิจารณา ม.ล. ปิ่น ในฐานะองค์ประธาน (Subject) ที่เป็นตัวกระทำลงมือทางประวัติศาสตร์ กล่าวคือ มองแนวคิดและบทบาทของ ม.ล. ปิ่น ในฐานะนักการศึกษาและนักประพันธ์ โดยมีงานของพรรณงาม แยมบุญเรือง (2524) เรื่อง *การจำแนกประเภทผลงานวรรณกรรมของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล*, นงนารถ เดชณรงค์ (2525) เรื่อง *แนวคิดทางการศึกษาของศาสตราจารย์ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*, อัจฉรา เจริญรัต (2533) เรื่อง *แนวคิดและบทบาททางการศึกษาของศาสตราจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*, รจเรข รุจนเวช (2542) เรื่อง *บทละครร้อยแก้วของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล และสถาพร นาสารีย์ (2546/2003) เรื่อง บทร้อยกรองของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล: การศึกษาเชิงวิเคราะห์* จะเห็นได้ว่ามีงานวิจัยเพียง 2 ชิ้นจากทั้งหมดที่ศึกษาแนวคิดและบทบาททางการศึกษาของ ม.ล. ปิ่น งานวิจัยของนงนารถและอัจฉราได้ใช้วิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ เป็นการรวบรวมข้อมูลหลักฐานทั้งขั้นต้นและขั้นรอง รวมถึงคำสัมภาษณ์มาร้อยเรียงจนเกิดเป็นตัวบท ผ่านการพรรณนาเชิงวิเคราะห์⁵¹

นักการศึกษาชั้นนำของไทย, เจริญศรี เจริญวัฒน์ นโยบายเกี่ยวกับการจัดการอาชีวศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ. 2475 – 2503, พิพาดา ยังเจริญ; และ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา *การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 – 2394)*, พิรุฬห์ สวัสดิ์รัมย์ *การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลอีสาน พ.ศ. 2442 – 2475*, สมปอง คำมุงกุล *การศึกษาในมณฑลอีสาน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, ลดาวัลย์ พวงนิล *บทบาทของเอกชนในการจัดการศึกษาสายสามัญระหว่าง พ.ศ. 2497 – 2529*, สุภาวดี ตรีรัตน์ *บทบาทของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สิริยา จุลปานนท์ การจัดการประถมศึกษาของไทยในช่วงพุทธศักราช 2438 – 2475*, สุวิชัย โกศัยยะวัฒน์ *การวิเคราะห์ระบอบของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่เกี่ยวกับการศึกษาในระหว่าง พ.ศ. 2475 – 2516*, ปองจิต อ่อนเผ่า *รูปแบบการจัดการศึกษาในประวัติการศึกษาไทย: พ.ศ. 1826 – 2520*, ศนิชา กาเจริญ *วิวัฒนาการการจัดการศึกษาในระดับประถมศึกษาให้แก่เยาวชนสตรีไทยในระหว่างปีพุทธศักราช 2414 ถึง 2535*, กิตติยา กิ่งพุทธพงษ์ *การเก็บเงินศึกษาพลีและผลกระทบต่อสังคมไทยระหว่าง พ.ศ. 2464 – 2473*, ภัทรา อำนวยสวัสดิ์ *การจัดการศึกษาของชาติในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์*, ไกล่รุ่ง รัตนอมตกุล *การวิเคราะห์นโยบายด้านการศึกษาในมณฑลปัตตานี ระหว่าง พ.ศ. 2449 – 2468*, เปรมมา สัตยาวิฑูมพงศ์ *การศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 7: ขยายโอกาส มุ่งคุณภาพ พร้อมคุณธรรม*.

⁵¹ นงนารถ เดชณรงค์, *รายงานผลการวิจัย: แนวคิดทางการศึกษาของศาสตราจารย์ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*, (กรุงเทพฯ: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525); อัจฉรา เจริญรัต, “แนวคิดและบทบาท

สำหรับงานวิจัยของนางนารณนั้น ได้รับทุนวิจัยเพื่อเพิ่มและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการ ตามโครงการวิจัยแนวคิดทางการศึกษาของบุคคลสำคัญของไทยในรอบสองร้อยปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ที่คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยดำเนินการขึ้นในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ สองร้อยปี เมื่อ พ.ศ. 2525⁵² งานของเธอแบ่งออกเป็น 5 บท คือ บทนำ อธิบายโครงสร้างและส่วนประกอบงานวิจัย บทที่ 1 ภาพชีวิต บทที่ 2 สภาพการณ์และเหตุการณ์สำคัญที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดทางการศึกษา บทที่ 3 หลักฐานที่แสดงให้เห็นแนวคิดทางการศึกษาและวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับความหมายของการศึกษา และบทที่ 4 สรุป จะเห็นว่า การวางโครงเรื่องในงานวิจัยของนางนารณมุ่งศึกษาเฉพาะแนวคิดทางการศึกษาของ ม.ล. ปิ่น มีเพียงเนื้อหาบทที่ 3 บางส่วนที่อธิบายปัญหาของการศึกษาไทยหลัง พ.ศ. 2500 ซึ่งส่งผลต่อแนวคิดของ ม.ล. ปิ่น ช่วงที่ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี งานของเธอกล่าวถึงแนวคิดและบริบทแวดล้อมอย่างกว้าง ๆ มากกว่าจะศึกษารายละเอียดของการปฏิบัติหน้าที่อย่างลึกซึ้ง ทำให้ไม่อาจเห็นภาพ ม.ล. ปิ่น ในฐานะตัวแสดงหลักในการจัดการการศึกษาได้ชัดเจนนัก⁵³ แต่ควรถือว่างานของนางนารณเป็นงานวิจัยเชิงวิชาการชิ้นแรกที่ศึกษาแนวคิดของ ม.ล. ปิ่น เท่าที่พบในเวลานี้

งานวิจัยของอัจฉราถือเป็นวิทยานิพนธ์ที่มีลักษณะเนื้อหาใกล้เคียงกับงานวิจัยของนางนารณมาก แต่อัจฉรากลับไม่ได้อ้างอิงถึงงานวิจัยที่มีก่อนหน้า งานวิจัยของเธอแบ่งออกเป็น 5 บท คือ บทนำ บทที่ 2 ชีวิตประวัติและภูมิหลัง บทที่ 3 สภาพการณ์และเหตุการณ์สำคัญอันอาจนำมาต่อแนวคิดทางการศึกษา (ชีวิตในปฐมวัย การศึกษา และอุปนิสัยส่วนตัว) บทที่ 4 แนวคิดและบทบาททางการศึกษา และบทสรุป ในบทที่ว่าด้วยแนวคิดและบทบาททางการศึกษามีเนื้อหากล่าวถึงการพัฒนาศึกษาส่วนภูมิภาคและการร่วมมือกับองค์การศึกษาระหว่างประเทศ อัจฉราได้เรียบเรียงข้อมูลหลักฐานในเชิงประจักษ์ คือเล่าเหตุการณ์ว่าใครหรืออะไร เกิดขึ้นที่ใด เมื่อไร และอย่างไร แต่หาได้วิเคราะห์หลักฐานที่ใช้ในเชิงวิพากษ์ แม้จะกล่าวว่าเป็นการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ ทว่างานของ

ทางการศึกษาของศาสตราจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล,” (วิทยานิพนธ์ครุศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาวิชาสารัตถศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533), 13.

⁵² โครงการวิจัยนี้ ประกอบไปด้วยการศึกษาแนวคิดบุคคลสำคัญของไทยจำนวน 7 พระองค์/องค์/คน คือ 1) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 3) เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) 4) เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) 5) พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร 6) ศ. ม.ล. ปิ่น มาลากุล และ 7) ศ. ดร. ป่วย อึ้งภากร โปรดดูรายละเอียดใน นิรมล ตีรณสาร สวัสดิบุต, *แนวคิดทางการศึกษาของบุคคลสำคัญของไทยในรอบสองร้อยปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์: พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ตีรณสาร, 2525), คำนำ.

⁵³ นางนารณ เดชมรงค์, *รายงานผลการวิจัย: แนวคิดทางการศึกษาของศาสตราจารย์ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*, 46 – 54.

อัจฉรากลับมิได้ให้ความสำคัญกับความสืบเนื่องทางเวลา อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการเขียนงานทางประวัติศาสตร์ และถึงงานของเธอต้องการชี้ให้เห็น “ความเป็นนักการศึกษาและนักบริหารการศึกษา ผู้เป็นเสาเอกของวงการการศึกษา” แต่ก็ไม่สามารถแลเห็นสภาพเบื้องหลังของการจัดการการศึกษาไทย ในช่วงเวลาที่ ม.ล. ปิ่น ดำรงตำแหน่งทางการศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2490 – 2512 ทั้งในแง่ยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ยุคที่ไทยได้รับความช่วยเหลือจากต่างประเทศ และยุคพัฒนาของจอมพลสฤษดิ์ การละเลยต่อบริบทที่ไหลเวียนแวดล้อมยุคสมัยที่ ม.ล. ปิ่น มีบทบาทสำคัญ เท่ากับเป็นการโดดเดี่ยวการดำเนินงานจัดการการศึกษาของ ม.ล. ปิ่น ออกจากสภาพความเป็นจริงตามแต่ละช่วงเวลา หรือกล่าวอย่างรวบรัดคือ งานของอัจฉราเป็นการร้อยเรียงข้อมูลโดยมิได้ตั้งอยู่บนบริบททางสังคมและการเมือง อีกทั้งยังอธิบายเรื่องไปโดยการจัดลำดับเวลาและเหตุการณ์ที่สืบสน มุ่งแสดงให้เห็นภาพการทำงานของ ม.ล. ปิ่น ในฐานะองค์ประธานของเรื่องเล่าเท่านั้น⁵⁴ อย่างไรก็ตาม งานของอัจฉรานับเป็นงานบุกเบิกอีกชิ้นหนึ่งที่ควรศึกษาต่อยอด ทั้งหลักฐานประเภทเอกสารและคำสัมภาษณ์ ม.ล. ปิ่น ขณะยังมีชีวิตอยู่ เป็นประโยชน์ยิ่งสำหรับนำมาปรับใช้ให้การวิจัยนี้สมบูรณ์ขึ้น

มีข้อพึงสังเกตบางประการเกี่ยวกับงานที่กล่าวถึงบทประพันธ์ประเภทต่าง ๆ ของ ม.ล. ปิ่น คืองานวิจัยของจรจเรช รุจนเวช และสถาพร นาสารีย์ เป็นงานวิจัยในสายภาษาศาสตร์ (ภาษาไทย) ซึ่งมักพิจารณาเพียงคุณค่าและรสวรรณคดี มากกว่าจะวิเคราะห์ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทวรรณกรรมกับสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม บทประพันธ์ของ ม.ล. ปิ่น หากมองในแง่ที่เป็นนักประพันธ์ ก็น่าเชื่อว่า ม.ล. ปิ่น เป็นกวีเอกคนหนึ่ง ด้วยเคยเป็นข้าราชการบริหารในราชสำนักรัชกาลที่ 6 พระผู้ทรงเป็นเลิศในการประพันธ์ ม.ล. ปิ่น ย่อมได้รับอิทธิพลมาจากพระองค์ไม่มากนักน้อย แต่นัยที่แฝงฝังอยู่กับงานเหล่านั้น เช่น การสร้างครุ คุณค่าของครุและการศึกษา หรือแม้กระทั่งการต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์ก็เป็นดังเสียงกลอนสะท้อนกาลให้เห็นภาพยุคสมัยของ ม.ล. ปิ่น ได้เป็นอย่างดี

1.2.3 แนวคิดอุดมการณ์ราชาชาตินิยม

⁵⁴ อัจฉรา เจริญรัตน์, “แนวคิดและบทบาททางการศึกษาของศาสตราจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล,” 117 – 175. จะเห็นได้ว่างานของอัจฉราจัดอยู่ในสายครุศาสตร์/ศึกษาศาสตร์ จึงโน้มเอียงต่อการชื่นชมแนวคิดและบทบาทของ ม.ล. ปิ่น ในฐานะนักการศึกษาผู้ยิ่งใหญ่ นัยหนึ่งคือการสร้างคำอธิบายทางประวัติศาสตร์โดยอาศัยทฤษฎีมหาบุรุษ (The Great Man Theory) และในส่วนของกรลำดับเรื่องเล่า อัจฉราเริ่มจากการกล่าวถึงการพัฒนาศึกษาส่วนภูมิภาค และการร่วมมือกับองค์การศึกษาระหว่างประเทศ ภาพที่ถูกนำเสนอจึงเห็นเพียง ม.ล. ปิ่น ทำอะไรบ้าง แต่ไม่รู้ว่าจะอะไรคือสาเหตุ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะงานวิจัยมิได้ให้ความสำคัญต่อบริบททางสังคมและการเมืองในช่วงเวลานั้นอย่างเพียงพอ

คำว่า *ราชาชาตินิยม* (Royal Nationalism) ธงชัย วินิจจะกุล เป็นผู้นิยามขึ้นเป็นคนแรกผ่านบทปาฐกถา/บทความชื่อ “ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม: จากยุคอาณานิคมอำพรางสู่ราชาชาตินิยมใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของระบอบไทยในปัจจุบัน” เมื่อ พ.ศ. 2544 เพื่อใช้อธิบายประวัติศาสตร์นิพนธ์กระแสหลักที่มีเนื้อหาเชิงชาตินิยมยึดโยงกษัตริย์เป็นศูนย์กลางของเรื่องเล่า ทำให้กษัตริย์กับชาติเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน กษัตริย์เป็นผู้กระทำลงมือหรือตัวเอกสำหรับเรื่องเล่าในอดีตที่ผูกพันอยู่กับเอกราชและความอยู่รอดของชาติ เรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์เช่นนี้ จึงไม่มีพื้นที่ให้แก่คนกลุ่มอื่นในสังคม มีลักษณะทั้งเบียดขับและคับแคบไปในเวลาเดียวกัน ซึ่งพัฒนากลายเป็นอุดมการณ์ครอบงำสังคมไทย โดยธงชัยได้ชี้ว่าชาตินิยมแบบไทยไม่สามารถอธิบายผ่านแนวคิดชุมชนจินตกรรม (Imagined Community) ของเบนดิคท์ แอนเดอร์สัน (Benedict R.O’G. Anderson) ที่คนในสังคมซึ่งมีความสัมพันธ์ในแนวราบ จินตนาการถึงสังคมของตนร่วมกันได้ ตรงกันข้ามกับสังคมไทยที่มีความสัมพันธ์ในแนวตั้ง คนในสังคมล้วนอยู่ภายใต้ร่มพระบารมีของกษัตริย์ ชาตินิยมแบบไทยจึงมีกษัตริย์หรือราชารวมอยู่ด้วย นอกจากนี้ ธงชัยเสนอว่า ราชาชาตินิยมไม่ได้เป็นเพียงอุดมการณ์หลักของความรู้ทางประวัติศาสตร์เท่านั้น หากยังเป็นฐานของมโนทัศน์เกี่ยวกับสังคมไทย กล่าวคือ ความรู้ภายใต้ราชาชาตินิยมได้กดทับให้ความรู้เกี่ยวกับสังคมไทยเป็นไปอย่างจำกัด มีมุมมองที่แตกต่างบิดเบือนไปจากความรู้ในระดับสากล ปัจจุบัน แนวคิดราชาชาตินิยมได้กลายเป็นประเด็นถกเถียงในวงวิชาการทั้งประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์ มีทั้งกระแสตอบรับและคัดค้าน⁵⁵

โดยสรุป การวิจัยนี้ได้อาศัยงาน 3 กลุ่ม ในการถกเถียงและศึกษาต่อยอด คือ 1) งานกลุ่มประวัติศาสตร์นิพนธ์การศึกษาของไทยกลุ่มกระแสหลักบางชิ้นที่มีอิทธิพลต่อประวัติศาสตร์นิพนธ์การศึกษาในชั้นหลัง งานกลุ่มนี้ให้ความสำคัญเฉพาะพัฒนาการทางประวัติศาสตร์การศึกษาของไทยจากมุมมองรัฐ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง รัฐเป็นองค์ประธานของประวัติศาสตร์ ซึ่งมีลักษณะกว้างจนอาจละเลยรายละเอียดที่จะสามารถอธิบายความเปลี่ยนแปลงของสังคมในทุกมิติอย่างรอบด้าน อย่างไรก็ตาม งานกลุ่มดังกล่าวมีทั้งสายครุศาสตร์/ศึกษาศาสตร์ และประวัติศาสตร์ ที่อาศัยเพียงหลักฐานขั้นต้นและชั้นรองในการเล่าเรื่อง แม้ไม่ได้ใช้หลักวิพากษ์วิธีอย่างเคร่งครัด แต่ถือเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญที่พยายามให้ภาพพัฒนาการด้านการศึกษาของไทย มีข้อมูลที่สามารถนำมาปรับใช้หรือสร้างคำอธิบายใหม่ผ่านมุมมองที่แตกต่างออกไป 2) งานกลุ่มประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับ ม.ล. ปิ่น มาลากุล งานกลุ่มนี้เป็นข้อมูลชุดสำคัญต่อการวิจัยนี้อย่างมาก ด้วยเหตุที่เป็นงานบุกเบิกการศึกษาเกี่ยวกับ ม.ล. ปิ่น ในแง่ต่าง ๆ อาทิ ประวัติส่วนบุคคล แนวคิดทางการศึกษา เป็นต้น

⁵⁵ ธงชัย วินิจจะกุล, “ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม: จากยุคอาณานิคมอำพรางสู่ราชาชาตินิยมใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของระบอบไทยในปัจจุบัน,” *ศิลปวัฒนธรรม* 23, ฉ. 1 (พฤศจิกายน 2544): 56 – 65; ธงชัย วินิจจะกุล, *โฉมหน้าราชาชาตินิยม*, (นนทบุรี: ฟาเดียวกัน, 2559).

โดยมากงานกลุ่มนี้อาศัยวิธีการทางประวัติศาสตร์ในการศึกษา (และบางส่วนใช้วิธีการด้านภาษาศาสตร์ในการวิเคราะห์) แต่ทั้งหมดมิได้ให้ความสนใจต่อความสัมพันธ์ระหว่าง ม.ล. ปิ่น ในฐานะองค์ประธานของเรื่องเล่ากับบริบททางสังคมและการเมืองเท่าที่ควร ทำให้มองเห็นภาพความเปลี่ยนแปลงของพัฒนาการด้านการศึกษาในยุคที่ ม.ล. ปิ่น มีบทบาทได้อย่างจำกัด การวิจัยนี้จึงศึกษาในสิ่งที่งานกลุ่มนี้ให้ความสนใจไม่มากนัก ด้วยแนวการวิเคราะห์จากงานกลุ่มที่ 3) งานที่ริเริ่มแนวคิดอุดมการณ์ราชาชาตินิยม เป็นแนวคิดที่การวิจัยนี้นำมาอธิบายระบบความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายในกระทรวงศึกษาธิการ ระหว่างทศวรรษ 2490 – 2500 และลักษณะชาตินิยมที่เชื่อมโยงกับกษัตริย์ (รัชกาลที่ 6, 9) ผ่าน ม.ล. ปิ่น เพื่อจะสามารถเห็นภาพความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยจากการจัดการการศึกษาที่อยู่ภายใต้อุดมการณ์แบบหนึ่ง ในช่วงเวลาหนึ่งได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

1.3 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาบทบาทของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ในฐานะชนชั้นนำไทยผู้ริเริ่ม สานต่อ และผลักดันส่งเสริมโครงการด้านการศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2490 – 2512
2. เพื่อศึกษาพัฒนาการการจัดการการศึกษาของไทย ผ่านโครงการด้านการศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2490 – 2512

1.4 ขอบเขตและวิธีการศึกษา

การวิจัยบทบาทของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล กับโครงการด้านการศึกษา พ.ศ. 2490 – 2512 ได้กำหนดเอา ม.ล. ปิ่น มาลากุล ในฐานะเป็นผู้กระทำลงมือทางประวัติศาสตร์ โดยมุ่งพิจารณาเฉพาะโครงการด้านการศึกษาตั้งแต่ช่วงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง จนถึงการวางแผนการพัฒนาในทศวรรษ 2500 ซึ่งในแง่ของช่วงเวลาว่าสองทศวรรษถือเป็นการฟื้นฟูการศึกษาหลังสงครามและการรับความช่วยเหลือจากองค์การระหว่างประเทศ ทั้งยังเป็นช่วงที่เหตุการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมภายในประเทศไทยและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความเปลี่ยนแปลงพลิกผันอย่างมีพลวัตมากที่สุดช่วงหนึ่ง โดยการวิจัยจะเลือกพิจารณาโครงการด้านการศึกษาที่ ม.ล. ปิ่น มีส่วนริเริ่มวางรากฐานไว้ ทั้งในด้านความร่วมมือกับองค์การระหว่างประเทศ และการปรับรูปแบบโครงการให้สอดคล้องประสานกับการพัฒนา

การวิจัยนี้ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) โดยเรียบเรียงและนำเสนอแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) จากเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง ได้แก่ เอกสารส่วนบุคคลในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารราชการ บันทึกความทรงจำของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล และบุคคลใกล้ชิด หนังสือ และบทความ โดยการวิจัยแบ่งออกเป็น 5 บท ประกอบด้วย บทนำ บทที่ 2 ชนชั้นนำไทยกับการสถาปนาเครือข่ายอุดมการณ์ราชาชาตินิยมในกระทรวงศึกษาธิการ ระหว่างทศวรรษ 2490 – 2500 บทที่ 3 โครงการด้านการศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2490 – 2499 (หลังสงครามโลกครั้งที่สองยุติ การรัฐประหารของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และความช่วยเหลือจากองค์การระหว่างประเทศ) บทที่ 4 โครงการด้านการศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2500 – 2512 (การรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และเริ่มการวางแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ) และบทสรุป

1.5 คำถามในการศึกษา

ม.ล. ปิ่น มาลากุล ในฐานะสมาชิกเครือข่ายชนชั้นนำไทย มีบทบาทสำคัญอย่างไรต่อการดำเนินโครงการด้านการศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2490 – 2512 และบรรลุผลตามที่ตั้งเป้าหมายไว้หรือไม่ รวมถึงจุดจนโครงการด้านการศึกษาที่เกิดขึ้นนั้น ส่งผลอย่างไรต่อพัฒนาการการจัดการศึกษาของไทยในช่วงเวลาดังกล่าว

1.6 สมมติฐานในการศึกษา

การที่ ม.ล. ปิ่น มาลากุล สามารถดำเนินโครงการด้านการศึกษาหลายโครงการในระหว่าง พ.ศ. 2490 – 2512 บรรลุผลสำเร็จได้ เพราะปัจจัยสำคัญ คือ 1) ม.ล. ปิ่น มาลากุล ในฐานะสมาชิกเครือข่ายชนชั้นนำไทย ผู้มีความใกล้ชิดกับพระราชวงศ์และบุคคลสำคัญของบ้านเมือง ทำให้สามารถเข้ามามีบทบาทดำเนินโครงการด้านการศึกษา และ 2) เครือข่ายอุดมการณ์ราชาชาตินิยมในกระทรวงศึกษาธิการ หมายถึงเพื่อนร่วมงาน นักเรียนร่วมรุ่น และลูกศิษย์ของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ซึ่งเป็นกำลังสำคัญที่ทำให้โครงการของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล บรรลุผลสำเร็จ

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล รวมทั้งเครือข่ายชนชั้นนำไทย ที่มีผลต่อการจัดการการศึกษาไทยระหว่าง พ.ศ. 2490 – 2512
2. สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับพัฒนาการการจัดการการศึกษาของไทย ผ่านโครงการด้านการศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2490 – 2512

บทที่ 2

ชนชั้นนำไทยกับการสถาปนาเครือข่ายอุดมการณ์ราชาชาตินิยมใน กระทรวงศึกษาธิการ ระหว่างทศวรรษ 2490 – 2500

บทนี้จะกล่าวถึงการก่อตัวของอุดมการณ์ราชาชาตินิยม ผ่านบริบททางการเมืองและวัฒนธรรม ตลอดจนผ่านอัตชีวประวัติของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล สมาชิกเครือข่ายชนชั้นนำกลุ่มนิยมเจ้า ที่มีบทบาทด้านการจัดการการศึกษาไทยอย่างสูง ตั้งแต่ทศวรรษ 2490 โดยคนกลุ่มดังกล่าวได้อาศัยความรู้ความสามารถและต้นทุนต่าง ๆ เข้าสืบทอดบนสนามทางการเมืองวัฒนธรรม เพื่อช่วงชิงพระราชอำนาจนำในแต่ละด้านคืนแก่สถาบันกษัตริย์⁵⁶ กระทั่งการรัฐประหารใน พ.ศ. 2500 ยิ่งหนุนให้อุดมการณ์ราชาชาตินิยมมั่นคงมากขึ้น เหตุเพราะจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หัวหน้าคณะรัฐประหารได้ฉวยเอาสถาบันกษัตริย์มาเป็นฐานความชอบธรรมแทนหลักการประชาธิปไตย ทำให้ผู้ที่จะสามารถเข้ามาร่วมอยู่ในปริมณฑลอำนาจการปกครองจำต้องอ้างความนิยมเจ้าในตัวเองอย่างเต็มที่⁵⁷ เช่นเดียวกับสภาพการณ์ที่โครงสร้างทางอำนาจในกระทรวงศึกษาธิการตกอยู่ภายใต้การนำของ ม.ล. ปิ่น⁵⁸ รวมถึงกลุ่มพวกพ้องอย่างน้อยราวสองทศวรรษ ถือเป็นปรากฏการณ์สำคัญที่การจัดการการศึกษาของชาติตกอยู่ในอำนาจของคนเพียงกลุ่มเดียว จนอาจนิยามได้ว่าเป็นเครือข่ายบริวารต่างตอบแทนที่ยึดถือ

⁵⁶ โปรตุ ดูงชัย วินิจจะกูล, *ประชาธิปไตยที่มีกษัตริย์อยู่เหนือการเมือง*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (นนทบุรี: ฟาเดียวกัน, 2562), 211 – 212; อาสา คำภา, “ความเปลี่ยนแปลงของเครือข่ายชนชั้นนำ พ.ศ. 2495 – 2535,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2562), 44 – 45.

⁵⁷ แนวคิดเรื่องกษัตริย์นิยมในช่วงหลังกึ่งพุทธกาล ได้รับมาจากบทความของนิธิ เอียวศรีวงศ์ โปรตุ ดูงชัย วินิจจะกูล, “อนาคตประชาธิปไตย (1),” ประชาไท, สืบค้นเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2562, <https://prachatai.com/journal/2019/11/85130>.

⁵⁸ ก่อนหน้านี้ ม.ล. ปิ่น ดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงศึกษามาตั้งแต่ พ.ศ. 2489 จนกระทั่ง พ.ศ. 2500 จึงได้รับตำแหน่งรัฐมนตรี นายหนึ่ง การเป็นปลัดกระทรวงด้วยวัยเพียง 43 ปี อาจประกันถึงอนาคตของ ม.ล. ปิ่น ได้ว่าอย่างไรเสียก็ต้องได้รับการยอมรับจากคนทั้งข้างนอกและข้างในกระทรวงให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีได้ไม่ยากนัก แต่หากคำนึงถึงสถานการณ์ทางการเมืองตลอดช่วงเวลาที่มี ม.ล. ปิ่น ดำรงตำแหน่งสำคัญ ล้วนอยู่ในสมัยแห่งการยึดครองอำนาจโดยผู้นำทหารมาอย่างยาวนาน และไม่อาจตอบได้ว่า ถ้าจอมพล ป. ไม่ถูกรัฐประหาร ม.ล. ปิ่น จะดำรงตำแหน่งอะไรต่อไปในฐานะข้าราชการประจำ ซึ่งช่วงเวลาเกือบหนึ่งทศวรรษในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. ม.ล. ปิ่น ไม่น่าจะได้รับความไว้วางใจจากฝ่ายการเมืองคณะราษฎรมากจนถึงขั้นให้ก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งรัฐมนตรี (เป็นต้นว่า ไม่มีรายชื่อ ม.ล. ปิ่น ในคณะรัฐมนตรีภายหลังการเลือกตั้ง พ.ศ. 2500) ต่อเมื่อจอมพลสฤษดิ์ทำการรัฐประหารแล้ว และฝ่ายการเมืองมีท่าทียกย่องสถาบันกษัตริย์อย่างสูง จึงเป็นโอกาสของ ม.ล. ปิ่น ได้ขึ้นสู่อำนาจสูงสุดไปด้วย

อุดมการณ์ จุดประสงค์และผลประโยชน์ร่วมกัน มาริเริ่มผลักดันนโยบาย แผน หรือโครงการด้านการศึกษาของชาติ ทั้งยังมีส่วนสำคัญทำให้สถาบันกษัตริย์ที่เป็นผู้นำของกลุ่มตนสามารถมีอำนาจนำผ่านพระราชกรณียกิจด้านการศึกษาขึ้นมาได้

2.1 ชนชั้นนำไทยกับอุดมการณ์ราชาชาตินิยมและการสถาปนาพระราชอำนาจนำ ทศวรรษ 2490: นิยามและการก่อตัวในฐานะขบวนการแห่งยุคสมัย

ชนชั้นนำ (Elite) หมายถึงผู้นำที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคม มีทั้งชนชั้นนำทางการเมือง เศรษฐกิจ และแนวคิด โดยนิยามชนชั้นนำในบทนี้มุ่งพิจารณาไปยังกลุ่มคนที่มีบทบาทสถานภาพทั้งความเป็นอยู่และอำนาจในการชี้นำสังคมค่อนข้างสูง กล่าวคือ เป็นกลุ่มชนชั้นปกครองทั้งจากการสืบสายโลหิตและการเลื่อนช่วงชั้นทางสังคมขึ้นมา มีหน้าที่กำกับควบคุมความเป็นไปของสังคมใดสังคมหนึ่ง โดยชนชั้นนำส่วนใหญ่มักถูกนิยามให้มีลักษณะเป็นปัญญาชนผู้มีความรู้ความสามารถทั้งโดยอัจฉริยภาพและปรีชาญาณที่ติดตัวมาแต่กำเนิดหรือได้มาในภายหลัง อาจเป็นการอบรมเลี้ยงดูจากครอบครัว หรือการได้รับการศึกษาจากสถาบันที่มีชื่อเสียง ในที่นี้ ชนชั้นนำจำเป็นต้องอาศัยการมีอำนาจในการนำ (Hegemony) จากการจัดแบ่งผลประโยชน์ให้ครอบคลุมทั้งตัวผู้นำและผู้ถูกนำจนก่อเกิดเป็นกลุ่มสังคมหลัก (Dominant Group)⁵⁹ ที่ยึดกุมชี้ขาดครองอันชอบธรรมของสังคมเหนือกลุ่มอื่น

ปฤณ เทพนรินทร์ได้เสนอการสถาปนาอำนาจนำตามทฤษฎีของอันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) ปัญญาชนฝ่ายซ้ายชาวอิตาลีคนสำคัญ ว่าสำหรับในประเทศไทย อำนาจนำที่ครอบงำสภาพการเมืองไทย คือพระราชอำนาจนำ (Royal Hegemony) ที่มีสถานะเป็นอุดมการณ์แบบหนึ่ง มีพัฒนาการที่ซับซ้อนกินเวลานาน ซึ่งอาจเรียกอุดมการณ์นี้ว่าราชาชาตินิยม (Royal Nationalism) หมายถึงอุดมการณ์แฝงฝังที่ทำให้ราชากลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชาติ ด้วยเหตุผลที่ว่าสถาบันกษัตริย์เป็นผู้ปกป้องความอยู่รอดและความเจริญของชาติบ้านเมือง⁶⁰ ทั้งนี้ อุดมการณ์ดังกล่าวอาศัยการกระทำลงมือของกลุ่มปัญญาชนอินทรีย์ภาพ (Organic Intellectual) คอยเป็นผู้จัดระเบียบความคิดและจิตสำนึกอันกระจัดกระจายของมวลชนให้มีเหตุผลมากขึ้น และ

⁵⁹ ปฤณ เทพนรินทร์, “การก่อตัวของอุดมการณ์ราชาชาตินิยม, 2490 – 2510,” *วารสารธรรมศาสตร์*, 32, ฉ. 1 (มกราคม – เมษายน 2556): 65.

⁶⁰ ปฤณ เทพนรินทร์, “ราชากับชาติในอุดมการณ์ราชาชาตินิยม: ที่สเถิตของอำนาจอภิปไตยในช่วงวิกฤตเปลี่ยนผ่านทางการเมือง,” (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตรมหาวิทาลัยธรรมศาสตร์, 2555), 43 – 45.

กลายเป็นแนวร่วมกำลังหนุนในการทำลายล้างกลุ่มอริราชศัตรูกลุ่มอื่น⁶¹ ซึ่งปถุณได้ยกตัวอย่าง ปัญญาชนอินทรีภาพทั้งฝ่ายกษัตริย์นิยมและชนชั้นนำกลุ่มใหม่ที่ผลิตสร้างความคิดพร้อมจิตสำนึก ประชาธิปไตยแบบไทยในช่วงเวลาดังแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา อาทิ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า ธาณินวัต กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช และนายธานินทร์ กรัยวิเชียร เป็นต้น คนกลุ่มนี้ได้ส่งสู่สนามการต่อสู้ทางอุดมการณ์ผ่านข้อเขียนและความเห็นที่มีลักษณะชี้หน้า ชักจูง ตลอดจนให้ความชอบธรรมแก่การมีอำนาจของกลุ่มตน⁶²

เมื่อพิจารณาบริบททางการเมืองและวัฒนธรรมในระหว่างทศวรรษ 2490 – 2500 ปถุณได้เสนอต่อไปว่า อุดมการณ์ราชาชาตินิยมได้ก่อตัวขึ้นท่ามกลางปัจจัยเอื้ออำนวยทั้งภายในและ นอกประเทศไทย กล่าวเฉพาะภายในรัฐ สภาพทางการเมืองหลังการรัฐประหาร พ.ศ. 2490 และการหวนคืนสู่อำนาจของจอมพล ป. พร้อมกับการที่รัฐบาลพยายามลดบทบาททางสังคมและวัฒนธรรมของ สถาบันกษัตริย์ลง จนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและราชสำนักมีความตึงเครียดมาตลอดครึ่งหลัง ของทศวรรษ 2490 ขณะเดียวกัน ฝ่ายกษัตริย์นิยมก็ได้คิดค้นนวัตกรรมในการสถาปนาและค้ำจุนพระราชอำนาจนำ หนึ่งในนวัตกรรมที่ว่านั้นคือการกำเนิดขึ้นของโครงการพระราชดำรินโยบายบุกเบิก (พ.ศ. 2490 – 2500) เพื่อปูทางสู่การสถาปนาพระราชอำนาจนำ การผนึกรวมเครือข่ายสถาบันกษัตริย์ และการผลิตสร้างอุดมการณ์ราชาชาตินิยม⁶³ งานศึกษาอย่างลุ่มลึกของชนิดา ชิตบัณญัติเกี่ยวกับโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริได้อธิบายว่า โครงการพระราชดำรินโยบายตั้งไข่ มุ่งเน้นไปยังด้าน สังคมสงเคราะห์และสื่อมวลชนเป็นหลัก เนื่องจากประเทศไทยยังคงอยู่ในสังคมเกษตรกรรม ประชาชนมีชีวิตความเป็นอยู่ยากจนไร้ที่พึ่ง รวมถึงการขบขันให้เห็นพระราชกรณียกิจของกษัตริย์

⁶¹ คำว่าปัญญาชนอินทรีภาพนั้น มีนัยถึงวิธีการผลิตตามคำอธิบายของกรั่มซี กล่าวอย่างเคร่งครัด คือ เมื่อวิธีการผลิตแบบหนึ่งเจริญรุดหน้าไปอย่างต่อเนื่อง ย่อมต้องผลิตสร้างปัญญาชนเป็นของกลุ่มชนนั้นขึ้นเพื่อ จรรโลงวิธีการผลิตให้มั่นคง นัยนี้ ทำให้ปัญญาชนอินทรีภาพที่เป็นตัวแทนของชนชั้นนำไทย จึงมีลักษณะต่อสู้เพื่อ จรรโลงอุดมการณ์ราชาชาตินิยม โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับแนวคิดของกรั่มซีจากวิทยานิพนธ์พากย์ไทย ใน วนัส ปิยะกุลชัยเดช, “ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดการครองความเป็นใหญ่และอุดมการณ์ของกรั่มซี,” (วิทยานิพนธ์ รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548).

⁶² ปถุณ เทพนรินทร์, “การก่อตัวของอุดมการณ์ราชาชาตินิยม, 2490 – 2510,” 65 – 66.

⁶³ ปถุณได้อ้างถึงหลักสามเสาที่ค้ำจุนพระราชอำนาจนำจากข้อเขียนของเกษียร เตชะพีระ ได้แก่ 1) โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ 2) เครือข่ายข้าราชการ และ 3) อุดมการณ์ราชาชาตินิยม โปรดพิจารณาได้จาก เกษียร เตชะพีระ, *จากระบอบทักษิณสู่รัฐประหาร 19 กันยายน 2549: วิฤตประชาธิปไตยไทย*, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิ 14 ตุลา, 2550), 41. อ้างถึง ใน ปถุณ เทพนรินทร์, “ราชากับชาติในอุดมการณ์ราชาชาตินิยม: ที่สเถิตของ อำนาจอธิปไตยในช่วงวิกฤตเปลี่ยนผ่านทางการเมือง,” 83.

เชื่อมโยงกับพิธีกรรมดั้งเดิมทางการเกษตร นอกจากนี้ การผลิตภาพยนตร์และสถานีวิทยุส่วนพระองค์ ยิ่งทำให้สถาบันกษัตริย์เข้าควบคุมพื้นที่สื่อสารสายสัมพันธ์กับพสกนิกรได้หลากหลายกลุ่ม⁶⁴

กระทั่งเข้าสู่ยุคพัฒนาและเผด็จการทหารนำโดยจอมพลสฤษดิ์ ช่วงหลังกึ่งพุทธกาลเป็นต้นมา สถาบันกษัตริย์ได้รับการยกย่องเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชาติ จอมพลสฤษดิ์แบ่งแยกบทบาทตามประเพณีของกษัตริย์ในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณและศีลธรรม โดยยังให้มีพระราชอำนาจอย่างแท้จริงไม่ ขณะที่อำนาจปกครองตามหลักการที่ถูกต้องยังเป็นของนายกรัฐมนตรีผู้อ้างตนเป็นผู้ปกป้องชาติ ศาสนา และราชบัลลังก์ การรื้อฟื้นบทบาทของสถาบันกษัตริย์อาจถือเป็นสัญญาณชี้ว่าอำนาจของคณะราษฎรได้เสื่อมสลายไปแล้ว⁶⁵

พร้อมกันนั้น ปัจจัยภายนอกประเทศไทยที่สนับสนุนให้อุดมการณ์ราชาชาตินิยมก่อตัว คือ สถานการณ์สงครามเย็นที่แพร่หลายไปทุกภูมิภาคทั่วโลก สหรัฐอเมริกาในฐานะผู้นำฝ่ายเสรีประชาธิปไตยได้ก่อสงครามจิตวิทยาเพื่อต่อต้านการคุกคามของลัทธิคอมมิวนิสต์ สำหรับประเทศไทย สหรัฐอเมริกาเห็นว่าควรทำให้สถาบันกษัตริย์กลายเป็นสัญลักษณ์ยึดเหนี่ยวของชาติ มิให้คอมมิวนิสต์แทรกซึมเข้ามาได้⁶⁶ การผสมระหว่างปัจจัยทั้งภายในและนอกรัฐไทยได้เกื้อหนุนให้อุดมการณ์ราชาชาตินิยมก่อตัวและทำงานได้เป็นอย่างดี ซึ่งต่อไปจะกล่าวถึงกลุ่มชนชั้นนำที่เข้ามามีบทบาทด้านการศึกษาดูการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายผ่านแนวคิดและอุดมการณ์ราชาชาตินิยมที่เชื่อมร้อยบรรดาสมาชิกเข้าไว้ด้วยกัน โดยจุดประสงค์ของบทนี้ต้องการชี้ให้เห็นว่า ม.ล. ปิ่น มาลากุล เป็นปัญญาชนผู้มีความรู้ความสามารถในการสั่งการ เปรียบได้กับผู้นำของเครือข่ายในกระทรวงศึกษาธิการ ท่ามกลางช่วงเวลาที่เจ้านายพระราชวงศ์มีจำนวนลดลง เหลือเพียงเจ้านายหรือราชินิกุลจำนวนหนึ่งที่มีบทบาท

⁶⁴ ปถุณ เทพนรินทร์, “การก่อตัวของอุดมการณ์ราชาชาตินิยม, 2490 – 2510,” 67; ชนิตา ชิตบัณชิตย์, *โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2554), 62 – 79.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, 109 – 111; ผาสุก พงษ์ไพจิตร, และ คริส เบเคอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, พิมพ์ครั้งที่ 3 [ปรับปรุงเพิ่มเติม], (เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม บุคส์, 2546), 360; ปถุณ เทพนรินทร์, “การก่อตัวของอุดมการณ์ราชาชาตินิยม, 2490 – 2510.” 68 – 69. และโปรดดูงานศึกษาเกี่ยวกับสมัยสฤษดิ์ชิ้นสำคัญที่สุดใน ทักซ์ เฉลิมเตียรณ, *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน. 69 – 70. ปถุณได้อาศัยงานของณัฐพล ใจจริงที่มุ่งตอบคำถามว่าเหตุใดสถาบันกษัตริย์ได้กลายมาเป็นสัญลักษณ์แห่งชาติจนถึงทุกวันนี้ ณัฐพลสามารถใช้เอกสารชิ้นต้นมาอธิบายบริบทการเมืองไทยในช่วงแรกของสงครามเย็นไว้อย่างดีเยี่ยม โปรดดูรายละเอียดจากบทที่ 8 พระบารมีปกเกล้าฯ ได้เงาอินทรี: แผนสงครามจิตวิทยาอเมริกันกับการสร้างสถาบันกษัตริย์ให้เป็น “สัญลักษณ์” แห่งชาติ ใน ณัฐพล ใจจริง, *ขอฝันใฝ่ในฝันอันเหลือเชื่อ: ความเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิรูปกษัตริย์สยาม (พ.ศ. 2475 – 2500)*, ชุดกษัตริย์ศึกษา ลำดับที่ 1, (นนทบุรี: ฟาเตียวกัน, 2556), 289 – 339.

ทางการเมือง (เข้ามาเป็นข้าราชการตั้งแต่ชั้นปลัดกระทรวง รัฐมนตรี จนถึงนายกรัฐมนตรี) สามารถช่วงชิงอำนาจนำถวายคืนกลับไปยังสถาบันกษัตริย์ ส่งเสริมให้อุดมการณ์ราชาชาตินิยมกลายเป็นอุดมการณ์กระแสหลักที่มีผลต่อวิถีคิดและจิตสำนึกของชาวไทยอย่างกว้างขวาง

2.2 อัตชีวประวัติ ม.ล. ปิ่น มาลากุล: ภูมิหลังชาติกำเนิดบ่งเกิดแนวคิดราชาชาตินิยม

ศาสตราจารย์พิเศษ รองอำมาตย์เอก หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล (ราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์)⁶⁷ เกิดเมื่อวันที่ 24 ตุลาคม พ.ศ. 2446 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นบุตรชายคนโตของมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) กับท่านผู้หญิงเสงี่ยม (สกุลเดิมวสันตสิงห์)⁶⁸ ม.ล. ปิ่น สืบสายราชสกุลทางบิดาคือราชวงศ์จักรี และ ณ เวียงจันทน์ ด้านชีวิตครอบครัวสมรสกับท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา บุตรีของเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) กับท่านผู้หญิงกลีบ (สกุลเดิมบางยี่ขัน และมีเชื้อสายจากสกุลสนธิรัตน์) เจ้าพระยามหิธรเป็นอดีตอธิบดีศาลฎีกาและราชเลขาธิการ (เสนาบดีกระทรวงมรดการ) ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และเป็นอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว เหตุนี้เองเมื่อพิจารณาสายสัมพันธ์ทางท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา ก็สามารถเชื่อมเข้าสู่ราชสำนักได้ไม่ยาก และดูเหมือนว่า ม.ล. ปิ่น จะอาศัยเส้นสายทางภริยาอยู่ไม่น้อยในการเข้าหาในวัง⁶⁹

อย่างไรก็ตาม ม.ล. ปิ่น กับท่านผู้หญิงดุขฎิมาลาไม่มีบุตรด้วยกัน แต่กล่าวกันว่าทั้งสองถือเอา นายจูลสิงห์ วสันตสิงห์ (บุตรของนายเมืองเริง วสันตสิงห์ กับ ม.ล. ปานตา มาลากุล น้องสาวของ ม.ล. ปิ่น) และนายอาหาร จันทวิมล (บุตรของนายอภัย จันทวิมล อดีตปลัดและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ กับคุณหญิงทองก้อน จันทวิมล สกุลเดิมบุญยั้งจิตติ) เป็นบุตรบุญธรรม กรณีนายจูลสิงห์นั้นถือว่าเข้าใจได้เพราะเป็นหลานที่มีความใกล้ชิด แต่สำหรับ นายอาหาร บุตรของนายอภัย

⁶⁷ ประกาศสำนักคณะรัฐมนตรี เรื่อง แต่งตั้งศาสตราจารย์พิเศษ, *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 71 ตอนที่ 79 ง (30 พฤศจิกายน 2497): 2665; หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.29/8 เรื่อง ทำเนียบรายชื่อนักศึกษา วปอ. ชุดที่ 1 – 8 (พ.ศ. 2500 – 2508); ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง แต่งตั้งราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล), *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 103 ตอนที่ 34 ง ฉบับพิเศษ. (1 มีนาคม 2529): 1.

⁶⁸ ท่านผู้หญิงเสงี่ยมมีน้องสาวร่วมบิดามารดาคือหม่อมกลีบ หม่อมห้ามในสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ และนางเย็น ภรรยาของนาง (ทองคำ ยงใจยุทธ) มีบุตรชายชื่อ ร.อ. ชื่น ยงใจยุทธ บิดาของ พล.อ. ขวลิต ยงใจยุทธ อดีตผู้บัญชาการทหารบก ผู้บัญชาการทหารสูงสุด รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม และนายกรัฐมนตรี ด้วยเหตุนี้ ม.ล. ปิ่น จึงมีเสด็จในกรมวังวรดิศเป็นน้ำใจ และ พล.อ. ขวลิต เป็นหลานชาย

⁶⁹ ท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา, *เรื่องของคนหัวแผ่นดิน อัตชีวประวัติของท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา (ภาคแรก)*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2518), 96, 106, 185.

เป็นการเอ่ยขออย่างไม่เป็นทางการ แสดงให้เห็นความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นระหว่าง ม.ล. ปิ่น กับ นายอภัย⁷⁰ ผู้เป็นสดมภ์หลักสำคัญคนหนึ่งบนเครือข่ายในกระทรวงศึกษาธิการ

ม.ล. ปิ่น ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนักเรียนมหาดเล็กรับใช้ในรัชกาลที่ 6 เมื่อ พ.ศ. 2458 พร้อมกับโอรสและบุตรของเจ้านายและขุนนางชั้นผู้ใหญ่อีก 7 คน อาทิ นายปาณี ไกรฤกษ์ (ต่อมามีศักดิ์เป็นพี่เขยของ ม.ล. ปิ่น) บุตรของเจ้าพระยามหิธร และ ม.ร.ว. เฉลิมลาภ ทวีวงศ์ (ต่อมาได้รับพระราชทานตำแหน่งหม่อมราชชนิภูลเป็นหม่อมทวิวงศ์ถวัลย์ศักดิ์⁷¹ อดีตองคมนตรี ผู้อำนวยการสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ และเลขาธิการพระราชวัง) ครั้นปีรุ่งขึ้น บิดาของ ม.ล. ปิ่น ได้ถึงแก่อสัญกรรมลง เหตุการณ์ดังกล่าว ม.ล. ปิ่น มักอ้างถึงความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของตนต่อรัชกาลที่ 6 ซึ่งมีกระแสพระราชดำรัสปลอบใจว่า “ไม่ต้องกลัวจะเป็นพ่อแทนให้” และครั้งหนึ่งเมื่อพระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวีในรัชกาลที่ 6 ได้ทูลกับพระราชธิดา คือ สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาว่า “เรียก ม.ล. ปิ่น เขาว่าพี่นะ เพราะเขาเป็นลูกของ ทูลกระหม่อม”⁷² ข้อความเหล่านี้อาจยืนยันถึงสถานะทางสังคมที่กลายเป็นต้นทุนของ ม.ล. ปิ่น ได้ว่ามีความใกล้ชิดกับสถาบันกษัตริย์มากเพียงใด ทั้งจะเป็นภูมิหลังสำคัญในการอธิบายบางประเด็นข้างหน้า⁷³

ม.ล. ปิ่น ได้รับพระราชทานทุนของกระทรวงธรรมการออกไปศึกษาต่อยังประเทศอังกฤษตั้งแต่ พ.ศ. 2464 เป็นเวลาเกือบหนึ่งทศวรรษที่ ม.ล. ปิ่น ใช้เวลาเล่าเรียนอยู่ต่างประเทศและกลับเข้ามารับราชการกระทรวงธรรมการในช่วงปลายสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ม.ล. ปิ่น ได้รับการ

⁷⁰ พันทิพา สุทธิลักษณ์, “เกร็ดเล็ก ๆ น้อย ๆ เกี่ยวกับชีวิตศาสตราจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ฯลฯ,” *เทคโนโลยี สารการศึกษาศึกษา*, 15, ฉ.1 (2551): 79 – 81.

⁷¹ ตำแหน่งหม่อมราชชนิภูลถือเป็นยศพิเศษที่พระราชทานแก่หม่อมราชวงศ์ชาย มีศักดิ์สูงกว่าหม่อมราชวงศ์โดยทั่วไป แต่ต่ำกว่าชั้นหม่อมเจ้า และไม่นับเป็นพระราชวงศ์ จึงไม่ต้องใช้คำราชาศัพท์ด้วย

⁷² ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*, 14, 23.

⁷³ การยกย่องว่า ม.ล. ปิ่น เป็นลูกของรัชกาลที่ 6 นั้น มิได้เป็นไปโดยนิตินัยหรือมีเอกสารหลักฐานทางกฎหมายอย่างเป็นทางการเป็นลายลักษณ์อักษรรองรับ แม้แต่ในทางพฤตินัยก็ไม่มีใครรู้ดีเท่าตัว ม.ล. ปิ่น เองว่าความจริงเป็นเช่นไร หากทว่ากรกล่าวในลักษณะพาดพิงเบื้องสูงหรือแสดงตนอ้างความใกล้ชิดกับสถาบันกษัตริย์ของ ม.ล. ปิ่น (รวมถึงภริยา) อยู่บ่อยครั้ง เป็นลักษณะการใช้เส้นสายเพื่อให้การดำเนินกิจการต่าง ๆ สะดวกขึ้น สำหรับตัวอย่างเรื่องความใกล้ชิดกับพระนางเจ้าสุวัทนาคือ ม.ล. ปิ่น ได้เป็นหนึ่งในผู้ถือพระพิณกรรมของพระนาง ซึ่งมีเพียงรัชกาลที่ 9 พระราชินี และเลขาธิการพระราชวังที่ถือไว้ฝ่ายละฉบับ แสดงให้เห็นความไว้นื้อเชื่อใจระหว่างพระนางกับข้าราชการไพร่เก่าแก่ของพระราชสวามี นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างการอ้างเส้นสายในวังอีกหลายกรณีที่สะท้อนโครงสร้างอำนาจอุปถัมภ์ในสังคมไทย โปรดดูรายละเอียด ใน ท่านผู้หญิงดุจฎีมาลา มาลากุล ณ อยุธยา, *เรื่องของคนห้าแผ่นดิน ภาค 4*, (ม.ป.ท.: ม.ป.พ.), 44.

แต่งตั้งเป็นอาจารย์ประจำกองแบบเรียนกรมวิชาวาก (สะกดตามอักษรวิธีในเวลานั้น) และเป็นเลขานุการส่วนพระองค์ของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ปัญญาชนฝ่ายกษัตริย์นิยมคนสำคัญที่ได้รับการยกย่องอย่างใหญ่หลวงในแวดวงการศึกษา และพระองค์ยังมีส่วนในการฟื้นฟูสถาบันกษัตริย์ภายหลังการสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง ผ่านข้อเขียนที่มีชื่อเสียงว่าเป็นแม่แบบให้แก่กลุ่มนิยมเจ้าเรื่อง “*The Old Siamese Conception of the Monarchy*”⁷⁴ ความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่าง ม.ล. ปิ่น กับพระองค์ธานีฯ เห็นได้ชัดจากปาฐกถาของ ม.ล. ปิ่น ที่แสดง ณ สยามสมาคมเมื่อ พ.ศ. 2512 เรื่อง *การศึกษาสมัยที่มหาอำมาตย์เอก “พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ”* ซึ่งแสดงก่อนที่พระองค์ธานีฯ จะสิ้นพระชนม์เพียง 5 ปี⁷⁵ มีเนื้อหาที่ยกย่องเชิดชูบทบาทด้านการศึกษาของพระองค์ธานีฯ อย่างมาก จนคล้ายบทบูชาครู (และนายเก่า) ที่ ม.ล. ปิ่น มีความเคารพรักเป็นอย่างสูง ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลทั้งสองเห็นได้ชัดในสมัยที่พระองค์ธานีฯ ทรงเป็นประธานองคมนตรี พระองค์ได้เสนอชื่อ ม.ล. ปิ่น ให้ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์สำหรับสืบตระกูล จุลจอมเกล้า แต่กลับถูกจอมพล ป. ตั้งแง่จินทาว่า “. . . คนนั้นเป็นปลัดกระทรวงที่มีอ่อนที่สุด แต่เป็นคนของพระองค์ธานีฯ ท่านยอมเลือกอยู่เองเป็นธรรมดา”⁷⁶

หากกล่าวถึงปฏิกริยาของ ม.ล. ปิ่น ต่อสถานะของผู้ปกครองใหม่หรือกลุ่มคณะราษฎร เหตุการณ์วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อดูจากบันทึกของ ม.ล. ปิ่น ด้วยน้ำเสียงอันค่อนข้างว่า

“... ข้าพเจ้าก็ไปสอนที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยตามปกติ . . . สอนห้องเตรียมแพทยศาสตร์ในชั่วโมงแรกเวลา 8.00 น. สอนจบชั่วโมงแล้ว ออกมานอกห้อง จึงได้ยินคนพูดกันแน่ๆ ว่าคณะทหารได้ยึดการปกครอง เพื่อให้ได้มีรัฐธรรมนูญ ‘คุณพระธรรมนูญนี้ใครกันนะ จึงได้มีฤทธิ์เดชมากอย่างนั้น’ คนกล่าวขวัญกันอย่างนั้น”⁷⁷

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, 118, 121; และ โปรดดูเชิงอรรถที่ 9 ใน ปถุณ เทพนรินทร์, “การก่อตัวของอุดมการณ์ราชาชาตินิยม, 2490 – 2510.” 67.

⁷⁵ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *การศึกษาสมัยที่มหาอำมาตย์เอก พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ*, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, 2512).

⁷⁶ ส. ศิวรักษ์, *เรื่องกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์*, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิเสถียรโกเศศ – นาคะประทีป, 2528), 15.

⁷⁷ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*, 127.

ท่าที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการปฏิวัติของ ม.ล. ปิ่น ในวันเกิดเหตุ แสดงให้เห็นการไม่ให้ค่าแก่การกระทำของ คณะราษฎรนัก เพราะแสร้งยืมคำที่ “คนกล่าวขวัญ” มาเหยียดหยันธรรมณูญการปกครองว่าเป็นเพียง ราชทินนาม ซึ่งเป็นไปไม่ได้ที่คนอย่าง ม.ล. ปิ่น จะไม่เข้าใจว่าอะไรคือรัฐธรรมนูญ หาใช่พระธรรมนูญ ในสมัยศักดินาไม่⁷⁸ รวมถึง ม.ล. ปิ่น ยังเคยกล่าวด้วยว่า “ระหว่างที่ข้าพเจ้ารับราชการเป็นข้าราชการ ผู้ผู้น้อยนี้ มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นคือเปลี่ยนแปลงการปกครอง. . . การทำงานก่อนนั้นสะดวกสบาย ครั้นเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ก็มีปัญหามาก”⁷⁹ สอดคล้องกับบันทึกของท่านผู้หญิงดุขุมิมาลา ภริยา ม.ล. ปิ่น ที่อ้างถึง “บันทึกลับ” ของเจ้าคุณพ่อเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครองว่า คณะราษฎรชิงสุกก่อนห่าม⁸⁰ ท่าทีของคนทั้งคู่บ่งชี้ถึงการฝักใฝ่ฝ่ายนิยมกษัตริย์ ทั้งจากพื้นฐานทาง ครอบครัวและการเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นนำ การแสดงออกของ ม.ล. ปิ่น ตลอดระยะเวลาที่ดำรง ตำแหน่งสำคัญทางการบริหารการศึกษาจึงเน้นไปทางเขตชุมชนกษัตริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งอัน เนื่องด้วยรัชกาลที่ 6 ที่ในช่วงท้ายของชีวิต ท่านผู้หญิงดุขุมิมาลาถึงกับกล่าวในทำนองว่าสามีของตน เอาแต่ยกย่องเขตชุกรัชกาลที่ 6 มากจนเกินไป⁸¹ ตรงกันข้ามกับที่ ม.ล. ปิ่น อ้างว่ารัชกาลที่ 9 รับผิดชอบ ผู้ใกล้ชิด และ ม.ล. ปิ่น ได้ล่วงรู้ถึงกระแสรับสั่งนั้นว่า “เมื่อฉันสวรรคตแล้ว ใครจะทำงานให้ฉันอย่าง ที่ ม.ล. ปิ่น ทำถวายพระมงกุฎเกล้าฯ บ้าง”⁸²

นอกจากการเป็นปฏิปักษ์ทางความคิดต่อการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองมาสู่ ระบอบประชาธิปไตยแล้ว แม้ ม.ล. ปิ่น จะไม่เคยแสดงตนขัดขวางรัฐบาลคณะราษฎรอย่างชัดเจน แต่ ก็สามารถสวมบทบาทผู้ยอมอยู่ใต้บังคับบัญชาของผู้ปกครองใหม่ที่มิใช่บรรดาเจ้านายอีกต่อไป ซ้ำยัง สืบสาน รักษา และต่อยอดจุดยืนนิยมเจ้าของตนเองเอาไว้ได้อย่างมั่นคง หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ม.ล. ปิ่น ยังรับราชการตามเดิม และดูเหมือนจะยังมีบทบาทสำคัญจนเป็นที่ยอมรับนับถืออย่างสูงจาก คนในกระทรวงศึกษาธิการ (ที่เลือกข้างว่าจะอยู่ฝ่ายนิยมเจ้าด้วย)

⁷⁸ นัยการยืมคำกล่าวขวัญของคนอื่นมาอ้างนั้น อาจตีความได้ทั้งอาการค่อนแคะและภววิสัย โดยทั่วไปที่ว่าราษฎรส่วนใหญ่แทบไม่ล่วงรู้ถึงเหตุการณ์ปฏิวัติในวันดังกล่าว แต่น้ำเสียงและท่าทีที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการ ปฏิวัติอยู่ในที่สื่อแสดงถึงความหมายที่ ม.ล. ปิ่น ต้องการสื่อสารไปในทางแรกมากกว่า กล่าวคือ ทำให้ภาพลักษณ์ การกระทำของคณะราษฎรเป็นเรื่องน่าขบขันมากกว่ามีคุณค่าน่าจดจำ

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, 119.

⁸⁰ ท่านผู้หญิงดุขุมิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา, *เรื่องของคนห้าแผ่นดิน อดีตชีวิตประวัติของท่านผู้หญิง ดุขุมิมาลา (ภาคแรก)*, 94 – 102.

⁸¹ ท่านผู้หญิงดุขุมิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา, *เรื่องของคนห้าแผ่นดิน ภาค 4*, 64.

⁸² ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *อดีตชีวิตประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*, 219.

ใน พ.ศ. 2475 หลังจากที่ ม.ล. ปิ่น ได้ย้ายมาเป็นอาจารย์ในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย⁸³ ม.ล. ปิ่น ดำรงตำแหน่งหัวหน้าแผนกฝึกหัดครูมัธยมสังกัดคณะอักษรศาสตร์ฯ (ภายหลังได้แยกมาจัดตั้งเป็นคณะครุศาสตร์) และได้รับตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนมัธยมหอวัง (ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2473 เดิมคือโรงเรียนประถมวัดหัวลำโพง) ที่เปรียบเสมือนโรงเรียนสอนสาธิตของแผนกฝึกหัดครูมัธยมและถือเป็นโรงเรียนสาธิตแห่งแรกในประเทศไทย ครั้น พ.ศ. 2480 ได้รับมอบหมายให้จัดตั้งโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาเพื่อรองรับแผนการศึกษาแห่งชาติ ฉบับ พ.ศ. 2479 ที่ต้องมีระดับเตรียมอุดมไว้ศึกษาก่อนเข้าเรียนในระดับที่สูงขึ้น และจำต้องขยายสาขาของโรงเรียนเตรียมอุดมออกสู่ส่วนภูมิภาค ทว่าเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่สองขึ้น โครงการจัดตั้งโรงเรียนสาขาก็ต้องระงับไป และในช่วงเวลาดังกล่าว ม.ล. ปิ่น ได้มาดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมสามัญศึกษาไปพร้อมกับผู้อำนวยการโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา

ถึงตรงนี้ก็ควรกล่าวด้วยว่า ในบรรดาอาจารย์รุ่นบุกเบิกของโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา มีหลายคนที่อาจรวมอยู่ในเครือข่ายในกระทรวงศึกษาธิการ เป็นต้นว่า นายสนั่น สุมิตร (นักเรียนทุนเล่าเรียนหลวงประจำศก 2470 อดีตปลัดกระทรวงศึกษาธิการ นายสนั่นมีพี่ชายคือหลวงสวัสดิสารศาสตรพุทธิ (สวัสดิ์ สุมิตร) อดีตอธิบดีกรมสามัญศึกษาและผู้อำนวยการโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง ถนนประสานมิตรคนแรก) และ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (อดีตรองอธิการวิทยาลัยวิชาการศึกษา สาขาบางแสน และคณบดีคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตทับแก้ว ม.ล. บุญเหลือ เป็นบุตรของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการในรัชกาลที่ 5 และเป็นน้องสาวของ ม.ล. บุปผา นิมมานเหมินท์ เจ้าของนามปากกา “ดอกไม้สด” ภริยานายสุกิจ นิมมานเหมินท์ อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการต่อจาก ม.ล. ปิ่น)⁸⁴

ล่วงเข้า พ.ศ. 2489 ม.ล. ปิ่น ในวัยย่าง 43 ปีได้รับตำแหน่งปลัดกระทรวงศึกษาธิการยาวนานไปจนถึงการรัฐประหาร พ.ศ. 2500 ในระหว่างนั้น ผลงานชิ้นสำคัญอย่างหนึ่งคือการซื้อที่ดินเพื่อจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง ถนนประสานมิตร ซึ่งต่อมาจะเป็นวิทยาลัยวิชาการศึกษา ดู

⁸³ ช่วงที่ ม.ล. ปิ่น รับหน้าที่สอนคณิตศาสตร์แก่นิสิตอักษรศาสตร์ สอนภาษาไทยแก่นิสิตรัฐศาสตร์ และสอนภาษาอังกฤษแก่นิสิตเตรียมแพทย์ ม.ล. ปิ่น มีลูกศิษย์ที่จบออกไปมีตำแหน่งหน้าที่สำคัญในบ้านเมืองหลายคนหลากหลายอาชีพ อาทิ ลูกศิษย์นักปกครองอย่างนายพ่วง สุวรรณรัฐ นายชำนาญ ยุวบูรณ์ และนายสนิท วิไลจิตต์ เป็นต้น โปรดดูรายละเอียดใน ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *การศึกษาสมัยที่มหาอำมาตย์เอก พระรวงค์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ*, 27.

⁸⁴ ผู้ที่สนใจบันทึกเกี่ยวกับชีวิตและผลงานของ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ โปรดอ่านได้จาก ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, *ความสำเร็จและความล้มเหลว*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2516).

เหมือนว่า ม.ล. ปิ่น มักจะอ้างถึงคราวที่ได้เข้าเฝ้าฯ รัชกาลที่ 8 ณ พระที่นั่งบรมพิมาน เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2489 และมีพระราชดำรัสส่วนพระองค์กับตนว่า “อย่าให้ข้าพเจ้าทิ้งการศึกษา” ต่อเมื่อวันที่รัชกาลที่ 8 สวรรคต ตรงกับวันที่ ม.ล. ปิ่น เดินทางไปสำรวจที่ดินเพื่อซื้อสำหรับก่อสร้างโรงเรียนพอดิ⁸⁵ ทั้งยังให้ความเห็นถึงพระบารมีของรัชกาลที่ 9 เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ว่า “โรงเรียนฝึกหัดครูล้มลุกคลุกคลานตลอดมา ครั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติโรงเรียนฝึกหัดครูก็เริ่มเป็นปีกแผ่น”⁸⁶ และด้วย “. . .พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงทราบเรื่องการศึกษาในข้อแรก คือ เรื่องการฝึกหัดครูจะมาสร้างรากฐานที่ประสานมิตร รู้สึกว่าเรื่องนี้เป็นของพระองค์. . .สถานที่แห่งนี้เป็นของพระองค์ตั้งแต่เริ่มแรก”⁸⁷ ม.ล. ปิ่น ได้พยายามตามสืบหลังจากตนเข้าเฝ้าฯ รัชกาลที่ 8 จนได้ความว่า “ภายหลังมีพระราชดำรัสเรื่องนี้กับใครบ้าง ก็ได้ทราบมาอย่างแน่นอนว่าได้ทรงนำเรื่องนี้ไปปรับสั่งแก่สมเด็จพระอนุชาธิราชภูมิพลอดุลยเดช”⁸⁸ ถือเป็นการเชื่อมโยงสถาบันกษัตริย์เข้ากับพระราชกรณียกิจด้านการศึกษา ซึ่งใน พ.ศ. 2493 ทางกระทรวงศึกษาธิการได้ขอพระราชทานชื่อให้แก่โรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูงว่า “ภูมิพลวิทยาลัย” ที่นำชื่อว่า ม.ล. ปิ่น เป็นคนต้นคิดเรื่องการขอพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดย ม.ล.

⁸⁵ เหตุการณ์ที่ ม.ล. ปิ่น เข้าเฝ้าฯ รัชกาลที่ 8 ในฐานะข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ได้กลายเป็นตำนานเรื่องเล่าที่ทรงพลังที่สุดเกี่ยวกับการก่อตั้งมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ อันที่จริงแล้ว การเข้าเฝ้าฯ ของ ม.ล. ปิ่น ไม่มีผู้ใดยืนยันได้ว่าในหลวงได้มีพระราชปฏิสันถารอะไรด้วย เรื่องที่ ม.ล. ปิ่น กราบบังคมทูล อัจฉนอกเหนือการก่อตั้งโรงเรียนฝึกหัดครู แต่ได้นำเอาประเด็นเรื่องการตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูที่ตนกำลังรับผิดชอบอยู่นั้น มารวมเข้ากับกรณีการเข้าเฝ้าฯ เพื่อทำให้คำพูดของตนมีน้ำหนัก โดย ม.ล. ปิ่น ยังกล่าวด้วยว่า “ถ้าข้าพเจ้าไม่ทำตามพระบรมราชโองการ ก็ไม่ทราบว่าจะไปกราบบังคมทูลขอตัวจากผู้ใด เพราะพระองค์ก็สวรรคตเสียแล้ว” เท่ากับอย่างไรก็ต้องจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครู และเมื่อเกิดกรณีสวรรคตขึ้น ทำให้คำพูดของ ม.ล. ปิ่น ดูนี้น้ำหนักยิ่งขึ้น เมื่อเห็นว่าการตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูเป็นพระราชประสงค์ก่อนสิ้นรัชกาลที่ปิดฉากลงอย่างน่าเศร้า โปรดพิจารณาข้อเขียนของ ม.ล. ปิ่น เรื่อง “อินไซด์ประสานมิตร” ใน หนังสือที่ระลึกวันเปิดอนุสาวรีย์ศาสตราจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล 50 ปี มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 28 เมษายน 2542, (กรุงเทพฯ: ฝ่ายศิลปวัฒนธรรม กองส่งเสริมประสานงานกิจการมหาวิทยาลัย (กสภ.) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2542), 28.

⁸⁶ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *เรื่องการศึกษา*, 10.

⁸⁷ สาคร ช่วยประสิทธิ์, *รู้อดีตเพื่อเข้าใจปัจจุบัน*, (กรุงเทพฯ: ฝ่ายสำนักพิมพ์ สถาบันยุทธศาสตร์ทางปัญญาและวิจัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2555), 168.

⁸⁸ *หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล กับมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล 30 มีนาคม 2539, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2539), 18.

ปิ่น ได้บันทึกไว้ในหนังสือต้นร่างก่อนที่จะมีการเสนอต่อคณะรัฐมนตรีว่า “ได้ทาบตามทางสำนักพระราชเลขานุการแล้ว”⁸⁹

อย่างไรก็ตาม โรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูงก็มิได้รับพระราชทานชื่อที่ขอไปแต่อย่างใด กระทั่งยกฐานะขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยแล้วจึงได้รับพระราชทานนาม “ศรีนครินทรวิโรฒ” ที่สอดคล้องใกล้เคียงกับพระนามของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทั้งนี้ สุรเชษฐ์ สุขลาภกิจได้ชี้ให้เห็นว่า กระบวนการขอพระราชทานนามมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒนั้น มีนัยทางการเมืองและความเคลื่อนไหวทางความคิดของนิสิตนักศึกษาวิทยาลัยวิชาการศึกษา ก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ในการเรียกร้องให้ยกฐานะวิทยาลัยขึ้นเป็นมหาวิทยาลัย และความเคลื่อนไหวของฝ่ายสถาบันกษัตริย์เองที่เริ่มเข้าหากลุ่มนิสิตนักศึกษา รวมถึงการเสด็จมาพระราชทานปริญญาบัตรที่ถือเป็นพระราชกรณียกิจสำคัญยิ่ง เป็นการสอดประสานให้สถาบันกษัตริย์กับกลุ่มนิสิตนักศึกษามีความใกล้ชิดกันมากขึ้น⁹⁰

ม.ล. ปิ่น เคยกล่าวว่าการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมมหาวิทยาลัยและวิทยาลัยต่าง ๆ เป็นการระงับโรคระบาดที่แพร่กระจายไปทั่วโลกในเวลานั้น คือปัญหาความวุ่นวายของนิสิตนักศึกษาที่รวมตัวกันประท้วงเรียกร้องในมหาวิทยาลัยแต่ละประเทศ สำหรับประเทศไทย เมื่อมีเหตุนิสิตนักศึกษาทะเลาะวิวาทกัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมและทรงดนตรีเพื่อขจัดความขุ่นข้องหมองมัว ทำให้มหาวิทยาลัยในประเทศไทยมีความสงบเรียบร้อยกว่าที่ใดในโลก (อย่างน้อยคือก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาฯ) โดย ม.ล. ปิ่น ให้ความเห็นว่าเพราะ “เราถือพระพุทธศาสนา และมีพระมหากษัตริย์ ซึ่งทุกคนเคารพสักการะ”⁹¹

⁸⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.14.1/37 เรื่อง โรงเรียนฝึกหัดครูอนนประสานมิตร (พ.ศ. 2493); หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) สร.15.11.1/9 เรื่อง ขอพระราชทานชื่อโรงเรียนฝึกหัดครูประสานมิตร (19 – 21 เมษายน พ.ศ. 2493). ครบบันทึกไว้ด้วยว่าใน พ.ศ. 2493 ที่มีการขอพระราชทานชื่อภูมิพลวิทยาลัยนั้น มี ม.จ. นิกรเทวัญ เทวกุล เป็นราชเลขานุการ ขึ้นตรงกับหม่อมทวีวงศ์ถวัลย์ศักดิ์ (ม.ร.ว. เฉลิมลาภ ทวีวงศ์) เลขานุการพระราชวัง ซึ่งมีฐานะเป็นนักเรียนมหาดเล็กรับใช้รุ่นเดียวกับ ม.ล. ปิ่น จึงไม่ใช่เรื่องลำบากนักในการติดต่อกับทางราชสำนัก

⁹⁰ สุรเชษฐ์ สุขลาภกิจ, “ความเป็นมาทางการเมืองของชื่อพระราชทาน “ศรีนครินทรวิโรฒ” (ปี 2513 – 2517).” *วารสารประวัติศาสตร์* 40, (สิงหาคม 2558 – กรกฎาคม 2559): 77 – 107; นอกจากนี้ สำหรับบทวิเคราะห์เรื่องความเคลื่อนไหวของกลุ่มนิยมเจ้า สมศักดิ์ เจียมธีรสกุลได้ศึกษา ตั้งข้อสังเกตและวิเคราะห์ไว้อย่างลุ่มลึก โปรดพิจารณาจากส่วนที่สาม ใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, *ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง*, (กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก, 2544), 115 – 218.

⁹¹ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *เรื่องการศึกษา*, 17 – 18.

เห็นได้จากการเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานปริญญาบัตรที่วิทยาลัยวิชาการศึกษา ถนนประสานมิตรเป็นครั้งแรก พ.ศ. 2502 ก่อนหน้านี้นี้เป็นหน้าที่ของนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี หรือปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งปราศจากความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีการ เทียบไม่ได้กับการที่ครั้งหนึ่งในชีวิตของนิสิตจะได้มีโอกาสเข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยิ่งไปกว่านั้น การเสด็จพระราชทานปริญญาแต่ละครั้ง นอกจากผู้บริหาร กรรมการสภาวิทยาลัย บุคลากรทางการศึกษา และนิสิต ยังรวมถึงผู้ทรงเกียรติจากหลากหลายสถาบันเข้าร่วมพิธีดังกล่าว อาทิ กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกระทรวงศึกษาธิการ อธิการบดีของมหาวิทยาลัยแต่ละแห่งในพระนคร ผู้มีอุปการคุณ เลขาธิการสภาการศึกษาแห่งชาติ เลขาธิการคุรุสภา อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ ผู้แทน USOM มหาวิทยาลัยอินเดีย มูลนิธิ Fulbright และ UNESCO เป็นต้น⁹² ภาพการมาชุมนุมเข้าเฝ้าฯ ในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรโดยมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นหัวใจสำคัญของงาน ก่อเกิดพื้นที่ให้ชนชั้นนำและเครือข่ายทางการศึกษาได้มาพบปะสังสรรค์ พร้อมกันยกย่องเชิดชูสถาบันกษัตริย์เป็นหลักยึดเหนี่ยวแก่ผู้มาร่วมงานจะได้ชื่นชมพระบารมี นัยตามกล่าวนี้ยังขบเน้นให้อุดมการณ์ราชาชาตินิยมค่อย ๆ ก่อตัวเข้มแข็งบนฐานพลังมวลชนสนับสนุน รวมตลอดจนพระราชอำนาจนำด้านการศึกษาที่เพิ่มพูนขึ้นทุกขณะ

หลังการรัฐประหารโค่นอำนาจรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ม.ล. ปิ่น ได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการและวัฒนธรรมในรัฐบาลของนายพจน์ สารสิน⁹³ กระทั่งเข้าสู่รัฐบาล พล.ท. ถนอม กิตติขจร (ยศขณะนั้น) ได้มีการยุบกระทรวง

⁹² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.11.6/19 เรื่อง งานทูลเกล้าฯ ถวายปริญญาคุณวุฒิบัณฑิต และพระราชทานปริญญาบัตรแก่นิสิตและนักศึกษาวิทยาลัยวิชาการศึกษา (พ.ศ. 2502).

⁹³ มีข้อสงสัยเกี่ยวกับการรวบรวมคณะรัฐมนตรีของนายพจน์เมื่อ พ.ศ. 2500 อยู่บางประการคือจากจำนวนรัฐมนตรีและรัฐมนตรีช่วยทั้งหมด มีเพียง 2 รายเท่านั้นที่มีความใกล้ชิดกับพระราชวงศ์ ได้แก่ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิพงษ์ประพันธ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ กับ ม.ล. ปิ่น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการและกระทรวงวัฒนธรรม นอกจากนี้ ตามบันทึกของท่านผู้หญิงดุขฎิมาลาอ้างกล่าวถึงการเลือก ม.ล. ปิ่น ให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีด้วยว่านายพจน์และจอมพลสฤษดิ์เป็นคนเลือก โดยให้ พล.ต. เผชิญ นิมิบุตร (ยศขณะนั้น) กับ ม.ล. ปิ่นไทย มาลากุล (ลูกพี่ลูกน้องของ ม.ล. ปิ่น) เป็นผู้มาเชิญ ซึ่งในเวลานั้น ม.ล. ปิ่น มีความเสียตายน่าที่ปลัดกระทรวงเป็นอย่างมาก ทั้งยังเอ่ยว่า “ไม่เคยอยากเป็นรัฐมนตรี ไม่เคยนึกฝันและไม่สมัคร แต่ลงท้ายก็ตัดสินใจว่าจะเสียสละ เพราะเห็นใจคณะทหาร” และนายพจน์ยังได้กล่าวกับ ม.ล. ปิ่น ว่า “คุณปิ่นเป็นผู้ที่มีคนนับถือและเชื่อถือมาก รวมทั้งชาวต่างประเทศด้วย แต่เราก็มีการจัดการเลือกตั้งให้เรียบร้อยเท่านั้น ทำเรื่องนั้นเสร็จเราก็จะออกให้คนอื่นเขาทำต่อไป คณะของเราจะอยู่ในตำแหน่งเพียง 3 เดือนเท่านั้น” ครั้นมีการนำคณะรัฐมนตรีเข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสว่า “form คณะรัฐมนตรีได้รวดเร็วดี ขอให้ช่วยกันทำงาน สะสางที่เคยยุ่งเหยิงให้เรียบร้อยให้สามัคคี คิดถึงประโยชน์ของบ้านเมือง” โปรดดูรายละเอียด ใน

วัฒนธรรม ม.ล. ปิ่น จึงดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเพียงตำแหน่งเดียวต่อเนื่องมาจนเข้าสู่รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ครั้น พ.ศ. 2506 อันถือเป็นช่วงท้ายของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ครบวาระที่ ม.ล. ปิ่น ต้องเกษียณอายุราชการแต่ก็ได้ดำรงตำแหน่งต่อถึง พ.ศ. 2512 ที่จะมีการเลือกตั้งและคณะรัฐมนตรีหมดยุคระลอก ตลอดจนมีการเตรียมการจัดตั้งพรรคสหประชาไทยของจอมพลถนอมเพื่อหวังสืบทอดอำนาจ โดย ม.ล. ปิ่น ได้รับตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาพรรค⁹⁴ อย่างไรก็ตาม ภายหลังการเลือกตั้ง พรรคสหประชาไทยได้เป็นแกนนำจัดตั้งรัฐบาล ม.ล. ปิ่น ได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นสมาชิกวุฒิสภา

เมื่อ ม.ล. ปิ่น พ้นจากตำแหน่งทางการเมืองแล้ว ม.ล. ปิ่น ยังคงรับหน้าที่ทางราชการและเพื่อสาธารณประโยชน์ ทั้งกรรมการ ประธานกรรมการให้กับองค์กรหรือหน่วยงานต่าง ๆ โดยเฉพาะด้านการศึกษา มักมีชื่อของ ม.ล. ปิ่น ปรากฏอยู่ นัยว่า ม.ล. ปิ่น เป็นบุคคลสาธารณะที่ได้รับการยอมรับนับถืออย่างสูง มีอิทธิพลและเครือข่ายที่สามารถทำให้กิจการต่าง ๆ ดำเนินไปได้โดยเรียบร้อย ทั้งนี้ เมื่อเข้าสู่ช่วงปัจฉิมวัย ม.ล. ปิ่น ได้รับพระราชทานน้ำสงกรานต์จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดุจเดียวกับพระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ที่เป็นที่นับถือในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์เป็นประจำทุกปี ในแง่หนึ่ง การที่ ม.ล. ปิ่น ได้รับพระมหากรุณาธิคุณถึงเพียงนี้ คงเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นไม่บ่อยนักหากอยู่ในบรรยากาศสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ด้วยเหตุที่หม่อมหลวงเป็นคำนำหน้าชื่อราชินิกุลที่มีใช้เจ้านาย เป็นเพียงสามัญชนที่สืบสายโลหิตต่อลงมาจากราชวงศ์ที่จะสุดสิ้นคำนำหน้านามลงในขั้นนี้ (และใช้ ณ อยุธยา เต็มทำราชสกุลในขั้นต่อไป) ทว่า สำหรับ ม.ล. ปิ่น แล้ว กลับได้รับการยกย่องเทียบได้กับเจ้านายที่ต้องใช้คำราชาศัพท์ด้วยทั้งจากในวังและแวดวงสังคม ประกอบกับตำแหน่งรัฐมนตรีซึ่งเสมอด้วยเสนาบดียุคก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง สะท้อนให้เห็นการย้อนกลับไปสู่แนวคิดแบบอนุรักษนิยมอย่างโดดเด่นของสังคมไทยในช่วงหลังทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา

ความสนิทสนมใกล้ชิดกับราชสำนักปรากฏแม้กระทั่งในเรื่องส่วนตัว เช่นเมื่อคราวที่ท่านผู้หญิงดุขฎิมาลากราบบังคมทูลกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่าตนสมรสกับสามีมากกว่า 50 ปี ยังมิได้รับพระราชทานน้ำพระมหาสังข์ ซึ่งก็มีพระราชกระแสรับสั่งลงมาว่าจะพระราชทานให้ พร้อมกับมีการพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ 9 ชั้น 2 อันถือเป็นบำเหน็จราชการในพระองค์ (และ

ท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา, *เรื่องของคนห้าแผ่นดิน อัตชีวประวัติของท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา (ภาคแรก)*, 206 – 207; ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*, 167.

⁹⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.19/1 เรื่อง แต่งตั้งที่ปรึกษาพรรคสหประชาไทยและประชุมที่ปรึกษาพรรค (พ.ศ. 2511).

ไม่ใช่เรื่องปกติที่รัฐมนตรีกับภริยาจะพึงได้รับถึงขั้นสูงเพียงนี้) เมื่อ พ.ศ. 2528⁹⁵ ม.ล. ปิ่น ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันพฤหัสบดีที่ 5 ตุลาคม พ.ศ. 2538 สิริอายุได้ 92 ปี และต่อมาอีกเพียง 2 ปี ท่านผู้หญิงดุจฎิมาลา ผู้เป็นภริยา ก็ได้ถึงแก่อนิจกรรม

2.3 ใครเป็นใครในกระทรวงศึกษาธิการ: การรวบรวมเครือข่ายในกระทรวงศึกษาธิการ และระบบบริหารต่างตอบแทน

การรวมตัวเป็นกลุ่ม (Factions) ในแต่ละหน่วยงานราชการ ไม่ต่างไปจากกลุ่มทางการเมืองที่มีทัศนคติ และอุดมการณ์ รวมไปถึงเป้าหมายที่มีทิศทางเดียวกัน เช่น กลุ่มทางการเมืองในประเทศไทยช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา ได้มีการแบ่งแยกกลุ่มผู้มีอำนาจออกเป็นหลายขั้ว เป็นต้นว่ากลุ่มชอຍราชครูที่นำโดยจอมพลผิน ชุณหะวัณ กับ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ในขณะที่กลุ่มสี่เสาเทเวศร์นำโดยจอมพลสฤษดิ์ ผู้มีบริวารทหารบกแวดล้อมอยู่บริเวณรอบที่พัก⁹⁶ การแบ่งกลุ่มโดยยึดหลักจากฐานที่มั่นของแต่ละฝ่าย อาจช่วยให้สามารถนิยามลักษณะของกลุ่ม หัวหน้ากลุ่มเครือข่ายภายในกลุ่มและนอกกลุ่มที่ถักทอเชื่อมโยงกันผ่านผลประโยชน์ที่มีร่วมกัน เฉกเช่นเครือข่าย

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, 227; ท่านผู้หญิงดุจฎิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา, *เรื่องของคนหัวแผ่นดิน ภาค 4*, 30 – 33. นอกจากนี้ ประเด็นเรื่องเครื่องราชอิสริยาภรณ์สำหรับสืบตระกูลจลจอมเกล้า ม.ล. ปิ่น ได้รับพระราชทานตราปฐมจุลจอมเกล้า เมื่อ พ.ศ. 2510 (พร้อมกับนายควง อภัยวงศ์ อดีตนายกรัฐมนตรี) อันถือเป็นขั้นสูงสุดของเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลนี้ และเป็นสัญลักษณ์ยืนยันถึงความใกล้ชิดกับราชสำนัก เพราะตราจุลจอมเกล้าถือเป็นพระราชอิสริยาภรณ์ที่พระราชทานเป็นบำเหน็จแก่ผู้สนองงานส่วนพระองค์ อีกทั้งท่านผู้หญิงดุจฎิมาลาผู้เป็นภริยา ก็ได้รับพระราชทานตราเดียวกันนี้ ที่ชั้นทุติยจุลจอมเกล้าพิเศษ ใน พ.ศ. 2516 ทำให้ได้ค่านำหน้านามว่าท่านผู้หญิง (ซึ่งเจ้าตัวอ้างว่าได้รับพระราชทานตราจุลจอมเกล้าโดยมิได้มีผู้ใดขอให้ หากแต่ทรงพระกรุณาฯ พระราชทานให้ด้วยพระองค์เอง และตัวท่านผู้หญิงก็สามารถขอพระราชทานตราจุลจอมเกล้าให้ใครต่อใครได้อีกด้วย ดังนั้น เมื่อพิจารณาบทบาทของท่านผู้หญิงดุจฎิมาลาในช่วงทศวรรษ 2500 ดูเหมือนจะยังมีความใกล้ชิดกับราชสำนักมากขึ้น เห็นได้จากท่านผู้หญิงดุจฎิมาลาได้เป็นกรรมการมูลนิธิราชประชาสมาสัย อันเป็นองค์กรหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับพระราชกรณียกิจในทางสาธารณกุศลของสถาบันกษัตริย์) การได้รับพระมหากรุณาธิคุณอย่างสูงเช่นนี้ ย่อมแสดงให้เห็นความใกล้ชิดกับในวังของ ม.ล. ปิ่น และภริยาอย่างมาก โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมจาก ท่านผู้หญิงดุจฎิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา, *เรื่องของคนหัวแผ่นดิน ภาค 4*, 16 – 56.

⁹⁶ อิกานต์ ศรีนารา, "กลุ่มสี่เสาเทเวศร์," สถาบันพระปกเกล้า, สืบค้นเมื่อวันที่ 9 สิงหาคม 2562, <http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=%E0%B8%81%E0%B8%A5%E0%B8%B8%E0%B9%88%E0%B8%A1%E0%B8%AA%E0%B8%B5%E0%B9%88%E0%B9%80%E0%B8%AA%E0%B8%B2%E0%B9%80%E0%B8%97%E0%B9%80%E0%B8%A7%E0%B8%A8%E0%B8%A3%E0%B9%8C>.

อุดมการณ์ราชาชาตินิยมในกระทรวงศึกษาธิการ นับแต่ช่วงทศวรรษ 2490 ที่ตำแหน่งรัฐมนตรีมีการเปลี่ยนแปลงบ่อยครั้ง แต่มีตำแหน่งข้าราชการประจำที่มั่นคงที่สุด เป็นหลักชัยให้กลุ่มข้าราชการสามารถยึดเหนี่ยวเป็นที่พึ่งได้ คือตำแหน่งปลัดกระทรวง ภายใต้การนำของ ม.ล. ปิ่น ผู้มีชาติวุฒิสืบเชื้อสายราชินิกุล สามารถติดต่อกับราชสำนักได้โดยตรง (อาจด้วยความสามารถของตนเอง ภริยาหรือผ่านทางกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร) คุณวุฒิจบการศึกษาจากอังกฤษ และวัยวุฒิถึงพร้อมจะเป็นผู้บริหารระดับสูง ด้วยเหตุนี้ ม.ล. ปิ่น จึงอาจถือเป็นผู้นำเครือข่ายชนชั้นนำทางการศึกษาของไทยมาตั้งแต่เริ่มดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวง จนสามารถขึ้นสู่ตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการได้ในที่สุด และอยู่ในแต่ละตำแหน่งเป็นเวลายาวนานจนมีผู้บริหารน้อยคนนักที่จะอยู่ได้เท่า การรวบรวมบริวารต่างตอบแทนในกระทรวงศึกษาธิการ ตลอดระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2490 – 2512 เพื่อให้การดำเนินงานภายในกระทรวงลุล่วงไปได้ด้วยดีจึงเป็นสิ่งที่ต้องอธิบายให้เห็นกระบวนการดังกล่าว ว่าใครเป็นใครบ้างในแต่ละช่วงเวลา เพื่อพิจารณาให้เห็นความสัมพันธ์อันแยกย่อยของเครือข่ายอุดมการณ์ราชาชาตินิยมในกระทรวงศึกษาธิการ

ดูเหมือนการจะบ่งบอกได้ว่าใครเป็นใครในแต่ละองค์กรจำเป็นต้องมีตำแหน่งที่เปรียบได้กับสัญลักษณ์ศูนย์กลางแห่งการใช้อำนาจ ซึ่งการที่จะได้ก้าวขึ้นไปสู่ตำแหน่งดังกล่าวต้องอาศัยปัจจัยแวดล้อมหลายประการ แต่ปัจจัยที่สำคัญที่สุดคงไม่พ้นการยอมอยู่ใต้ระบบอุปถัมภ์ เป็นบริวารต่างตอบแทนให้แก่กันระหว่างผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชา สำหรับ ม.ล. ปิ่น แล้ว การสร้างสายสัมพันธ์กับข้าราชการในกระทรวงศึกษาธิการ เริ่มต้นตั้งแต่เพื่อนร่วมรุ่นนักเรียนนอกและสมัยที่ตนเป็นอาจารย์สอนหนังสือที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย/โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีลูกศิษย์ที่ ม.ล. ปิ่น เล็งเห็นศักยภาพและคัดเลือกเข้าสู่ระบบบริวารเครือข่ายผ่านการให้ทุนการศึกษาไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ และผูกมัดยื่นข้อเสนอต่างตอบแทนบุคคลากรเอาไว้กับกระทรวง เช่น ตำแหน่งอธิบดี หรือปลัดกระทรวงในช่วงที่ ม.ล. ปิ่น ถือครองอำนาจ ด้วยเหตุนี้บรรดาบริวารภายในกระทรวงศึกษาธิการจึงทำหน้าที่ไม่ต่างจากตัวแทน (Agent) ที่เปิดเผยตัวตนอย่างตรงไปตรงมา แทนตัวผู้นำหรืออุดมการณ์ผลประโยชน์ที่มีร่วมกันบนความสัมพันธ์เชิงเครือข่าย⁹⁷

⁹⁷ ความสนิทสนมใกล้ชิดระหว่าง ม.ล. ปิ่น กับบรรดาเพื่อนร่วมรุ่นนักเรียนนอกและลูกศิษย์ แสดงผ่านกิจกรรมหลายวาระ อาทิ การเขียนคำไว้อาลัยให้แก่หนังสืออนุสรณ์งานศพแก่เพื่อนเก่าและลูกศิษย์ ซึ่งเต็มไปด้วยข้อความแสดงความสัมพันธ์ทั้งในทางหน้าที่การงาน และเรื่องส่วนตัว ดังที่ท่านผู้หญิงดุขุมมาลาบันทึกไว้ว่า “ม.ล. ปิ่น ไม่ชอบพูดกับใคร นอกจากเพื่อนนักเรียนเก่ากับลูกศิษย์ที่เคยสอนมานั้น” ด้วยเหตุนี้ การตั้งเอาคนของตัวเองมาทำงานย่อมประกันได้ว่าจะสามารถควบคุมความคิดและการกระทำไม่ให้เกิดความแตกแยกในองค์กรได้ในระดับหนึ่ง เมื่อคำนึงว่าอาจารย์ (ม.ล. ปิ่น) สังกัดศิษย์ (อธิบดีกรม/ปลัดกระทรวง) คงต้องเชื่อฟังมากกว่าปฏิเสธเป็นธรรมดา ลักษณะการเช่นนี้ส่งผลให้ระบบบริวารต่างตอบแทนในกระทรวงศึกษาธิการระหว่างทศวรรษ 2490 –

นับแต่ต้นทศวรรษ 2490 หลังสงครามโลกครั้งที่สองจบลงและหลังการทำรัฐประหาร นายควงดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีได้ไม่นาน ตำแหน่งดังกล่าวก็ตกเป็นของจอมพล ป. จนกระทั่ง ถูกรัฐประหารใน พ.ศ. 2500 อาจกล่าวได้ว่ารูปแบบโครงสร้างของกระทรวงศึกษาธิการไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมนัก ผู้ที่เข้ามาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการ รัฐมนตรีช่วยว่าการ และรัฐมนตรี สังกษการยังคงเป็นคนที่ถูกเลือกสรรมาแล้วจากฝ่ายการเมืองที่มีทหารเป็นผู้กุมอำนาจ และมีการ สลับผลัดเปลี่ยนอยู่บ่อยครั้ง ดังนั้น การปฏิบัติงานและความประสานต่อเนื่องทางราชการ มักเป็น เรื่องของผู้ที่ดำรงตำแหน่งข้าราชการประจำ อย่างเช่นปลัดกระทรวงที่เป็นตำแหน่งสำหรับข้าราชการ พลเรือนซึ่งปฏิบัติหน้าที่ในกระทรวงมานานจนรู้งาน ตั้งแต่ พ.ศ. 2490 – 2500 ขณะที่ตำแหน่ง รัฐมนตรีว่าการมีการเปลี่ยนตัวไปมาถึง 7 คน⁹⁸ สำหรับตำแหน่งปลัดกระทรวงได้ ม.ล. ปิ่น มาเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบต่อเนื่องจนกระทั่งจอมพลสฤษดิ์ทำการรัฐประหาร ในบทรนี้จึงแบ่งช่วงเวลาของ เครือข่ายอุดมการณ์ราชาชาตินิยมในกระทรวงศึกษาธิการออกเป็นสองช่วง คือ

ช่วงแรก) สมัย ม.ล. ปิ่น ดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวง ถือเป็นระยะเริ่มต้นในการ รวบรวมเหล่าบริวารต่างตอบแทนที่ยังสานสัมพันธ์กันไม่ฉีกแน่นชัดเจนนัก ทั้งนี้อาจด้วยบรรยากาศ ทางการเมืองที่พลังฝ่ายนิยมกษัตริย์ยังไม่เข้มแข็งเพียงพอ ตลอดจน ม.ล. ปิ่น ยังปราศจากอำนาจสั่ง การอย่างเบ็ดเสร็จ แต่ด้วยอำนาจทางการเมืองและบารมีของ พล.อ. มังกร พรหมโยธี รัฐมนตรีว่าการ กระทรวงศึกษาธิการ ผู้ได้รับการยอมรับนับถือจากคณะรัฐบาลและประชาชน เหตุเพราะ พล.อ. มังกร แม่ทัพบูรพามีชัยเหนือการรบในสงครามอินโดจีน ทำให้กระทรวงศึกษาธิการได้รับอนุมัติ งบประมาณเพิ่มขึ้นต่อเนื่อง นับแต่ทศวรรษ 2490 กระทรวงศึกษาธิการได้รับการจัดสรรงบประมาณ

2500 มีความเข้มแข็ง อย่างไรก็ตาม ควรตั้งข้อสังเกตไว้ด้วยว่า เหล่าบริวารต่างตอบแทนในปกครองของ ม.ล. ปิ่น นั้น อาจแบ่งได้เป็นสองรุ่นจากสถานะความสัมพันธ์ คือ รุ่นเพื่อน เป็นกลุ่มนักเรียนทุนเล่าเรียนหลวงในสมัย สมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มักจบการศึกษาจากประเทศอังกฤษ ขณะที่คนรุ่นลูกศิษย์ เป็นกลุ่มนักเรียนจากโรงเรียน เตรียมอุดมศึกษาและนิสิตจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่ได้รับทุนให้ไปศึกษาต่อยังสหรัฐอเมริกา การเปลี่ยนแปลง ของรูปแบบการศึกษาจากอังกฤษเป็นอเมริกัน ย่อมส่งผลต่อวิถีคิดและการทำงานของบุคลากรใน กระทรวงศึกษาธิการที่ต่างรุ่นกัน โปรดดู ท่านผู้หญิงหญิงคุณุณีมาลา มาลากุล ณ อยุธยา, *เรื่องของคนหัวแผ่นดิน ภาค 4*, 47.

⁹⁸ ในจำนวน 7 คน คือ นายเดือน บุนนาค (พ.ศ. 2489 – 2490), น.อ. พระยาศราภย์พิพัฒน์ (พ.ศ. 2490 – 2491), ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช (พ.ศ. 2491), พล.อ. มังกร พรหมโยธี (พ.ศ. 2491 – 2492 สมัยแรก), พล.ต. สวัสดิ์ ส. สวัสดิ์เกียรติ (พ.ศ. 2492 – 2494), นายเลียง ไชยการ (พ.ศ. 2494), พล.อ. มังกร พรหมโยธี (พ.ศ. 2494 – 2500 สมัยสอง), และ พล.อ.ท. มุณี มหาสันทนนะ เวชยันต์รังสฤษดิ์ (พ.ศ. 2500) กระทรวงศึกษาธิการ, *ประวัติ กระทรวงศึกษาธิการ 2435 – 2507*, 1111 – 1112.

38.4 ล้าน กระทั่งเข้าสู่ต้นทศวรรษถัดมา งบประมาณได้เพิ่มขึ้นเป็น 1,253.5 ล้านบาท หรือกว่า 32.6 เท่า ในระยะเวลาเพียงหนึ่งทศวรรษ⁹⁹ นอกจากนี้ยังรวมถึงความช่วยเหลือด้านงบประมาณและทางเทคนิคจากองค์การระหว่างประเทศอีกด้วย การเพิ่มขึ้นของงบประมาณตามมาด้วยการขยายงาน ม.ล. ปิ่น ได้จัดวางคนของตนเข้าทำงานอย่างแนบเนียน มีการตั้งกรมวิชาการและกรมการฝึกหัดครูขึ้น เพื่อขยายงานด้านหลักสูตร ตำราเรียน และการสร้างครูให้เพียงพอต่อจำนวนนักเรียนที่เพิ่มขึ้น โดยครูจำนวนไม่น้อยได้ผ่านการอบรมศึกษาจากโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง/วิทยาลัยวิชาการศึกษาที่เน้นผลิตครูในเชิงปริมาณให้แก่กระทรวงศึกษาธิการ¹⁰⁰

ช่วงหลัง) สมัย ม.ล. ปิ่น ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี การได้รับความไว้วางใจจากรัฐบาลให้ควบคุมงานด้านการศึกษา ยิ่งหนุนเสริมให้มีการกระชับความสัมพันธ์และรวบรวมอำนาจภายในกระทรวงศึกษาธิการตกอยู่กับกลุ่มเครือข่าย ม.ล. ปิ่น มากยิ่งขึ้น ซึ่งบริวารแต่ละคนเสมอด้วยตัวแทนที่กระทำการลงมือผ่านบทบาทหน้าที่ของตนแตกต่างกันไป เพื่อบรรลุเป้าหมายของกลุ่มคือการจัดการการศึกษาให้สอดคล้องกับอุดมการณ์กลไกรัฐ ที่มุ่งสู่สมัยการพัฒนาและประกอบสร้างความ เป็นสัญลักษณ์แห่งชาติแก่สถาบันกษัตริย์ ทั้งนี้ ผลประโยชน์ของบริวารแต่ละคนย่อมผิดแผกกันบ้าง บางคนอาจถึงพร้อมด้วยลาภยศในหน้าที่การงาน ประกอบกับการได้ใกล้ชิดผู้มีอำนาจและบารมีอย่าง แนบแน่น เน้นย้ำให้การอุปถัมภ์ยังลึกลงในวงราชการไทยจนกลายเป็นมาตรฐานความสัมพันธ์ของระบบ

หากพิจารณาจากโครงสร้างการบริหารงานภายในกระทรวงศึกษาธิการ ย่อมแบ่งได้ กว้าง ๆ คือรัฐมนตรีว่าการ ปลัดกระทรวง อธิบดีกรม ผู้อำนวยการ/หัวหน้ากองต่าง ๆ ที่สังกัดใน กระทรวง ซึ่งตลอดช่วง พ.ศ. 2490 – 2500 กระทรวงศึกษาธิการประกอบไปด้วย 8 กรม 1 สภา คือ กรมพลศึกษา กรมวิสามัญศึกษา (เดิมคือกรมสามัญศึกษา) กรมอาชีวศึกษา กรมสามัญศึกษา (เดิมคือ กรมประชาศึกษา) กรมวิชาการ กรมการฝึกหัดครู กรมการศาสนา กรมศิลปากร และคุรุสภา

ในชั้นแรกแต่ละกรมยังคงมีอธิบดีที่ปะปนระหว่างข้าราชการหลากหลายชั้นการเมือง เป็นตัวแทนผลประโยชน์ต่อเนื่องมาจากรัฐบาลในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง มีเพียงไม่กี่กรมที่สามารถ

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, 1127 – แผ่นพับ.

¹⁰⁰ อย่างไรก็ดี ควรมีการค้นคว้าวิจัยในทางหลักสูตรและสถิติการเข้าศึกษาโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง/วิทยาลัยวิชาการศึกษาต่อไป ว่าอุตสาหกรรมการผลิตครูในระยะก่อนยกฐานะขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยนั้น มุ่งอบรมสั่งสอนให้ผู้เรียนมีทัศนคติและแนวคิดต่อการจัดการการศึกษาอย่างไร ทั้งนี้ อาจพิจารณาผ่านหัวข้อปริญญาบัตรใน ระดับบัณฑิตศึกษาร่วมด้วย แต่จากบุคคลที่มีส่วนวางรากฐานการผลิตครู อาทิ ม.ล. ปิ่น มาลากุล หลวงสวัสดิสารศา สตรพุทธิ (สวัสดิ์ สุมิตร) และนายสาโรช บัวศรี ล้วนมีความสัมพันธ์ในเครือข่ายอุดมการณ์ราชาชาตินิยมทั้งสิ้น

ทำงานประสานประโยชน์ภายใต้การนำของ ม.ล. ปิ่น ได้ เป็นต้นว่า ปัญหาเรื่องแบบเรียนของกรมวิชาการที่ไม่เป็นที่ยอมรับในหมู่ผู้บริหารระดับสูง ถึงขนาดแบบเรียนดังกล่าวไม่ต้องผ่านความเห็นชอบ ปลัดกระทรวง (ม.ล. ปิ่น) สามารถเสนอต่อรัฐมนตรีได้โดยตรง จากที่ควรเป็นการประสานงานกลับกลายเป็นการประสานงานไป¹⁰¹ ทั้งนี้ การที่อธิบดีแต่ละกรมมีรัฐมนตรีหรือผู้มีอำนาจทางการเมืองหนุนหลังอยู่จึงทำให้เครือข่ายของ ม.ล. ปิ่น ยังปฏิบัติงานได้ไม่เต็มที่ ทว่ากรมที่เริ่มถกทอเครือข่ายการทำงานร่วมกัน มักเป็นความร่วมมือกับ ม.ล. ปิ่น มีโอกาสได้ไปศึกษาต่อยังประเทศอังกฤษระยะไม่ห่างกันนัก ประกอบด้วย นายนาค เทพหัสดิน ณ อยุธยา ผู้มารับตำแหน่งรองปลัดกระทรวง นายนาคมีศักดิ์เป็นญาติกับเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) หรือครูเทพ อดีตเสนาบดีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เดิมทีนายนาคมีตำแหน่งเป็นเพียงครูรอง จนได้เลื่อนมาเป็นอาจารย์ใหญ่ และเข้ามาปฏิบัติงานในกระทรวงที่ตำแหน่งผู้ช่วยหัวหน้าตามกรมกองต่าง ๆ กระทั่งได้รับตำแหน่งรองปลัดกระทรวงควบตำแหน่งอธิบดีกรมพลศึกษา ครั้น ม.ล. ปิ่น ได้เป็นรัฐมนตรีแล้ว นายนาคก็ได้ขึ้นมาดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงและเลขาธิการคุรุสภา ความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงานของนายนาคอยู่ภายใต้บารมีของ ม.ล. ปิ่น เป็นผู้สนับสนุนมาโดยตลอด เห็นได้ชัดจากคำไว้อาลัยของ ม.ล. ปิ่น ในหนังสืออนุสรณ์งานศพของนายนาคเมื่อ พ.ศ. 2513 ที่กล่าวว่า “ข้าพเจ้ายินดีที่เทพหัสดินกับมาลากุลจะได้มาทำงานการศึกษาาร่วมกันอีกวาระหนึ่ง”¹⁰² สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ดั้งเดิมระหว่างราชสกุลและงานในกระทรวงศึกษาธิการแต่ครั้งสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ต่อมาคือนายอภัย จันทวิมล ผู้ได้รับฉายาว่าเป็น “ขุนพลการศึกษา” นายอภัยจบการศึกษาทางกฎหมายจากประเทศอังกฤษ (เป็นนักเรียนไทยที่ออกไปศึกษาต่ออย่างต่างประเทศร่วมกับ ม.ล. ปิ่น และได้รู้จักกันเป็นอย่างดี) หลังสำเร็จการศึกษากลับมา นายอภัยได้รับตำแหน่งเป็นอาจารย์สอนวิชาภาษาอังกฤษ ก่อนจะเข้ามามีบทบาทในกระทรวงศึกษาธิการ ได้เป็นอธิบดีกรมพลศึกษา และกรมสามัญศึกษา พร้อม ๆ กับหลวงปราโมทย์จรรยาวิภาช (ปราโมทย์ จันทวิมล) พี่ชายของนายอภัย (เข้าเรียนที่เมืองไบรตัน (Brighton) ด้วยกันกับ ม.ล. ปิ่น) ที่ได้ครองตำแหน่งอธิบดีกรม

¹⁰¹ กระทรวงศึกษาธิการ, *หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล: อนุสรณ์ 7 รอบ 24 ตุลาคม 2530*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2530), 68; จรูญ วงศ์สายัณห์, *ระบบการศึกษาไทยในระบอบรัฐธรรมนูญช่วง พ.ศ. 2475 – 2520*, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายจรูญ วงศ์สายัณห์ ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันจันทร์ที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2532, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2531), 39.

¹⁰² *ลูกผู้ชาย – ไทย*, เจ้าภาพพิมพ์เป็นที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพนายนาค เทพหัสดิน ณ อยุธยา ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 21 มกราคม พ.ศ. 2513, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, 2513), [20].

อาชีวศึกษา เพื่อให้งานด้าน “*หัตถศึกษา*” ตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 ที่มุ่งให้ผู้เรียนคำนึงถึง ศักยภาพของตนสำหรับเป็นแนวทางการประกอบอาชีพ และตอบรับกับการอุตสาหกรรมบรรลุผล กระทั่งนายอภัยได้ดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงระหว่าง พ.ศ. 2504 – 2511 อันเป็นช่วงเวลาที่ ม.ล. ปิ่น เป็นรัฐมนตรีอย่างยาวนาน บทบาทสำคัญที่สุดในช่วงเวลาที่อยู่ได้ร่วมเงาและปฏิบัติงานร่วมกับ ม.ล. ปิ่น นายอภัยได้ดำรงตำแหน่งประธานโครงการในระยะบุกเบิกของกระทรวงศึกษาธิการ คือ โครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา (พ.ศ. 2494) และโครงการศูนย์อบรม การศึกษาผู้ใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี (พ.ศ. 2497) ซึ่ง ม.ล. ปิ่น ได้สรุปถึงบุคลิกของนายอภัยว่า “*เป็นผู้น้อยที่ทาปัญญาไว เป็นผู้ใหญ่ปฏิบัติระมัดระวัง*” ต่อมา นายอภัยก็ได้เป็นรัฐมนตรีว่าการ กระทรวงศึกษาธิการในรัฐบาลของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ นายกรัฐมนตรีพระราชทาน นอกจากนี้ นายอภัยยังมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับจอมพลถนอม โดยนายอภัยเป็นสมาชิกกลุ่มวันอังคารที่มักมาพบปะ สันสรรค์กันที่บ้านของจอมพลถนอมทุกวันอังคาร¹⁰³

ตัวอย่างอีกคนหนึ่งคือนายก่อ สวัสดิ์พาณิชย์ ชาวจังหวัดร้อยเอ็ดที่ก้าวสู่ตำแหน่งอธิบดี กรมวิสามัญศึกษา กรมสามัญศึกษา และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในรัฐบาล ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช (พ.ศ. 2518) พล.อ. เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ (พ.ศ. 2522) และนายอานันท์ ปันยารชุน (พ.ศ. 2535) นายก่อเป็นศิษย์โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษารุ่นแรกที่ ม.ล. ปิ่น ทำการสอน เป็นผู้โต้แย้งบัญชา ในกรมสามัญศึกษาตั้งแต่ครั้ง ม.ล. ปิ่น เป็นอธิบดีกรม กระทั่งได้ทุนไปศึกษาต่อยังสหรัฐอเมริกา ด้าน ประถมศึกษา จนจบการศึกษาระดับปริญญาเอกจากมหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย (University of California) นายก่อมีบทบาทสำคัญในการสานต่อปณิธานของ ม.ล. ปิ่น อาทิ ได้ดำรงตำแหน่ง ศึกษาพิเศษ และหัวหน้าฝ่ายศึกษานิสิตศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู มีส่วนในการวางแผนการศึกษา ตลอดจนการฝึกหัดครูซึ่งเป็นงานที่กลุ่มเครือข่ายของ ม.ล. ปิ่น ให้ความสนใจมากเป็นพิเศษ เพราะ งานดังกล่าวคือการผลิตสร้างบุคลากรที่มีหน้าที่ขยายการศึกษาสู่มวลชน นายก่อเป็นผู้วางหลักสูตร ฝึกหัดครูระดับต่าง ๆ เช่น เพิ่มระยะเวลาเรียนแต่ละหลักสูตรให้ได้วุฒิสูงขึ้น โดยหลักสูตรที่นายก่อได้ วางแนวทางไว้ นั้นได้ใช้ผลิตสร้างครูยาวนานเกือบสองทศวรรษ นอกจากงานสร้างครูแล้ว นายก่อยัง เป็นผู้อำนวยความสะดวกการรัฐมนตรีศึกษาแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ – SEAMEO ที่ ม.ล. ปิ่น เป็นผู้ ริเริ่มก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2508¹⁰⁴

¹⁰³ ขุนพลการศึกษา งานและชีวิตของนายอภัย จันทวิมล, พิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในการพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ 31 กรกฎาคม พุทธศักราช 2536, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2536), 61, 260, 320 – 321.

¹⁰⁴ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ ดร. ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ องค์การค้าของคุรุสภา, 2536), 11, 98, 107 – 108.

นอกจากนี้ยังมีคนอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมเครือข่ายบริหารต่างตอบแทนในกระทรวงศึกษาธิการ ที่ ม.ล. ปิ่น เป็นผู้นำคอยควบคุมสั่งการ เป็นต้นว่างานด้านสื่อสิ่งพิมพ์อันเป็นผลงานที่มีอิทธิพลต่อผู้อ่านทั้งในฐานะแบบเรียนและหนังสืออ่านทั่วไป นำโดยนายกำธร สติรกุล ผู้วางรากฐานการพิมพ์ให้แก่องค์การการค้าของครูสภา นายกำธรเป็นนักเรียนทุนกระทรวงศึกษาธิการหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ถูกส่งไปศึกษาต่อด้านวิชาการพิมพ์จากสหรัฐอเมริกา โดย ม.ล. ปิ่น เป็นผู้พิจารณาทุนและขอตัวมาทำงานในกระทรวงศึกษาธิการ นำสังเกตว่าระยะที่ ม.ล. ปิ่น เป็นรัฐมนตรีนั้น ทางองค์การการค้าของครูสภาได้จัดพิมพ์หนังสือชุดภาษาไทยออกวางจำหน่ายจำนวนมาก (พ.ศ. 2504) ซึ่งมุ่งเน้นตีพิมพ์งานประพันธ์ประเภทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 6 วรรณคดีไทยที่วรรณคดีสโมสรยกย่องว่ายอดเยี่ยม และพงศาวดาร โดยเฉพาะประชุมพงศาวดารที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงชำระ¹⁰⁵ สิ่งพิมพ์เหล่านี้มีส่วนช่วยปลูกเร้าผู้อ่านให้มีความคิดคล้อยตามไปกับอุดมการณ์ราชาชาตินิยมผ่านงานประพันธ์เชิงจารีตของราชสำนัก หนังสือชุดภาษาไทยได้แพร่หลายอยู่ตามห้องสมุดโรงเรียน (ในฐานะครูภัณฑ์ที่จัดซื้อพร้อมกับอุปกรณ์การเรียนอื่นจากองค์การการค้าของครูสภา) หรือแม้แต่ห้องสมุดประชาชน ม.ล. ปิ่น ได้เขียนคำโฆษณาแก่หนังสือชุดนี้ว่าภาษาไทยคือหนึ่งในสมบัติสำคัญของชาติสามประการ (แผ่นดิน เลือดเนื้อ และภาษา) ความเสื่อมทรามทางภาษาช่วงทศวรรษ 2500 เป็นที่น่าหวั่นวิตกจนรัชกาลที่ 9 มีพระบรมราโชวาทตักเตือนให้ระมัดระวังการใช้ภาษาไทย ในฐานะที่ ม.ล. ปิ่น ควบคุมงานด้านการศึกษาของชาติ เห็นสมควรจัดพิมพ์หนังสือดีราคาเยอเพื่อให้เยาวชนและประชาชนมีหนังสือภาษาไทยทรงคุณค่าอ่านตามห้องสมุด (ที่มีแต่หนังสือจากสหรัฐอเมริกา)¹⁰⁶ หนังสือชุดภาษาไทยจึงครองพื้นที่ทางการตลาดอยู่พักหนึ่ง จนปฏิเสธไม่ได้ว่าหนังสือที่มีเนื้อหาเชิงจารีตซึ่งเป็นที่ต้องการตามท้องตลาด มีส่วนกำหนดความคิดและอุดมคติของผู้อ่านไม่มากก็น้อย กระทั่งปัจจุบันยังเป็นที่ต้องการในหมู่นักสะสมหนังสือเก่า ยังให้หนังสือชุดดังกล่าวมีราคามากกว่าเมื่อครั้งแรกพิมพ์หลายเท่าตัว

คุณหญิงอัมพร มีสุข อธิการบดีกระทรวงศึกษาธิการและอธิบดีกรมวิชาการสตรีคนแรก ที่ถือเป็นข้าราชการในสังกัดของ ม.ล. ปิ่น เพราะเคยเป็นลูกศิษย์ครั้งศึกษาอยู่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตลอดจนเมื่อจบการศึกษาระดับปริญญาเอกจากสหรัฐอเมริกา ได้กลับมาเป็นหน้าห้องให้กับ ม.ล. ปิ่น (ขณะเป็นอธิบดีกรมสามัญศึกษา) และได้รับมอบหมายให้สืบสานงานเรื่องวิทยุศึกษาที่ ม.ล. ปิ่น เป็นผู้วางรากฐานไว้ โดยงานวิทยุศึกษาออกอากาศครั้งแรกวันขึ้นปีใหม่ พ.ศ. 2497 ที่วิทยาลัยเทคนิคทุ่งมหาเมฆ (เป็นที่ฝึกงานสำหรับนักเรียนช่างวิทยุ) หวังจะใช้เป็นสื่อการเรียนรู้ออกงานการศึกษาออกสู่ภูมิภาค โดยมีเนื้อหารายการมุ่งให้ความรู้แก่นักเรียน ครู และประชาชนทั่วไป แจ็ง

¹⁰⁵ องค์การค้าของครูสภา, 40 ปี องค์การค้าของครูสภา, 138.

¹⁰⁶ กระทรวงศึกษาธิการ, หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล: อนุสรณ์ 7 รอบ 24 ตุลาคม 2530, 151 – 152.

ข่าวสารพร้อมทั้งกิจการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ทั้งนี้ UNESCO ได้แนะนำให้ทางองค์การค้ำของครุสภาสั่งซื้อวิทยุหือ Berc มีผู้ผลิตอยู่ในกรุงลอนดอน สหราชอาณาจักร มาจัดจำหน่ายไปตามโรงเรียนต่าง ๆ เพื่อใช้รับข้อมูลข่าวสารจากสถานีวิทยุศึกษา ส่วนผังรายการในระยะแรก ตลอดสัปดาห์จะมุ่งเน้นการการสอนวิชาชุดครุมูลให้แก่ครูทั่วไป เพื่อยกระดับวิชาชีพให้มีความรู้ความสามารถเพิ่มขึ้น ในด้านของนักเรียนได้พยายามนำเสนอการเรียนอาชีวศึกษา (หัดถศึกษา) ตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 ทั้งนี้เพื่อผลิตแรงงานให้กับการอุตสาหกรรมในทศวรรษข้างหน้า และส่งเสริมการฝึกฟังบทสนทนาภาษาอังกฤษ นอกจากนี้ กระทรวงศึกษาธิการยังออกวารสารวิทยุศึกษารายปักษ์ เพื่อแจ้งผังรายการให้สมาชิกทราบล่วงหน้า งานวิทยุศึกษาได้จัดแสดงละครวิทยุหลายเรื่องที่มีเนื้อหาสอดแทรกสถานการณ์ทางการศึกษาในปัจจุบัน และยังเป็นต้นกำเนิดบทประพันธ์ชุดสำคัญเรื่อง "ศึกษาภาษิต" ของ ม.ล. ปิ่น ปลัดกระทรวงศึกษาธิการในเวลานั้น ซึ่งโคลงที่มีชื่อเสียงมากที่สุดขึ้นต้นว่า "กลัวยไม่มีดอกข้าว ฉันไต่" ก็มีจุดกำเนิดจากรายการวิทยุศึกษา อย่างไรก็ตาม ตำแหน่งสำคัญของคุณหญิงอัมพรคือหัวหน้าและผู้อำนวยการกองเผยแพร่การศึกษา กรมวิชาการ ระหว่าง พ.ศ. 2495 – 2511 เป็นเวลายาวนานกว่า 16 ปี และตรงกับช่วง ม.ล. ปิ่น มีอำนาจอยู่ในวงราชการ คุณหญิงอัมพรเปรียบได้กับโฆษกที่คอยนำเสนอภาพลักษณ์และแก้ข่าวให้แก่กระทรวงศึกษาธิการ กระทั่งได้รับพระราชทานตราตั้งเป็นคุณหญิงเมื่อ พ.ศ. 2505 ทำให้จอมพลสฤษดิ์เรียกขานว่า "คุณหญิงอาจารย์" และดูเหมือนจะเป็นคนที่กล้าคัดค้านท่านจอมพล ขณะเดียวกันก็ชื่นชมเผด็จการว่าน่ารัก ฉลาด และฟังเสียงเรา¹⁰⁷ ทั้งนี้ คุณหญิงอัมพรมักกล่าวถึงคุณูปการและ "บารมี" ของนาย (ม.ล. ปิ่น) ว่ามีส่วนสำคัญในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ให้แก่แขนงลูกน้องซึ่งส่วนมากเป็นลูกศิษย์ของท่าน¹⁰⁸

นางสาวมาลี อติแพทย์ เลขานุการของ ม.ล. ปิ่น ขณะดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ นางสาวมาลีเป็นอดีตนิสิตคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (รุ่นเดียวกับคุณหญิงทองก้อน จันทวิมล ภริยานายอภัย และนายสาโรช บัวศรี อดีตอธิการวิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร และรองปลัดกระทรวงศึกษาธิการ) ซึ่งเป็นรุ่นที่ได้เรียนกับ ม.ล. ปิ่น ตลอดจนได้รับทุนไปศึกษาต่อยังสหรัฐอเมริกา เพราะท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา ภริยา ม.ล. ปิ่น เป็น

¹⁰⁷ *น้ำหยดเดียว*, บรรณาธิการโดย ครอบครัวมีสุขและผู้ร่วมปฏิบัติงาน, (กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, 2558), น. 40 – 84, 231 – 233.

¹⁰⁸ *เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 30 มีนาคม 2539*, นายบุญเยี่ยม – คุณหญิงอัมพร มีสุข และนายศิริ – ม.ร.ว. สายสิงห์ ศิริบุตร จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์, (กรุงเทพฯ: ปาปิรุส พับลิเคชั่น, 2539), 9, 12.

ผู้ดำเนินการขอทุนจากรัฐบาลสหรัฐอเมริกาให้¹⁰⁹ และเมื่อมีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตทับแก้วแล้ว นางสาวมาลีได้ถูกส่งไปบุกเบิกวางรากฐานคณะศึกษาศาสตร์จนได้รับตำแหน่งคณบดี (เช่นเดียวกับ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณที่เข้าไปจัดการคณะอักษรศาสตร์) บุคคลที่ได้กล่าวถึงข้างต้นเปรียบได้กับกลุ่มชนชั้นนำแนวหน้าด้านการศึกษาที่สามารถเข้ามารวมกลุ่มถักทอเครือข่ายเชื่อมความสัมพันธ์ผ่าน ม.ล. ปิ่น เป็นผู้ประสาน และจะส่งผลกระทบต่อการวางนโยบาย แผน และโครงการด้านการศึกษาของชาติอย่างสำคัญ

ดังได้พยายามอธิบายถึงการก่อตัวของอุดมการณ์ราชาชาตินิยมที่ถือเป็นอุดมการณ์แห่งยุคสมัยโอบล้อมบุคคลสาขาวิชาชีพต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกันไม่เว้นแต่ด้านการศึกษา ตั้งแต่เริ่มต้นทศวรรษ 2490 โดยมองผ่านบริบทและปัจจัยทางการเมือง ตลอดจนอัตชีวประวัติ ม.ล. ปิ่น ได้กลายเป็นข้อมูลที่น่าสนใจ ซึ่งต้องใช้ความระมัดระวังในการอ่านและตรวจสอบความน่าเชื่อถือจากเอกสารหลักฐานร่วมสมัยอื่น ๆ นำมาสู่การทำความเข้าใจในภาพรวมของโครงสร้างอำนาจบริหารในกระทรวงศึกษาธิการว่าใครเป็นใคร ผ่านตำแหน่งหน้าที่บริหารของ ม.ล. ปิ่น ที่แบ่งเป็นช่วงแรก (ปลัดกระทรวง) และช่วงหลัง (รัฐมนตรี) ว่าจะสามารถรวบรวมพวกพ้องระบบบิรารต่างตอบแทนได้สำเร็จเด็ดขาดในช่วงทศวรรษ 2500 จากกลุ่มเพื่อนและลูกศิษย์ เปรียบเสมือนตัวแทนที่ยึดถือสมานานแนวคิด อุดมการณ์ และผลประโยชน์ร่วมกัน อาศัยอำนาจความรู้และเครือข่ายความสัมพันธ์ในกระทรวงศึกษาธิการเข้ามาขับเคลื่อนงานด้านการศึกษา ทั้งการจัดการโครงการ การวางหลักสูตร งานศึกษานิเทศก์ การฝึกหัดครู วิทยุศึกษา และสื่อสิ่งพิมพ์ที่ย่อมมีผลทั้งโดยตรงและทางอ้อมต่อการจัดการการศึกษาของชาติให้มีรูปร่างหน้าตาและหน้าที่สนับสนุนให้อำนาจบริหารตกอยู่กับคนกลุ่มเดิม แม้เมื่อ ม.ล. ปิ่น จะพ้นจากตำแหน่งหน้าที่ทางราชการไปแล้ว แต่บรรดาเครือข่ายบิรารยังคงหมุนเวียนเปลี่ยนผ่านผลัดส่งอำนาจบริหารกันอย่างไม่เสื่อมคลาย ปรากฎการณ์ทั้งนั้นตอกย้ำว่าการศึกษาของชาติที่ไม่ว่าจะยกย่องสรรเสริญหรือบริภาษถึงปัญหานานัปการ ล้วนมีบ่อเกิดจากระบบที่บทบาทนี้ต้องการคลี่คลายให้เห็นการก่อรูปและดำเนินมาตลอดระยะเวลาที่สองทศวรรษที่ ม.ล. ปิ่น ได้ครองอำนาจ สมกับที่ ม.ล. ปิ่น กล่าวว่า “อันอำนาจใด ๆ ในโลกนี้ ไม่เห็นมีเปรียบปานการศึกษา” และเมื่อ “งานสั่งสอนปลูกปั้น เสร็จแล้วแสนงาม”

¹⁰⁹ ท่านผู้หญิงดุขุมมาลา มาลากุล ณ อยุธยา, *เรื่องของคนห้าแผ่นดิน อัตชีวประวัติของท่านผู้หญิงดุขุมมาลา (ภาคแรก)*, 162.

บทที่ 3

โครงการด้านการศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2490 – 2499

บทนี้จะกล่าวถึงการเกิดขึ้นของโครงการด้านการศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2490 – 2499 นับเป็นระยะแรกของการจัดการการศึกษาไทยด้วยโครงการ (Projects) จากผลสืบเนื่องการเข้าเป็นสมาชิกองค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ใน พ.ศ. 2492 และการขยายความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาผ่านองค์การบริหารวิเทศกิจ (USOM) ช่วง พ.ศ. 2494 ทำให้กระทรวงศึกษาธิการของไทยได้รับความช่วยเหลือทางด้านงบประมาณ เทคนิค และผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศเข้ามาแนะนำการจัดการการศึกษาให้มีประสิทธิภาพตรงตามหลักวิชาการ ด้วยเหตุนี้โครงการในระยะดังกล่าว จึงถือเป็นรากฐานสำคัญต่อโครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค และโครงการพัฒนาการศึกษา ซึ่งเป็นโครงการขนาดใหญ่ในช่วงทศวรรษ 2500 – 2510 ดังจะกล่าวถึงในบทถัดไป อย่างไรก็ตาม การวิจัยนี้มิได้ศึกษาเพียงความสำคัญ การดำเนินงาน และผลของโครงการเท่านั้น หากยังมุ่งศึกษาแนวคิดและบทบาทของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ขนชั้นนำแนวหน้าด้านการศึกษาที่อาศัยความรู้ความสามารถทางวิชาการและคุณสมบัติส่วนตัวกระทำการบนความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายเพื่อขับเคลื่อนโครงการด้านการศึกษาไปในทิศทางที่นัยหนึ่งตรงตามจุดประสงค์ของโครงการ อันอยู่ภายใต้โครงสร้างกำกับจากองค์การระหว่างประเทศที่มอบความช่วยเหลือให้ อีกนัยหนึ่ง ม.ล. ปิ่น ได้ใช้การจัดการโครงการรวบรวมเครือข่ายบริวารต่างตอบแทนและขั้วเน้นให้สถาบันกษัตริย์กลับมามีบทบาทด้านการศึกษาอีกด้วย

3.1 บริบทและช่วงเวลา: ปัญหาหลักเกณฑ์การจัดแบ่งหมวดหมู่โครงการด้านการศึกษา

เมื่อพิจารณาบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในระหว่าง พ.ศ. 2490 – 2499 ถือเป็นช่วงเวลาหลังการสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง ประเทศไทยจำต้องเร่งบูรณะฟื้นฟูประเทศให้กลับคืนสู่สภาพปกติโดยเร็ว กล่าวเฉพาะด้านการศึกษา ภายใต้การนำของ ม.ล. ปิ่น ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ได้ริเริ่มโครงการสำคัญต่าง ๆ ทั้งที่จำเป็นเร่งด่วนและวางรากฐานไว้ในระยะยาว ซึ่งงานศึกษาแนวคิดและบทบาทของ ม.ล. ปิ่น ที่เกี่ยวข้องกับโครงการด้านศึกษานั้น ส่วนใหญ่ยังขาดบริบทและการเรียงลำดับตามเวลาที่แต่ละโครงการถือกำเนิดขึ้น เป็นแต่การกล่าวถึงว่า ม.ล. ปิ่น

ได้กระทำอะไรบ้าง อาทิ งานของนงนารถ เดชณรงค์ และอัจฉรา เจริญรัตน์¹¹⁰ ได้หยิบยกและยึดโยงกับการจัดแบ่งตามบัญชีเอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล (สบ.5) ของสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ดังนี้¹¹¹

หมวดการบริหารการศึกษา

โครงการศึกษา

แผนการศึกษา

โครงการพัฒนาการศึกษาส่วนภูมิภาค

โครงการกู้เงินเพื่อพัฒนาการศึกษา

โครงการพัฒนาอาชีพศึกษา

โครงการมัธยมแบบประสม

แผนการการาจี

วิทยาลัยและมหาวิทยาลัย

วิทยาลัยวิชาการศึกษา

โครงการจัดตั้งมหาวิทยาลัยต่างจังหวัด

จัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ศูนย์กลางอบรมการศึกษาผู้ใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี (ศ.อ.ศ.อ.)

องค์การเพื่อการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ

(UNESCO)

จะเห็นได้ว่าการแบ่งประเภทเอกสารของสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ได้จัดหมวดหมู่ใหญ่เป็นเรื่องการบริหารการศึกษา แล้วจึงจัดหมวดย่อยเป็นเรื่องโครงการศึกษาแต่ละโครงการ ทั้งนี้ เพื่อให้สะดวกต่อการค้นคว้า โดยอาจมิได้เรียงโครงการจากวันและเวลาตามลำดับก่อนหลังการก่อตั้ง ดังนั้น การวิจัยนี้จึงตั้งหลักเกณฑ์ในการแบ่งหมวดหมู่โครงการด้านการศึกษาที่ ม.ล. ปิ่น มีบทบาทเกี่ยวข้องตามตำแหน่งหน้าที่ ประกอบกับบริบททางการเมืองและสังคมที่ดำเนินอยู่ร่วมสมัยเดียวกัน เป็นสำคัญ คือระหว่างดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ. 2489 – 2500 หลังสงครามโลกครั้งที่สองยุติ การรัฐประหารของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ความช่วยเหลือจากองค์การระหว่าง

¹¹⁰ นงนารถ เดชณรงค์, รายงานผลการวิจัย: แนวคิดทางการศึกษาของศาสตราจารย์ หม่อมหลวง ปิ่น มาลากุล, 46 – 54; อัจฉรา เจริญรัตน์, “แนวคิดและบทบาททางการศึกษาของศาสตราจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล,” 117 – 175.

¹¹¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, *บัญชีสำรวจเอกสารส่วนบุคคลหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*, (กรุงเทพฯ: กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2534).

ประเทศ และมีอิทธิพลทางการเมืองของ พล.อ. มังกร พรหมโยธี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ. 2491 – 2492, 2494 – 2500) ผู้มีชื่อเสียงจากการเป็นแม่ทัพภาคบูรพาในสงครามอินโดจีน ซึ่งมีชัยเหนือการรบกับฝรั่งเศสที่สมรภูมิต่างบ้านพร้าว พล.อ. มังกร จึงได้รับความนับถือและมีอิทธิพลอย่างมากในรัฐบาลจอมพล ป.)¹¹² และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ. 2500 – 2512 การรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และเริ่มการวางแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ) อันจะทำให้เห็นความต่อเนื่องของแนวคิดและบทบาทของ ม.ล. ปิ่น ต่อโครงการด้านการศึกษาที่สัมพันธ์กับช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์อย่างเป็นระบบ

3.2 ความร่วมมือกับองค์การระหว่างประเทศหลังสงครามโลกครั้งที่สอง: บทบาทของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล และก้าวแรกของโครงการด้านการศึกษาในประเทศไทย

บทบาทของ ม.ล. ปิ่น กับโครงการด้านการศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2490 – 2499 เริ่มต้นเมื่อ ม.ล. ปิ่น ดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อวันที่ 10 กันยายน พ.ศ. 2489 โดยก่อนหน้านั้น ม.ล. ปิ่น ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมสามัญศึกษา (พ.ศ. 2485 – 2489) พรรณงาม แยมบุญเรือง ได้สรุปผลงานสำคัญในระยะที่ ม.ล. ปิ่น ดูแลจัดการการศึกษาสามัญ ดังนี้¹¹³ 1) ผดุงฐานะครู 2) สนับสนุนโรงเรียนราษฎร์ 3) ปรับปรุงการสอนภาษาไทยในชั้นเตรียมประถม 4) เปิดโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายได้ครบทุกจังหวัด และ 5) ซื่อที่ดินเตรียมจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง ถนนประสานมิตร ซึ่งห้วงเวลาดังกล่าวประเทศไทยกำลังเผชิญภาวะสงคราม (พ.ศ. 2482 – 2488) อันที่จริง ผลงานข้างต้นแม้จะกระทำภายใต้สถานการณ์ไม่ใคร่ปกติ แต่เป็นพื้นฐานให้ ม.ล. ปิ่น นำมาสืบสาน รักษา และต่อยอดในเวลาต่อมา โดยเฉพาะกิจการเรื่องครู ที่ ม.ล. ปิ่น ให้ความสำคัญเป็นพิเศษ ดังจะเห็นจากคำกล่าวอำลาตำแหน่งอธิบดีกรมสามัญศึกษาไปดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2489 เอาไว้ว่า

“ . . . ในระหว่าง 4 ปีที่แล้วมานี้ นับว่าการศึกษาของเราอยู่ในระหว่างทุกข์ยาก เพราะเราต้องประสบกับน้ำท่วม ต้องขนย้ายกันลำบาก และประสบภัยสงคราม ต้องอพยพกันเป็นการใหญ่ ในระหว่างนี้แทนที่จะ

¹¹² อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก พลเรือเอก พลอากาศเอกมังกร พรหมโยธี ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 29 มิถุนายน 2509, (พระนคร: โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต, 2509); จรูญ วงศ์สายัณห์, ระบบการศึกษาไทยในระบอบรัฐธรรมนูญช่วง พ.ศ. 2475 – 2520, 32.

¹¹³ พรรณงาม แยมบุญเรือง, “การจำแนกประเภทผลงานวรรณกรรมของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล,” (ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2524), 19.

ได้ขยายงาน แทนที่เราจะสร้างโรงเรียนเพิ่มขึ้น โรงเรียนของเรากลับพังทลายไป

ในระหว่างคับขัน ที่เรายังไม่สามารถขยายกิจการได้นี้ ผมได้วางนโยบายไว้เป็นขั้น ๆ คือจะพยายามเลื่อนฐานะครูให้ดีขึ้นเสียก่อน เพราะครูเป็นกำลังสำคัญของการศึกษา ต่อมาวางวิธีการศึกษา แล้วจัดการศึกษาและขยายกิจการต่อไป

. . .บัดนี้เราก็ผ่านยุคสงครามมาได้ 1 ปีแล้ว นับว่าเรากำลังจะพ้นจากระยะการศึกษา ซึ่งเต็มไปด้วยความทุกข์ยาก และกำลังจะเริ่มขยายงาน มีการเตรียมที่จะสร้างโรงเรียนฝึกหัดครูให้แปดปีแปดปี . . . ผมชอบงานเกี่ยวกับโรงเรียนและครูมากจริง ๆ . . . ผมตั้งใจไว้ว่า จะไม่ทิ้งงานการศึกษา เพราะตั้งแต่ผมเริ่มทำงานมา ก็ทำเกี่ยวกับการศึกษาตลอดมา และผมได้รับปากไว้กับหลายท่านว่าจะไม่ทิ้งการศึกษา แม้เมื่อ 7 – 8 วันก่อนสวรรคต ผมได้เฝ้าพระเจ้าอยู่หัว ท่านก็ยังได้รับสั่งกับผมว่า ขออย่าให้ทิ้งการศึกษาไป ผมก็ได้กราบบังคมทูลว่า ‘ข้าพระพุทธเจ้าจะไม่ทิ้งการศึกษาแน่’ ดังนั้นจึงเป็นอันแน่วแน่ว่าผมจะไม่ทิ้งการศึกษา. . .”¹¹⁴

คำกล่าวข้างต้น ชี้ให้เห็นการให้ความสำคัญต่อการสร้างครู แล้วจึงวางวิธีการ จัดการ และขยายกิจการด้านการศึกษาไปโดยลำดับ สำหรับ ม.ล. ปิ่น การให้ความใส่ใจต่อเรื่องครูนั้นถือเป็นหลักใหญ่ตลอดชีวิตการทำงาน กอปรกับบทประพันธ์ร้อยกรองจำนวนมากก็ฉายแนวความคิดการส่งเสริมฐานะและบทบาทอาชีพครู ซึ่ง ม.ล. ปิ่น มีความภาคภูมิใจอย่างสูงยิ่ง¹¹⁵

หลังสงครามโลกครั้งที่สองยุติลง ประเทศไทยเข้าเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ (United Nations) ในช่วงเดือนธันวาคม พ.ศ. 2489 ซึ่งทำให้ได้รับการยอมรับจากนานาชาติอีกครั้ง ตลอดจนเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้คณะทหารกล้าตัดสินใจก่อรัฐประหาร พ.ศ. 2490 นำมาสู่การหวนคืนอำนาจทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และเป็นจุดเริ่มต้นที่นำประเทศไทยเข้าเป็นพันธมิตรอย่างแนบแน่นกับสหรัฐอเมริกา ดึงดูดความช่วยเหลือโดยเฉพาะทางเศรษฐกิจและการทหาร

¹¹⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5/1 เรื่อง การรับมอบ – ส่งงานของกระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ. 2487 – 2490).

¹¹⁵ โปรดดูการศึกษาบทร้อยกรองของ ม.ล. ปิ่น โดยละเอียดได้จาก สถาพร นาสารีย์, “บทร้อยกรองของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล,” (ปริญญาานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2546).

เพื่อประทับประคองสถานะของรัฐบาล¹¹⁶ ในด้านการศึกษา ประเทศไทยหวังจะได้รับความช่วยเหลือจากการเข้าเป็นสมาชิกองค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) อันเป็นองค์การแขนงหนึ่งขององค์การสหประชาชาติ ในเบื้องต้น กระทรวงศึกษาธิการได้ส่งนายบุญช่วย สมพงษ์ หัวหน้ากองการศึกษาผู้ใหญ่ (ต่อมาได้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมการศาสนา) ไปเข้าร่วมสังเกตการณ์การประชุม UNESCO ที่ประเทศเม็กซิโก เมื่อ พ.ศ. 2490 นายบุญช่วยเสนอให้ประเทศไทยเข้าร่วมเป็นสมาชิก รวมถึงยอมรับหลักการ “มูลสารศึกษา” (Fundamental Education) เพื่อตั้งศูนย์พัฒนาตามภูมิภาคภายในประเทศ นำมาสู่โครงการศูนย์กลางอบรมการศึกษาผู้ใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี (ศ.อ.ศ.อ.)¹¹⁷ ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ใน พ.ศ. 2491 รัฐบาลจอมพล ป. ได้ตั้งคณะผู้สังเกตการณ์ประกอบไปด้วย ม.ล. ปิ่น มาลากุล นายอภัย จันทวิมล และ ม.ล. มานิจ ชุมสาย¹¹⁸ (ต่อมา ม.ล. มานิจ ได้เป็นผู้เชี่ยวชาญของ UNESCO มีหน้าที่วางโครงการช่วยเหลือด้านการศึกษาในประเทศด้อยพัฒนา ได้ชักพาความช่วยเหลือจาก UNESCO เข้ามายังประเทศไทยหลายโครงการ ในทางราชการเคยรับตำแหน่งหัวหน้ากองวิชาการ กรมตำรวจ จากการทาบทามของ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ อธิบดีกรมตำรวจในเวลานั้น กระทั่ง ม.ล. มานิจ ได้รับพระราชทานยศพลตำรวจจัตวา พอดีกับจอมพลสฤษดิ์ทำรัฐประหาร จึงย้ายกลับไปทำงานให้แก่ UNESCO จนเกษียณอายุ และท่องเที่ยวเก็บสะสมหนังสือประเภทหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของไทยทั่วยุโรป)¹¹⁹ เข้าร่วมการประชุมสามัญสมัยที่ 3 ณ กรุงเบรุต ประเทศเลบานอน เพื่อประสงค์สมัครเข้าเป็นสมาชิก ในการเดินทางครั้งนั้น ม.ล. ปิ่น ได้ตระเวนไปพบปะเจรจากับผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษาหลายสถาบัน อาทิ เฮอแมน บี. เวลล์ส์ (Herman B. Wells) อธิการบดีมหาวิทยาลัยอินเดียนา เซอร์โรนัลด์ อัดัม (Sir Ronald Adam) ประธานสภาวัฒนธรรมอังกฤษ

¹¹⁶ พวงทอง ภาวศรพันธุ์, *การต่างประเทศไทยในยุคสงครามเย็น*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2561), 20 – 25.

¹¹⁷ สำนักงานเลขาธิการคุรุสภา, *ประมวลประวัติศาสตร์*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2535), 292.

¹¹⁸ บุคคลเหล่านี้ล้วนเป็นนักเรียนทุนเล่าเรียนหลวงที่ออกมาศึกษาต่อในประเทศอังกฤษพร้อม ๆ กัน มีความรู้ความสามารถด้านวิชาการและภาษาอังกฤษสูง แม้จะไม่ใช่บุคคลที่มีประโยชน์ทางการเมืองต่อผู้มีอำนาจ แต่สถานะความรู้ความสามารถของพวกเขากลับส่งเสริมผลประโยชน์ของผู้มีอำนาจ ด้วยเหตุนี้ในทศวรรษ 2490 ตามสำนักงานปลัดกระทรวง กรม และกองจึงเต็มไปด้วยข้าราชการฝ่ายนิยมกษัตริย์ที่กลับเข้ามาในช่วงก่อนหรือหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยสามารถปรับตัวเข้ากับผู้ปกครองใหม่ได้อย่างแนบสนิท

¹¹⁹ พลตำรวจจัตวา หม่อมหลวงมานิจ ชุมสาย *บุคคลที่ทำคุณประโยชน์แก่การศึกษาของชาติอย่างสูงยิ่ง*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2536); ม.ล. มานิจ ชุมสาย, *ปาร์ ลุย แมม*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2523).

(British Council) และเจมี ทอร์เรส บอเดท (Jamie Torres Bodet) อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเม็กซิโกที่เพิ่งดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการ UNESCO¹²⁰

จากบันทึกของ ม.ล. ปิ่น เมื่อ พ.ศ. 2491 เรื่องการของบประมาณสำหรับจัดการการศึกษาเพิ่มเติม ได้ให้ความเห็นในทำนองว่า ภายหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง เกิดการทุจริตไปในวงกว้าง การที่สรรพสามิตมีรายได้สูง ยิ่งทำให้ศีลธรรมเสื่อมทราม สิ่งเหล่านี้สามารถแก้ไขได้ด้วยการศึกษา และเมื่อไทยได้เข้าร่วมเป็นชาติสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ จำเป็นอยู่เองที่ต้องยอมรับหลักการมูลสารศึกษา ม.ล. ปิ่น ยังระบุด้วยว่าประเทศไทยถือเป็นชาติที่ให้งบประมาณแก่การศึกษาน้อยที่สุดเพียงร้อยละ 4 จากงบประมาณรายการอื่น การจะต้องกู้เงินจากองค์การสหประชาชาตินั้นดูเป็นลางร้าย¹²¹ กระทั่งที่สุดประเทศไทยได้เข้าเป็นสมาชิก UNESCO ในวันขึ้นปีใหม่ พ.ศ. 2492¹²² โดยมี ม.ล. ปิ่น เป็นหัวหน้าคณะเดินทางไปพร้อมกับนายรอง ศยามานนท์ และนางจิตรเกษม สิบญูเรือง (ต่อมาระหว่าง พ.ศ. 2502 – 2510 นางจิตรเกษมได้เป็นเจ้าหน้าที่ประจำสำนักงานใหญ่ UNESCO ณ กรุงปารีส มีหน้าที่เกี่ยวกับโครงการหนังสือสำหรับผู้เริ่มอ่านในเอเชีย ซึ่งจะเป็นเครือข่ายสำคัญให้กระทรวงศึกษาธิการไทย ขณะ ม.ล. ปิ่น ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี สามารถติดต่อกับ UNESCO ได้โดยตรง)¹²³ และปีเดียวกับที่ประเทศไทยเข้าเป็นสมาชิกรุ่นนั้น ม.ล. ปิ่น ได้เริ่มมีบทบาทใน UNESCO ครั้งจัดการประชุมสัมมนา เรื่องการศึกษาผู้ใหญ่ในชนบท ณ รัฐไมซอร์ ประเทศอินเดีย (Mysore Seminar “Rural Adult Education” UNESCO 1949) โดยมีนายสนั่น สุมิตร (น้องชายของหลวงสวัสดิศาสตราวุธพิธิ (สวัสดิ์ สุมิตร) อธิบดีกรมสามัญศึกษาในเวลานั้น) เป็นเลขานุการ¹²⁴

ใน พ.ศ. 2495 มีการประชุมใหญ่ของ UNESCO ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ม.ล. ปิ่น ในฐานะหัวหน้าคณะได้รับคำสั่งจากรัฐบาลให้ลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นกรรมการบริหารขององค์การประชุมครั้งนั้น มีผู้แทนจากประเทศไทยหลายฝ่ายร่วมคณะเดินทางไปด้วย หนึ่งในนั้นคือท่าน

¹²⁰ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*, 140 – 147.

¹²¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.1.5/1 เรื่อง บันทึกของกระทรวงศึกษาธิการอธิบายความจำเป็นเรื่องของงบประมาณเพิ่มเติมสำหรับ พ.ศ. 2491.

¹²² ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *พลเอกมังกร พรหมโยธี กับการศึกษาสมัยพุทธศักราช 2491 – 2500*, 11.

¹²³ *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศ.ดร.จิตรเกษม สิบญูเรือง ม.ว.ม., ป.ช. 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2458 – 13 ธันวาคม พ.ศ. 2554 ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2555*, (กรุงเทพฯ: สวีชาญการพิมพ์, 2555), 30.

¹²⁴ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*, 148.

ผู้หญิงดุขฎิมาลา รับหน้าที่เป็นผู้แทนฝ่ายวัฒนธรรม จากบันทึกของท่านผู้หญิงให้ข้อมูลไปในทางตั้ง
แง่กับจอมพล ป. นายกรัฐมนตรี ว่าคล้ายการกลั่นแกล้งตนและสามี ด้วยเหตุที่

“ . . . จอมพลแปลกสั่งว่า . . . ให้หม่อมหลวงปิ่นเป็นหัวหน้าคณะไปดีกว่า
แล้วให้สมัครรับเลือกตั้งเป็นกรรมการบริหารด้วย ฉัน (ท่านผู้หญิงดุขฎิ
มาลา – ผู้วิจัย) คัดค้านว่า ที่จะให้สมัครในทันทีนั้น คงจะไม่สำเร็จเพราะ
ใครที่จะสมัครเขาต้องหาเสียงล่วงหน้ากันเป็นปี ๆ

เมื่อนายกรัฐมนตรีสั่งให้ส่งชื่อหม่อมหลวงปิ่นเข้าสมัครรับเลือกตั้ง
เป็นกรรมการบริหารของยูเนสโกนั้น ผู้ที่หวาดหวั่นที่สุดคือตัวฉันกับ
หม่อมหลวงปิ่น เพราะรู้อยู่เต็มอกว่าการได้รับเลือกเป็นกรรมการบริหาร
ขององค์การระหว่างประเทศนั้นลำบากเพียงใด ยิ่งจอมพลสั่งให้ฉันไปด้วย
เพื่อจะเป็นคนช่วยหาเสียงฉันยิ่งกลุ่มหนักขึ้น การเป็นผู้แทนรัฐบาลในการ
ประชุมใหญ่ระหว่างประเทศนั้น เป็นเกียรติก็จริงอยู่ แต่การที่ไปแล้ว
อาจจะไม่ได้รับเลือกนั้นนอกจากจะเป็นการเสียหน้าหม่อมหลวงปิ่นแล้ว
ฉันยังจะถูกข้อนขอที่ว่า ไหนว่าเป็นคนเก่ง ทำไมจึงทำเท่านี้ไม่สำเร็จ”¹²⁵

ถึงที่สุด ท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา ก็ได้แสดงบทบาทในการอาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์กับทูตแต่ละ
ประเทศที่ตนเคยรู้จักให้ช่วยเหลือ โดยกล่าวว่า

“ . . . ในที่สุดก็ใช้ติดต่อส่วนตัวกับทูตต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ซึ่งขณะนั้นฉัน
รู้จักดีเกือบทุกประเทศรวมทั้งทูตที่ย้ายจากเมืองไทยกลับไปประเทศของ
ตนแล้ว . . . จดหมาย 10 ฉบับที่ฉันทิ้งพร้อมกันไปยัง 10 ประเทศนั้น ก็
คือจดหมายส่วนตัวของฉันขอเสียงทูตที่เคยรู้จักกันให้เสนอรัฐบาลของเขา
ว่าฉันขอเสียงให้หัวหน้าผู้แทนประเทศไทยในการเลือกกรรมการบริหาร
ของยูเนสโก ระหว่างนั้นฉันออกจากบ้านไปงานต่าง ๆ แทบทุกวันเพื่อหา
เสียงให้ประเทศไทย . . . ม.ล. ปิ่น จึงได้รับเลือกเป็นกรรมการบริหาร
ตามที่รัฐบาลต้องการ และทำให้ฉันหายเป็นทุกข์ใจ ที่แสนจะหวาดกลัวว่า
คงจะต้องเสียชื่อเสียงในครั้งนั้น”¹²⁶

¹²⁵ ท่านผู้หญิงดุขฎิมาลา มาลากุล ณ อยุธยา, *เรื่องของคนห้าแผ่นดิน อดีตชีวิตของท่านผู้หญิง
ดุขฎิมาลา (ภาคแรก)*, 156 – 157.

¹²⁶ เรื่องเดียวกัน, 157 – 158.

การอาศัยเส้นสายความสัมพันธ์ผ่านภริยา จะเป็นอีกหนึ่งลักษณะเด่นที่ส่งเสริมบทบาทของ ม.ล. ปิ่น ให้สามารถประกอบกิจการต่าง ๆ ได้อย่างราบรื่น¹²⁷ แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มากบารมีของคนทั้งคู่ ในการประสานประโยชน์และช่วงใช้ต้นทุนทางชาติวุฒิและคุณวุฒิบางประการสำหรับเข้าถึงตำแหน่งหน้าที่การงาน ตลอดจนเชื่อมโยงเครือข่ายบริหารต่างตอบแทนได้อย่างเปิดเผย

การเข้าร่วมเป็นสมาชิก UNESCO เสมือนหนึ่งการยอมรับนโยบายและทิศทางด้าน การจัดการการศึกษาในระดับสากลเป็นแนวปฏิบัติร่วมกับความช่วยเหลือหลากหลายรูปแบบจากองค์กรระหว่างประเทศต่าง ๆ อาทิ งบประมาณ และคำแนะนำจากคณะผู้ชำนาญการที่เดินทางเข้ามาสำรวจ¹²⁸ สำหรับประเทศไทยได้ยอมรับหลักการเรื่องมูลสารศึกษา มีความมุ่งหมายว่าการศึกษาที่ทำให้โลกสามารถรักชาติสุขไว้ได้นั้น หาได้อยู่ที่มหาวิทยาลัย หากอยู่กับประชากรส่วนใหญ่ที่อาจไม่ได้รับการศึกษา ด้วยเหตุดังนั้น จำต้องมอบการศึกษาแก่คนเหล่านี้ให้มีความรู้ในเบื้องต้น ทั้งการดำเนินชีวิตและสุขอนามัย หลักการมูลสารศึกษาเป็นการศึกษาขั้นแรกของบุคคลที่อยู่ในสังคมประชาธิปไตย¹²⁹ อย่างไรก็ดี ในระยะแรก UNESCO ได้ส่งคณะสำรวจเข้ามาทำการสำรวจความเสียหายอันเป็นผลจากสงครามในประเทศไทย จากปาฐกถาของ ม.ล. ปิ่น เรื่อง “สหประชาชาติทำอะไรเกี่ยวกับการศึกษา” ณ สมาคมสหประชาชาติ เมื่อวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2497 กล่าวว่า

“...ในสวนเมืองไทยนั้น เมื่อมีคนมาเยี่ยมเมืองไทย เราก็รับรอง เพราะเราเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อคนต่างชาติเป็นอันมาก เรารับรองเขา รู้ว่าเขาอยากมาดูการศึกษา พาไปดูโรงเรียน มักพาไปโรงเรียนดี ๆ หลายแห่ง เป็นอันมาก เลี้ยงดูกัน แต่เวลานั้นเป็นสิ่งที่เกือบทำให้เราเสียชื่อเพราะว่า ขณะเดียวกัน สหประชาชาติถามมาว่าเมืองไทยเราการศึกษาเป็นอย่างไร เราก็บอกว่าโรงเรียนสลักหักพัง เทพศิรินทรพิพิธ 2 หลัง ที่โนนพิงที่นี้พิง บอกเขาไปว่าเราเป็นประเทศที่ได้รับภัยสงคราม แต่ท่านผู้ใหญ่ที่มาดูไม่เห็นเลย เพราะเราได้พาไปดูโรงเรียนดี ๆ โรงเรียนสวย ๆ งาม ๆ พาไปเลี้ยง เขาก็ไม่เห็นของที่เรายเสียหาย และยิ่งกว่านั้นรัฐบาล

¹²⁷ นงนารถ เดชณรงค์, *รายงานผลการวิจัย: แนวคิดทางการศึกษาของศาสตราจารย์ หม่อมหลวง ปิ่น มาลากุล*, 36 – 37.

¹²⁸ โรเบิร์ต เจ. มัสแคต, *สหรัฐอเมริกากับการพัฒนาเศรษฐกิจและความมั่นคงในประเทศไทย*, แปลโดย กุสุมาลย์ รัชตะนันท์, สัญฉวี สายบัว, และ ดิระพร บุณนาค, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536), 141 – 142.

¹²⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.27/85 เรื่อง ปาฐกถา “สหประชาชาติทำอะไรเกี่ยวกับการศึกษา” ณ สมาคมสหประชาชาติ (พ.ศ. 2497).

ไทยได้พยายามสร้างโรงเรียนใหม่เร็วดีจริง ๆ ทีเดียวก่อนปีพ.ศ. 2475 หลังก็สวยงามอย่างเดิมแล้ว เขามาทีหลัง ๆ ก็ไม่เห็นของหักพัง จึงลงมติว่าประเทศไทยไม่ใช่เป็นประเทศที่เสียหายจากสงคราม ไปลงมติในที่ประชุมเช่นนั้น ขณะนั้นเรายังเป็นสมาชิกใหม่เอี่ยม ข้าพเจ้าและอีกหลายคนเดือดร้อนเป็นอันมาก ที่เดือดร้อนไม่ใช่จะต้องการอะไรจากเขา คือเดือดร้อนว่าเมื่อเราเป็นสมาชิกใหม่ก็จะถูกหาว่าให้ข้อเท็จจริงไม่ถูกต้อง พยายามจะได้อย่างเดียวไม่บอกข้อเท็จจริง เป็นเรื่องถึงถกเถียงกันเป็นอันมาก ลงท้ายเราก็ต้องหารูปภาพที่บังเอิญมีอยู่ระหว่างสงครามไปแสดงเป็นหลักฐาน แต่มีคนถ่วงรูปเรื่องเหล่านี้บ่อยจริง ๆ แต่เราก็หาได้เหมือนกัน ลงท้ายเราก็ได้รับข้อแก้ และบอกว่าเชื่อแล้ว แต่อย่างไรก็มีข้อแม้อีก เขาอ้างว่าเราเสียหายสงครามเพราะตัวเราเอง เราทำไม่ตัวเองก็เสียหายไป ซึ่งทำให้เราลำบากมาก เพราะเราไม่มีผู้แทนอยู่ในคณะกรรมการบริหาร แต่มีผู้ช่วยพูดให้แก่ประเทศไทยว่า สหประชาชาติยังลงมติช่วยิตาลีกับเยอรมัน ประเทศไทยก็อยู่ในฐานะคล้าย ๆ กัน เขาก็เลยบอกว่าถ้าอย่างนั้นยอมช่วย และจะพยายามช่วยไป แต่ในขณะนั้นอาคารต่าง ๆ เราก็ก่อสร้างกันเสียหายหมดแล้ว เพราะฉะนั้นเขาบอกว่าเอาไว้ช่วยเรื่องอื่นดีกว่า และก็จริง เขาได้ช่วยเรื่องอื่นเป็นอันมาก ภายหลังการสำรวจเรื่องการศึกษาในเมืองไทยดำเนินในระยะต่อมาทีหลัง ไม่ได้สำรวจความเสียหาย แต่สำรวจภาวะการศึกษา. . .”¹³⁰

เนื้อหาปาฐกถาของ ม.ล. ปิ่น แสดงออกในเชิงบริภาษรัฐบาลและเสถียรภาพทางการเมืองของไทยในช่วงหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สองอย่างมาก กล่าวคือ เมื่อ ม.ล. ปิ่น ได้รับมอบหมายให้ไปรายงานแก่ UNESCO ว่าประเทศไทยได้รับความเสียหายทางการศึกษาด้านใดบ้าง ความเสียหายเหล่านั้นกลับถูกรัฐบาลทำลายหลักฐานโดยการสร้างทับลงไปใหม่ หรือเลือกที่จะพาไปชมยังที่ไม่ได้รับความเสียหาย ครั้น ม.ล. ปิ่น กล่าวต่อที่ประชุม UNESCO ก็คล้ายกับพูดความเท็จผนวกกับถูกครหาว่าความเสียหายที่เกิดขึ้นแก่ประเทศไทยเป็นเพราะการกระทำของรัฐบาลจอมพล ป. ที่ร่วมมือกับญี่ปุ่นเอง และเวลานั้นประเทศไทยไม่ได้อยู่ในคณะกรรมการบริหาร (ซึ่งต่อมา ม.ล. ปิ่น ได้รับเลือกตั้งจากการช่วยเหลือของทนายผู้หญิงดุขี้มาลา ดังกล่าวแล้วก่อนหน้า) ม.ล. ปิ่น ได้กล่าวถึงเรื่องสภาพความเสียหายที่เกิดขึ้นกับโรงเรียนและจิตใจของนักเรียนว่า

¹³⁰ เรื่องเดียวกัน.

“... จะเห็นได้ว่าเมื่อโรงเรียนทรุดโทรม จิตใจของนักเรียนก็ไม่อยู่กับตัว ไปอยู่กับสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ นักเรียนรักโรงเรียนน้อยลงไป ทำให้จิตใจไม่แน่นอน จิตใจไม่ตั้งมั่นอยู่ในโรงเรียน ไม่มีศรัทธาที่จะเชื่อครูบาอาจารย์ ด้วย และยังมีสิ่งแวดล้อมตั้งแต่สงครามเรื่อยมา สิ่งแวดล้อมที่ได้เจริญไปในทางเสื่อมศีลธรรมอย่างร้ายแรงที่สุดก็คือหนังสืออ่านเล่นตามท้องตลาด ในขณะที่กระทรวงศึกษาธิการหากระดากพิมพ์หนังสือเรียนได้ยาก”¹³¹

ท้ายที่สุด ประเทศไทยก็หาได้รับความช่วยเหลือด้านการบูรณะซ่อมแซมสิ่งที่เสียหาย แต่ได้รับความช่วยเหลือส่งเสริมด้านภาวะหรือสถานการณ์ทางการศึกษาแทน นำมาสู่การจัดทำโครงการด้านการศึกษาที่นับว่าเป็นสิ่งใหม่สำหรับการบริหารการศึกษาในประเทศไทย

เมื่อคำนึงถึงบทบาทของ ม.ล. ปิ่น ที่มีความเกี่ยวข้องกับโครงการต่าง ๆ ในระยะดังกล่าว อาจพอประมวลจากเอกสารหลักฐานและผลที่ปรากฏต่อการบริหารจัดการการศึกษาของไทยในฐานะโครงการนำร่อง ซึ่งได้วางพื้นฐานการปฏิบัติงานร่วมกับองค์การระหว่างประเทศ ก่อนจะสามารถขยายเป็นโครงการอื่น ๆ ต่อมา ดังนี้ 1) โครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา ที่กลายเป็นโครงการทดลอง (Pilot Project) ให้แก่จังหวัดต่าง ๆ และ 2) โครงการศูนย์กลางอบรมการศึกษาผู้ใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี (ดำเนินการควบคู่กับโครงการฝึกหัดครูชนบท) โครงการทั้ง 2 มีความเชื่อมโยงเกี่ยวเนื่องกันตลอด เป็นการขยายผลการจัดการการศึกษาที่อย่างก้าวครอบคลุมการจัดการศึกษาในทุกระดับชั้น และเป็นแบบให้กระทรวงศึกษาธิการนำไปจัดโครงการใหญ่ในทศวรรษ 2500 โดยบทนี้ เพื่อให้สอดคล้องกับช่วงเวลาจะยึดหลักการอธิบายวิธีทำโครงการ 5 รายการ ตามระเบียบว่าด้วยการกำหนดโครงการและการดำเนินงาน พ.ศ. 2497 มี พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ เป็นประธานกรรมการร่างระเบียบงานสารบรรณ คือ¹³² 1) ให้มีชื่อโครงการ เหตุผลและความมุ่งหมาย 2) ให้มีรายการและวิธีดำเนินการ 3) ให้มีกำหนดเวลาดำเนินการ 4) ให้มีงบประมาณค่าใช้จ่ายตามระยะเวลาของโครงการ และ 5) ให้แสดงผลอันจะบังเกิดขึ้นจากโครงการนั้นเมื่อสำเร็จแล้ว

3.3 โครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา

¹³¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.27/17 เรื่อง คำกล่าวเรื่องเกี่ยวกับการศึกษา โดยปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ. 2491).

¹³² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ.15.1/1 เรื่อง การทำโครงการงานของกระทรวงทบวงกรม (22 กรกฎาคม 2497).

ชื่อโครงการ เหตุผลและความมุ่งหมายของโครงการ

โครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา (Chachoengsao Educational Pilot Project – ป.ศ.ฉ.) หรือโครงการ 10 ปี กำหนดระยะเวลาดำเนินการระหว่าง พ.ศ. 2494 – 2503 ผู้เชี่ยวชาญจาก UNESCO เริ่มเตรียมงานสำรวจตั้งแต่ พ.ศ. 2492 โดยมีเซอร์จอห์น ฟิลิป ซาร์เจนท์ (Sir John Philip Sargent) รัฐบุรุษและนักการศึกษาชาวอังกฤษ (เป็นที่ปรึกษาด้านการศึกษาให้แก่รัฐบาลอินเดียในระหว่าง พ.ศ. 2481 – 2491) และดร.เปโตร โอราตา (Dr. Pedro Orata) นักการศึกษาชาวฟิลิปปินส์ (เป็นผู้วางรากฐานการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาจนแพร่หลายในชนบทของประเทศฟิลิปปินส์) เข้ามาสำรวจภาวะการศึกษาในประเทศไทย และเขียนรายงานเสนอแก่ UNESCO เรื่อง Education in Thailand ซึ่งพัฒนาไปสู่โครงการช่วยเหลือ 2 โครงการ คือ โครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา และโครงการศูนย์กลางอบรมการศึกษาผู้ใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี

ดร.เปโตรได้เสนอให้มีการส่งผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศมา 2 คน ร่วมกับผู้เชี่ยวชาญฝ่ายไทย 3 คน เพื่อตั้งเป็นคณะทำงานว่าสมควรจะปรับปรุงการศึกษาของไทยต่อไปอย่างไร ในปลาย พ.ศ. 2493 ทาง UNESCO ได้ส่งนายโทมัส วิลสัน (Thomas Wilson)¹³³ ในฐานะผู้เชี่ยวชาญมาร่วมกับนายอภัย จันทวิมล อธิบดีกรมประชาศึกษา (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นกรมสามัญศึกษาใน พ.ศ. 2495) และนายสนั่น ปัทมะทิน หัวหน้าแผนกในกองการศึกษาผู้ใหญ่ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ที่กระทรวงศึกษาธิการของไทยแต่งตั้งขึ้น เพื่อพิจารณาสรรหาจังหวัดที่มีความเหมาะสมสำหรับทดลองและวางโครงการ (จากเดิมจะตั้งคณะทำงานรวม 5 คนนั้น ก็เหลือเพียง 3 คน เนื่องด้วยทาง UNESCO มิได้ส่งผู้เชี่ยวชาญมาเพิ่ม) ในขั้นแรก ดร.เปโตรเสนอให้ใช้จังหวัดนครปฐมเป็นสถานที่ทดลอง แต่ ม.ล. ปิ่น ปลัดกระทรวงศึกษาธิการได้เสนอจังหวัดฉะเชิงเทรา ด้วยเหตุที่ว่า 1) เป็นจังหวัดที่เสมือนภาพแทนประเทศไทย มีสภาพทางภูมิศาสตร์หลากหลายทั้งชายทะเล ทุ่งนา และป่า ตลอดจนมีพื้นที่และความหนาแน่นของประชากรอยู่ระดับปานกลาง 2) ไม่ไกลจากจังหวัดพระนคร การคมนาคมสัญจรติดต่อสะดวก มีรถไฟ รถยนต์ รวมไปถึงเรือ และ 3) มีโรงเรียนทุกประเภท

¹³³ โทมัส วิลสัน อาจารย์วิทยาลัยฝึกหัดครูแห่งหนึ่งในเมืองออกแลนด์ ประเทศนิวซีแลนด์ ได้รับการว่าจ้างจาก UNESCO ให้เดินทางมาปฏิบัติหน้าที่ยังประเทศไทยในวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2493 โปรดดูรายละเอียดใน United States. Congress. Senate. Committee on Appropriations, *Departments of State, Justice, Commerce And the Judiciary Appropriations for 1952: Hearings Before the Subcommittee of the Committee On Appropriations, United States Senate, Eighty-second Congress, First Session, Making Appropriations for the Departments of State, Justice, Commerce, And the Judiciary for the Fiscal Year Ending June 30, 1952*, (Washington: U.S. Govt. Print. Off., 1951), 2246.

เหมาะสมแก่การทดลองปรับปรุง¹³⁴ ซึ่งสภาพการศึกษาไทยก่อนที่จะมีโครงการปรับปรุงการศึกษาขึ้น นั้น มีผู้บรรยายไว้ว่า

“...ในห้องเรียนเกือบจะไม่มีหนังสือหรืออุปกรณ์การสอนเอาเสียเลย โรงเรียนในชนบทโดยทั่วไปจะเป็นอาคารชั่วคราวหลังคามุงจาก ไม่มีฝาห้อง หรือมีก็เป็นฝาไม้ไผ่ ปัญหาสุขภาพอนามัยของเด็กอยู่ในสภาพน่าอนาถ เด็กจำนวนมากไม่ได้สวมเสื้อ ไม่มีสมุดดินสอแม้กระดานชนวน โรคมมาเลเรีย โรคตา โรคผิวหนัง ทั้งหิด กลาก เกื้อนมีพบเห็นอยู่ทั่วไป ครูประถมศึกษาประมาณร้อยละ 20 เท่านั้นที่มีประกาศนียบัตรวิชาครู”¹³⁵

สอดคล้องกับบันทึกของ ม.ล. มานิจ ชุมสาย ได้เล่าถึงเหตุการณ์ในการสำรวจหาจังหวัดสำหรับใช้เป็นพื้นที่ทดลองว่า

“...ข้าพเจ้าได้เคยตามผู้เชี่ยวชาญไปเลือกสถานที่ ก็เลือกได้ที่สมุทรสงครามแห่ง 1 และที่ฉะเชิงเทราแห่ง 1 ที่สมุทรสงครามนั้น ผู้เชี่ยวชาญที่ไปสำรวจชอบมาก เพื่อทำการทดลองวิธีการขยายการประถมศึกษาในชนบท ที่ไม่มีถนนหนทาง การไปมาลำบาก ต้องไปทางน้ำตามสวน ผู้เชี่ยวชาญจึงเลือกไว้เป็นที่ทดลองขยายงาน ส่วนที่ฉะเชิงเทรานั้นทำเป็นที่ทดลองเพื่อแก้ไขหลักสูตร และวิธีการสอนชั้นประถมให้ถูกต้องกับสภาพแวดล้อม อาชีพ และอนามัยดี เวลานั้นเลือกได้ผู้เชี่ยวชาญจากนิวซีแลนด์ (นายโรมัส - ผู้วิจัย) เขาไปเล่าให้เจ้าหน้าที่ยูเนสโกฟังว่านักเรียนสกปรก มีแต่หมัดและเหา เสื้อผ้าไม่ซัก การอนามัยไม่ดี ปลุกผักเลี้ยงปลาไม่เป็น เขานี้กว่าจะต้องแก้ไขมาก ต่อมายูเนสโกส่งเอ็กส์เปดมามากมาย และตั้งเป็นกองปฏิบัติงานทดลองขึ้นที่ฉะเชิงเทรากับพวกปฏิบัติงานมีทั้งไทยและฝรั่ง คุณอภัยเป็นประธาน งานอันนี้มันนานมาแล้วคงไม่มีใครทราบ และรายงานคงหายหมด และจังหวัดฉะเชิงเทราก็กลายเป็นเมืองที่เจริญ มีโรงเรียนอาชีพ และวิทยาลัยครูขึ้นแต่ในขณะนั้นยังไม่เจริญ พวกผู้เชี่ยวชาญไม่ชอบ เพราะลำบากในเรื่องอาหารและที่อยู่ จึงหนีเข้ามากรุงเทพฯ เสมอ ข้าพเจ้าได้ทราบเพราะ

¹³⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.27/63 เรื่อง คำบรรยายพิเศษของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล (พ.ศ. 2495).

¹³⁵ ขุนพลการศึกษา งานและชีวิตของนายอภัย จันทวิมล, 83 - 84.

เจ้าหน้าที่แอบมาบอกข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงนำความไปบอกรอง
ผู้อำนวยการ คือ นายอะดิเซเซีย¹³⁶ เขาก็ออกคำสั่งมายังผู้เชี่ยวชาญไม่ให้
เข้ากรุงเทพฯ อีก นายอะดิเซเซียคนนี้ฝรั่งกลัวมาก มีอำนาจเฉียดขาด
ตั้งแต่นั้นมาพวกฝรั่งก็อยู่ประจำฉะเชิงเทรา ไม่เข้ากรุงเทพฯ กันอีก ทำ
ให้ผลการปฏิบัติงานดีขึ้น”¹³⁷

จากบันทึกของ ม.ล. มานิจ หนึ่งในคณะผู้สังเกตการณ์เมื่อครั้งประเทศไทยต้องการสมัครเข้าเป็น
สมาชิก UNESCO และได้เป็นผู้เชี่ยวชาญองค์การดังกล่าวในเวลาต่อมา สะท้อนให้เห็นการทำงานของ
เครือข่ายกระทรวงศึกษาธิการภายใต้การนำของปลัดกระทรวงอย่าง ม.ล. ปิ่น ที่มีดีเทลทุกน่องอย่าง
ม.ล. มานิจ เข้าไปทำงานอยู่ใน UNESCO คอยทำหน้าที่ประสานประโยชน์ให้โครงการปรับปรุง
ส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทราและโครงการความร่วมมืออื่น ๆ มีความเรียบร้อยราบรื่น

กำหนดเวลาดำเนินการ

สำหรับระยะเวลาดำเนินโครงการ 10 ปี แบ่งเป็น 2 ช่วง โดย 5 ปีแรก (พ.ศ. 2494 –
2498) ตกกลงให้องค์การระหว่างประเทศส่งผู้เชี่ยวชาญมาช่วยเหลือ ช่วงนี้เรียกว่าระยะต้น เป็นระยะ
ทดลองและพัฒนา และ 5 ปีหลัง (พ.ศ. 2498 – 2503) ฝ่ายไทยจะต้องจัดการเอง ช่วงนี้เรียกว่าระยะ
ขยายผลไปสู่ภาคการศึกษาอื่น ๆ ทั้ง 12 ภาคทั่วประเทศ แต่ด้วยสภาพการเปลี่ยนแปลงทาง
เศรษฐกิจ สังคมและกิจการของประเทศทั้งภายในและภายนอก ทำให้มีความจำเป็นต้องคงความ
ร่วมมือและช่วยเหลือจากต่างประเทศต่อไป¹³⁸

งบประมาณค่าใช้จ่ายตามระยะเวลาของโครงการ

โครงการนี้กะงบไว้ประมาณ 27,000,000 บาท แบ่งจ่ายเป็นรายปี เริ่มที่ 1,000,000
บาทในปีแรก เพิ่มขึ้นเป็น 2,000,000 บาทในปีถัดมา และคงที่ 3,000,000 บาทไปจนกระทั่งสิ้นสุด

¹³⁶ นายอะดิเซเซียผู้นี้คงหมายถึง มัลคอล์ม อติเสเซีย (Malcolm Adiseshiah) นักเศรษฐศาสตร์
การพัฒนาและนักการศึกษาชาวอินเดีย เคยดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการฝ่ายความช่วยเหลือด้านเทคนิคของ
UNESCO

¹³⁷ ม.ล. มานิจ ชุมสาย, *ปาร์ ลุย แมม*, 133 – 134.

¹³⁸ กระทรวงศึกษาธิการ, *หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล อนุสรณ์ 7 รอบ 24 ตุลาคม 2530*, 75.

โครงการ¹³⁹ ซึ่งข้อเขียนของกมล สุดประเสริฐได้อ้างถึงคำกล่าว ม.ล. ปิ่น เกี่ยวกับงบประมาณในเบื้องต้นสำหรับโครงการนี้ว่า

“...เจ้าหน้าที่ได้ตั้งงบประมาณสนับสนุนโครงการนี้ไว้เพียง 200,000 บาท ท่านได้พิจารณาแล้ว เห็นว่าเจ้าหน้าที่ตั้งงบสนับสนุนไว้น้อยมาก ท่านจึงเติมเป็น 1,200,000 บาท แต่ฝ่ายสำนักงบประมาณเห็นว่า กระทรวงศึกษาธิการอาจตั้งงบประมาณเกินไว้ จึงตัดส่วนเกินออกไป คงให้เพียง 1,000,000 บาท เงินอุดหนุนฝ่ายไทยนี้มีส่วนช่วยให้การทดลองของจังหวัดฉะเชิงเทราดำเนินไปอย่างดียิ่ง”¹⁴⁰

นอกจากงบประมาณหรือทุนประเดิมที่ทางการไทยอนุมัติให้แล้ว ยังได้รับความช่วยเหลือจากคณะผู้แทนพิเศษทางเศรษฐกิจและวิชาการ แห่งสหรัฐอเมริกาในประเทศไทย (STEM) องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (F.A.O.) และองค์การกรมกรสากลแห่งสหประชาชาติ (I.L.O.)¹⁴¹ ในรูปแบบการส่งผู้เชี่ยวชาญมาแนะนำ ทุนการศึกษา และอุปกรณ์การสอนต่าง ๆ

รายการและวิธีดำเนินการ

สำหรับคณะกรรมการดำเนินงานตามโครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรามี 4 ประเภท คือ¹⁴²

1) คณะกรรมการอำนวยการ ประกอบด้วย ม.ล. ปิ่น มาลากุล ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ นายอภัย จันทวิมล ประธานคณะกรรมการฝ่ายไทย¹⁴³ นายสุบิน พิมพะยงค์

¹³⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ.15.1/5 เรื่อง โครงการดำเนินงานปี 2498 ของสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ. 2498).

¹⁴⁰ กระทรวงศึกษาธิการ, *หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล อนุสรณ์ 7 รอบ 24 ตุลาคม 2530*, 74.

¹⁴¹ กระทรวงศึกษาธิการ, *โครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาฉะเชิงเทรา*, (พระนคร: ประชาช่าง, 2496), 5.

¹⁴² มาณี พันธุ์เมือง, “การวิเคราะห์โครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา พ.ศ. 2494 – 2502,” (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาสารัตถศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), 14 – 16.

¹⁴³ ตำแหน่งประธานคณะกรรมการฝ่ายไทยนี้ ม.ล. ปิ่น ได้บรรยายถึงความไว้วางใจว่าโครงการต่าง ๆ ในระยะแรกของกระทรวงศึกษาธิการได้มีอดีตนายอภัยมาเป็นผู้ดำเนินการ ดังปรากฏเป็นบทร้อยกรองว่า “เมื่อเขามีงานใหม่ใครทำเล่า เช่นโครงการฉะเชิงเทราเป็นงานใหญ่ งาน ศ.อ.ศ.อ. ก็เบาใจ เมื่อได้คุณอภัยมานำทาง”

ศึกษาธิการจังหวัดฉะเชิงเทรา และนายดำรง มัชฌิมนันท์ เลขาธิการโครงการ คณะกรรมการ อำนวยการมีหน้าที่วางนโยบาย ประสานงาน สนับสนุนงบประมาณ และควบคุมการบริหารงานของ คณะกรรมการทุกประเภท

2) กรรมการบริหารงาน มีนายโธมัส วิลสันเป็นประธานฝ่าย UNESCO มีหน้าที่ให้ คำแนะนำเฉพาะเรื่องตามที่กระทรวงศึกษาธิการต้องการ ช่วยเตรียมงานสำหรับโครงการเฉพาะกิจ อาทิ วิธีการสอน การปรับปรุงหลักสูตร จัดทำตำราเรียนและสื่อการสอนที่เหมาะสม ตลอดจนตรวจ เยี่ยมโรงเรียนและประชาชนตามชุมชนเพื่อสำรวจสอบถามความต้องการอันเป็นประโยชน์ต่อการ ปรับปรุงส่งเสริมการศึกษา และประชุมร่วมเพื่อแลกเปลี่ยนความเห็น

3) คณะอนุกรรมการ นายสุบิน พิมพะยงค์ เป็นประธาน ประกอบด้วย คณะกรรมการกลุ่มย่อยมีศึกษานิเทศก์หลักสูตรวิชาต่าง ๆ รวมเข้าเป็นคณะอนุกรรมการ มีหน้าที่ ประชุมร่วมกับคณะกรรมการทุกฝ่าย ออกเยี่ยมและให้คำปรึกษาแก่โรงเรียนในโครงการ แนะนำ ประชาชนเกี่ยวกับการศึกษาและอาชีพ รวมถึงจัดทำสื่อการเรียนการสอนร่วมกับคณะครู

4) คณะเจ้าหน้าที่และครูจากกระทรวงศึกษาธิการ ศึกษาธิการอำเภอทั้ง 6 อำเภอใน จังหวัดฉะเชิงเทรา (เมือง บางปะกง บางคล้า พนมสารคาม บางน้ำเปรี้ยว และบ้านโพธิ์) และผู้บริหาร วิทยาลัยที่เข้าร่วมโครงการ ซึ่งนอกจากประชุมร่วมกับคณะกรรมการทุกฝ่ายแล้ว ต้องมีการประชุม วางแผนกับคณะครูภายในกลุ่มเพื่อสอบถามปัญหาและให้คำปรึกษา โดยยึดถือคำสั่งคณะกรรมการ ประเภทที่ 1 – 3 เป็นแนวทางปฏิบัติ

เมื่อมีการสำรวจ อนุมัติงบประมาณ และมีคณะกรรมการดำเนินงานแล้ว ลุ พ.ศ. 2494 จึงเริ่มดำเนินโครงการในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยแบ่งงานปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาเป็น 8 แขนง คือ 1) ชั้นเด็กเล็ก การศึกษาเบื้องต้นสำหรับเด็กเริ่มเรียน 2) โรงเรียนประถมศึกษา การศึกษาที่ทำ ประโยชน์สำหรับเด็กทุกคน 3) โรงเรียนมัธยมสามัญศึกษา เป็นการเสริมต่อการประถมศึกษา 4) โรงเรียนมัธยมวิสามัญอาชีวศึกษา โรงเรียนที่มีการสอนทั้งวิทยาการและอาชีวศึกษา 5) โรงเรียน อาชีวศึกษา การศึกษาด้านเทคนิคและอาชีพะชั้นสูง 6) การฝึกหัดครู การศึกษาสำหรับครูในอนาคต 7) การนำที่สามารถในทางการศึกษา การปรับปรุงโรงเรียนให้ดีขึ้นโดยไม่หยุดยั้ง และ 8) การศึกษา ผู้ใหญ่ ปรับปรุงความเป็นอยู่ของชุมชนให้ดีขึ้น¹⁴⁴ โดยในเบื้องต้นได้ทดลองในโรงเรียนประถมศึกษา 10 โรง โรงเรียนมัธยมสามัญศึกษา (ขยายจาก ป.4 เพิ่มอีก 3 ปี) 2 โรง โรงเรียนมัธยมวิสามัญศึกษา

ใน *ขุนพลการศึกษา งานและชีวิตของนายอภัย จันทวิมล*, 260; จรูญ วงศ์สายัณห์, *ระบบการศึกษาไทยในระบอบ รัฐธรรมนูญช่วง พ.ศ. 2475 – 2520*, 38.

¹⁴⁴ กระทรวงศึกษาธิการ, *โครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาฉะเชิงเทรา*, 12 – 13.

2 โรงเรียนอาชีวศึกษา 2 โรงเรียน และโรงเรียนฝึกหัดครู 1 โรงเรียน รวมเป็น 17 โรงเรียน¹⁴⁵ ทั้งนี้ เมื่อแรกเริ่มกิจกรรมการเรียนการสอนยังไม่กว้างขวางนัก ทว่ามีเป้าหมายในการปรับปรุงชัดเจน 3 ด้าน คือ 1) การปรับปรุงอาคารสถานที่ 2) การปรับปรุงการเรียนการสอน (เน้นขยายการศึกษาภาคบังคับให้ครบ 7 ปี) และ 3) การปรับปรุงการวัดผลและประเมินผลการเรียน¹⁴⁶

ดูเหมือนว่างานด้านสำคัญที่สุดงานหนึ่งในการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา คือ ทดลองแก้ไขหลักสูตรให้สอดคล้องกับแผนการศึกษาชาติ (ซึ่ง ม.ล. ปิ่น เป็นผู้ร่างขึ้นตั้งแต่ฉบับ)¹⁴⁷ ที่ออกมาในปีเดียวกับที่เริ่มดำเนินโครงการ เพิ่มเรื่องหัตถศึกษา มุ่งหมาย “ให้มีความเคยชินและความขยันหมั่นเพียรในการใช้มือปฏิบัติงาน เพื่อเป็นรากฐานของการประกอบสัมมาอาชีพ”¹⁴⁸ โดยนำโรงเรียนมัธยมแบบวิสามัญและอาชีวศึกษามารวมกันเรียกว่า “โรงเรียนมัธยมแผนใหม่” (Progressive Schools) ในระยะต่อมาจึงเรียกว่าโรงเรียนมัธยมสามัญศึกษา (Primary Extension Schools) เป็นการจัดโรงเรียนมัธยมตามรูปแบบอเมริกันที่เรียกว่า “Omnibus Schools”¹⁴⁹ ที่รับนักเรียนโดยไม่แบ่งแยกว่าใครมีความต้องการเรียนสายสามัญหรือสายอาชีพ รับทุกคนที่จะเรียนต่อในระดับมัธยมศึกษามาทั้งหมดเสมือนรถประจำทางที่รับผู้โดยสารไม่เลือกหน้า จัดให้มีสายสามัญและสายอาชีพภายในรั้วโรงเรียนเดียวกัน¹⁵⁰ มีหลักสูตรเฉพาะ เน้นวิชาที่มีประโยชน์กับชีวิต เช่น ภาษาไทย คณิตศาสตร์ สังคมศึกษา อุตสาหกรรมในหมู่บ้าน การปกครองในท้องถิ่น ศาสนา หัตถกรรม ดนตรี และพลศึกษา นักเรียนชายจะได้รับการฝึกหัดทางช่างไม้ การก่อสร้าง ช่างเหล็ก ช่างกลอย่างง่าย ๆ นักเรียนหญิงให้ฝึกหัดการฝีมือ การครัว การเลี้ยงเด็ก ทุกวิชาที่สอนจะหนักไปในทางปฏิบัติ

¹⁴⁵ ขุนพลการศึกษา งานและชีวิตของนายอภัย จันทวิมล, 87 – 88.

¹⁴⁶ กระทรวงศึกษาธิการ, หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล อนุสรณ์ 7 รอบ 24 ตุลาคม 2530, 74 – 77; ม.ล. มานิจ ชุมสาย, ประวัติการศึกษาภาคบังคับในประเทศไทย, (พระนคร: กองการสัมพันธ์ต่างประเทศ กระทรวงศึกษาธิการ, 2498), 156 – 157.

¹⁴⁷ พรรณงาม แยมบุญเรือง, “การจำแนกประเภทผลงานวรรณกรรมของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล,” 19.

¹⁴⁸ พระบรมราชโองการ ประกาศเรื่อง แผนการศึกษาชาติ, ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 68 ตอนที่ 38 ก ฉบับพิเศษ (19 มิถุนายน 2494): 848.

¹⁴⁹ สำหรับประเด็นเรื่องการจัดโรงเรียนมัธยมแบบประสมนั้น ข้อมูลบางแห่งกล่าวว่า ม.ล. ปิ่น นำการจัดโรงเรียนมัธยมแบบประสมมาจากโรงเรียนที่ Kidbrooke ทางตะวันออกเฉียงใต้ของกรุงลอนดอน สหราชอาณาจักร โปรดดูรายละเอียดใน กระทรวงศึกษาธิการ, หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล อนุสรณ์ 7 รอบ 24 ตุลาคม 2530, 173.

¹⁵⁰ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, พัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค, 181.

ทั้งหมด¹⁵¹ ดังที่ ม.ล. ปิ่น กล่าวไว้ในวันเปิดโรงเรียนบางคล้า อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2496 ว่า

“...การศึกษาบังคับของเรานั้นบังคับเพียงจบประถม 4 เท่านั้น เด็กก็ออกจากโรงเรียนได้แล้ว ไม่เป็นการเพียงพอ ต้องขยายไปถึงมัธยมศึกษา เมื่อเป็นเช่นนี้ ทำอย่างไรจึงจะเป็นผลดี เราอาจจะประกาศ พ.ร.บ. บังคับ ให้เด็กได้ศึกษาไปถึงชั้นสูง ๆ แต่ผลจะเป็นอย่างไร กระทรวงศึกษาธิการ เห็นว่าถ้าจะทำโดยไม่คิดให้รอบคอบแล้ว เมื่อนักเรียนเรียนสูงขึ้นไปเช่นนี้ เมื่อสำเร็จแล้วก็ไปเป็นเสมียนเสียหมด แต่จุดประสงค์สำคัญของ กระทรวงศึกษาธิการ ก็เพื่อทำนุบำรุงท้องที่ และอาชีพของประชาชนเป็นส่วนใหญ่ ประึกษากันว่าจะทำอย่างไร จึงคิดออกว่า ควรจะให้มีโรงเรียนมัธยมแผนใหม่ เพื่อนักเรียนจะได้เรียนและฝึกอาชีพประจำท้องที่ และเจริญรอยตามบิดา มารดา ดังนี้จึงได้สร้างโรงเรียนมัธยมศึกษาแผนใหม่ ขึ้นก่อนแล้วจึงจะจัดการขยายการศึกษาบังคับในภายหลัง”¹⁵²

ต่อประเด็นนี้ ควรตั้งข้อสังเกตว่าการที่กระทรวงศึกษาธิการมุ่งหมายให้นักเรียนได้รับการศึกษาแค่พอเพียงสำหรับประกอบอาชีพตามอย่างผู้ปกครองหรือเหมาะสมแก่ฐานะานุรูปชาติกำเนิด ส่วนหนึ่งเพื่อลดการ “นิยมความเป็นเสมียน”¹⁵³ เท่ากับเป็นการตีตราและปิดกั้นโอกาสในการได้รับการศึกษาที่สูงขึ้น (โดยเห็นว่าการศึกษาขั้นพื้นฐานที่รัฐจัดให้มันเพียงพอแล้ว) หากครอบครัวใดมีอาชีพเกษตรกร ก็ควรยึดอาชีพดังกล่าวสืบทอดกันรุ่นแล้วรุ่นเล่า ไม่จำเป็นต้องพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงค่านิยมการประกอบอาชีพเพื่อเลื่อนสถานะทางสังคม อีกนัยหนึ่ง ปัญหาการหลังไหลเข้ามาศึกษาต่อในพระนคร ช่วงต้นทศวรรษ 2500 กลายเป็นสิ่งที่กระทรวงศึกษาธิการต้องเร่งแก้ไขด้วยการกระจายทรัพยากรทางการศึกษาออกสู่ส่วนภูมิภาค นำมาสู่โครงการใหญ่ที่ขยายงานทุกระดับ จะกล่าวถึงในบทถัดไป

¹⁵¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.27/63 เรื่อง คำบรรยายพิเศษของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล (พ.ศ. 2495).

¹⁵² กระทรวงศึกษาธิการ, *หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล อนุสรณ์ 7 รอบ 24 ตุลาคม 2530*, 76 – 77.

¹⁵³ เรื่องนิยมความเป็นเสมียนนี้ เป็นบทความของอัศวพาหุเมื่อ พ.ศ. 2458 หรือพระราชวินิจฉัยในรัชกาลที่ 6 รวมพิมพ์อยู่ในหนังสือเรื่องโคลนติดล้อ มีเนื้อหาสั่งสอนและส่อเสียดสังคม โจมตีบุคคลที่เป็นดังโคลนตม มาติดล้อมิให้เคลื่อนที่ได้สะดวก เปรียบความกับคนที่รั้งความเจริญของประเทศไว้ (ตามพระบรมราชวินิจฉัยของรัชกาลที่ 6) อาทิ การที่ผู้มีการศึกษาสูงนิยมความเป็นเสมียน ต้องการเป็นเพียงข้าราชการในพระนครหรือตามหัวเมืองเท่านั้น โดยละทิ้งอาชีพเกษตรกรในภูมิลำเนาของตนเอง ทำให้ประเทศขาดแรงงานชั้นกลาง และความเป็นเสมียนถือเป็นงานที่มีศักดิ์ศรีสูงส่ง จะลดตัวลงไปประกอบอาชีพเกษตรกรอีกไม่ได้

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในช่วง พ.ศ. 2494 นั้น กระทรวงศึกษาธิการได้ถือกำเนิดกรมใหม่ขึ้นดูแลงานด้านแบบเรียนหรืองานด้านวิชาการอื่น ๆ ให้มีเอกภาพ ด้วยความคิดริเริ่มของ ม.ล. ปิ่น และอิทธิพลทางการเมืองของ พล.อ. มังกร จึงบันดาลให้ตั้งกรมวิชาการได้สำเร็จ โดยในขั้นแรก ม.ล. ปิ่นรักษาการตำแหน่งอธิบดีกรมวิชาการไปพลางก่อน กระทั่ง พ.ศ. 2497 พล.อ. มังกร สนับสนุนให้หลวงกীরติวิทย์พาร (กี๋ ศุภวัต) รับตำแหน่งอธิบดี ด้วยความสามารถด้านการสอนภาษาไทย (เคยสอนวิชาภาษาไทยในมหาวิทยาลัยเบอร์ลิน ปัจจุบันคือ Humboldt University of Berlin ประเทศเยอรมนี) มีผลงานการแต่งแบบเรียนที่มีชื่อเสียงมากของกระทรวงศึกษาธิการ คือนกนางเขน อุดมปัญญาดี เรณู – ปัญญา และแบบเรียนเบสิก ที่เป็นแบบเรียนสอนภาษาไทยที่มีปัญหามากที่สุด ถึงขั้นสั่งถอนเสถียรภาพของรัฐบาลจอมพล ป. โดยแบบเรียนดังกล่าวมีปัญหาเรื่องลิขสิทธิ์ กล่าวคือหลวงกীরติวิทย์พารเป็นผู้แต่ง และดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมอันมีหน้าที่ควบคุมแบบเรียน จึงเป็นการไม่สมควรที่จะมีผลประโยชน์จากการแต่งแบบเรียนให้กรมที่ตนกำกับดูแล แต่ด้วย พล.อ. มังกร รัฐมนตรีว่าการทะเลเยยประเด็นเหล่านี้ และมีคำสั่งไม่ให้การพิจารณาแบบเรียนผ่านปลัดกระทรวง (ม.ล. ปิ่น) จึงเป็นช่องให้เกิดข้อวิพากษ์วิจารณ์และเป็นเป้าโจมตีทั้งจากผู้ไม่ได้รับผลประโยชน์ในเรื่องการพิมพ์แบบเรียน ไปจนถึงคู่แข่งทางการเมืองของพรรคเสรีมนังคศิลา เรื่องแบบเรียนเบสิกถูกนำขึ้นอภิปรายในการไฮด์ปาร์คทางการเมืองครั้งแรกที่สนามหลวง ว่ามีราคาแพงทำให้ผู้ปกครองไม่มีกำลังซื้อให้บุตรหลานใช้เรียน (ปัญหาเกิดจากการจัดพิมพ์จำนวนน้อยและถูกองค์การการค้าของครูสภาบวกราคาเพิ่ม) และไม่เป็นที่นิยมในหมู่ครูผู้สอน หลังจากจอมพล ป. มีจดหมายส่วนตัวมาถึง พล.อ. มังกร หรือในขณะนั้นชื่อหนังสือพิมพ์ออกนาม “หลวงเบสิก” ว่า “อย่าเพิ่งใช้เลย” กระทรวงศึกษาธิการจึงมีคำสั่งให้ชะลอการประกาศใช้แบบเรียนเบสิก แต่หากโรงเรียนใดมีความพร้อมหรือใครจะใช้แบบเรียนดังกล่าวก็ยอมทำได้¹⁵⁴ อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับโครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทราคือ นายอภัย อธิบดีกรมสามัญศึกษาผู้รับผิดชอบโครงการมิได้สั่งให้โรงเรียนในโครงการใช้แบบเรียนเบสิกที่ตนและ ม.ล. ปิ่น ปลัดกระทรวงเคยให้ความเห็นไว้ว่าดี¹⁵⁵ แต่กลับให้ใช้แบบหัดอ่านภาษาไทยเล่มต้น – เล่มปลาย ของพระวิภาชน์วิทยาลัย (สังข์ พุกกะเวส) ที่เขียนขึ้นใน พ.ศ. 2477 ซึ่งล้ำสมัยเป็นอย่างมาก การไม่ให้ความร่วมมือแก่กระทรวงในการใช้แบบเรียนใหม่ แสดงถึงความไม่พอใจระหว่างกลุ่มการเมืองภายในกระทรวงศึกษาธิการ กล่าวคือ ม.ล. ปิ่น และเหล่าบริวารถูกกล่าวหาว่าพยายามปิดกั้นไม่ให้แบบเรียนเบสิกได้ใช้ เนื่องจากขัดผลประโยชน์

¹⁵⁴ กระทรวงศึกษาธิการ, *หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล อนุสรณ์ 7 รอบ 24 ตุลาคม 2530*, 65 – 69.

¹⁵⁵ ในห้วงเวลาที่แบบเรียนเบสิกถูกโจมตีอยู่นั้น ม.ล. ปิ่น และนายอภัยมักถูกสื่อหนังสือพิมพ์เรียกว่า “หัวนอก” ในกระทรวงศึกษาธิการอยู่เสมอ โปรดดู หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สป.5.2/55 เรื่อง แบบเรียนหนังสือพระวิภาชน์ (พ.ศ. 2499).

ในหลาย ๆ ทาง ทั้งจากลูกน้องที่เคยแต่งแบบเรียนขายก็ได้รับผลกระทบจากแบบเรียนเบสิก หรือสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชที่มีความใกล้ชิดกับ ม.ล. ปิ่น ก็ขายแบบเรียนที่พิมพ์ไว้ไม่ได้¹⁵⁶ ไปจนถึงการศึกษาแผนใหม่ (การศึกษาในระบบอบประชาธิปไตย) ที่โจมตีการศึกษาแผนเก่าว่า “. . .ไม่คำนึงถึงความต้องการของเด็ก ไม่คำนึงถึงความสนใจของเด็ก กดเสรีภาพของเด็กโดยไม่ฟังเหตุผลและไม่ให้เด็กได้แสดงออก. . .การศึกษาแบบนี้จึงขัดกับอุดมการณ์แห่งลัทธิประชาธิปไตย”¹⁵⁷ ในเรื่องการศึกษาแผนใหม่ ม.ล. ปิ่น ถึงกับแต่งเป็นบทประพันธ์ออกอากาศทางวิทยุศึกษาเสียดลว่า “การศึกษา ‘แผนใหม่’ ใยชื่อนี้ อีกสิบปีคงแย่นะหนา เพราะอาจได้แผนใหม่นี้นี่มา จะเรียกว่า ‘แผนใหม่นี้นี่’ หรืออย่างไร”¹⁵⁸ และหนังสือพิมพ์ยังให้ข่าวอีกว่า “. . .การศึกษาแผนใหม่ของกรมวิชาการเวลานี้ กำลังเป็นที่สนใจของท่านผู้ยิ่งใหญ่ ป. เบนอย่างยิ่ง”¹⁵⁹ ซึ่งท่านผู้ยิ่งใหญ่อักษรย่อ ป. นั้น สื่อถึง ม.ล. ปิ่น ต่อเมื่อมีการเลือกตั้ง พ.ศ. 2500 พล.อ. มังกร ต้องออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการตามวิถีทางการเมือง พล.อ.ท. มุณี มหาสันทนะ เวชยันต์รังสฤษฏ์ ได้รับตำแหน่งแทน และเข้ามาสะสางกรณีเรื่องแบบเรียนเบสิก ด้วยการปลดหลวงกิริติวิทย์พารออกจากราชการ ไม่ได้รับบำนาญ พอติดกับเกิดเหตุรัฐประหารขึ้นในช่วงปลายปี ทำให้ ม.ล. ปิ่น ก้าวสู่ตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เป็นเหตุให้ฝ่ายตรงข้ามภายในกระทรวงศึกษาธิการถูกกำจัดจนหมดสิ้นไปด้วย

ใน พ.ศ. 2499 กรมวิสามัญศึกษาได้จัดโครงการทดลองปรับปรุงโรงเรียนมัธยมวิสามัญศึกษา ออกแบบให้มีวิชาเลือกที่เหมาะสมแก่ความถนัดและความต้องการของนักเรียน สังคม และท้องถิ่น นักเรียนสามารถเลือกเรียนต่อในระดับอุดมศึกษา วิชาชีพชั้นสูง หรือออกมาประกอบอาชีพได้ เมื่อจบชั้นมัธยมศึกษา และพัฒนามาเป็น “โรงเรียนมัธยมแบบประสม” (Comprehensive High Schools) ก่อตั้งขึ้นที่โรงเรียนสุรนารีวิทยา จังหวัดนครราชสีมา ใน พ.ศ. 2503¹⁶⁰ งานในระดับมัธยมศึกษาที่กระทรวงศึกษาธิการได้พยายามจัดขึ้นจากการปรับปรุงการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรานี้

¹⁵⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ สบ.5.2/52 เรื่อง เบสิกหรือแผนการศึกษาใหม่ (พ.ศ. 2497 – 2498).

¹⁵⁷ คัดจากแถลงการณ์ของกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง การศึกษาในระบบอบประชาธิปไตย (ฉบับที่ 3) ซึ่งออกโดยกรมวิชาการภายใต้การนำของหลวงกิริติวิทย์พาร โปรตดู หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.2/6 เรื่อง แถลงการณ์ของกระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ. 2500).

¹⁵⁸ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *ศิษย์มาลา*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: อินสปายร์, 2554), 83.

¹⁵⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.2/62 เรื่อง ข่าวหนังสือพิมพ์ ปัญหาคำลิสสิทธ์แบบเรียนและฟ้องหลวงกิริ (พ.ศ. 2500).

¹⁶⁰ วรวิทย์ วคินสรากร, “โรงเรียนมัธยมแบบประสม,” *สารานุกรมศึกษาศาสตร์*, ฉ. 1 (กรกฎาคม – กันยายน 2528): 49.

ส่งผลต่อการขยายการศึกษาภาคบังคับจากเดิม 4 ปี เป็น 7 ปี สอดรับกับแผนการการารจี (The Karachi Plan) ในเวลาต่อมา ซึ่งที่ประชุม UNESCO ได้บรรลุข้อตกลงการยกระดับอัตราการรู้หนังสือของประชากรในภูมิภาคเอเชียภายในเวลา 20 ปี (พ.ศ. 2503 – 2523) รัฐแต่ละรัฐควรให้การศึกษาขั้นพื้นฐานแก่ประชาชนอย่างน้อย 7 ปี ในข้อนี้ ม.ล. ปิ่น ได้กล่าวว่า

“...แผนการการารจีนี้ไม่ได้ทำให้เรามีความตื่นตัวแต่ประการใด เพราะเราทำอยู่แล้ว คือได้ตกลงกันที่บางปูหลายปีมาแล้ว ได้ตกลงว่าจะจัดประถมศึกษาให้เป็น 7 ปี ในที่ประชุมกรรมการพิจารณาปรับปรุงการศึกษาที่วังสวนกุหลาบ ก่อนการประชุมที่การารจีถึงหนึ่งปีเต็ม และได้ประกาศแผนการศึกษาแห่งชาติ (พ.ศ. 2503 – ผู้วิจัย) ก่อนที่ที่ประชุมขององค์การการศึกษาฯ สหประชาชาติรับรองแผนการการารจีหนึ่งเดือน”¹⁶¹

อย่างไรก็ตาม การจัดโรงเรียนมัธยมแผนใหม่นี้ได้เปลี่ยนเป็นโรงเรียนประถมศึกษาตอนปลายและยุบรวมเข้ากับโรงเรียนประถมศึกษาตอนต้น ส่วนหนึ่งอาจมีสาเหตุจากค่านิยมผู้ปกครองไม่ส่งบุตรหลานเข้าศึกษาต่อสายมัธยมอาชีวศึกษา หากแต่ต้องการให้ต่อสายมัธยมวิสามัญศึกษาเพื่อต่อในชั้นสูงขึ้นไปถึงระดับอุดมศึกษา เพราะเด็กที่เรียนสายอาชีพคือเด็กที่ไม่สามารถเรียนมัธยมวิสามัญศึกษาหรือมัธยมสามัญศึกษา หากผู้ปกครองส่งเด็กเรียนในสายอาชีพแล้ว “เท่ากับยอมรับว่าลูกของตนเป็นคนโง่” ตลอดจนข้ออ้างที่ว่าเด็กเล็กไม่เหมาะจะเรียนงานช่างตั้งแต่อายุยังน้อย¹⁶² เรื่องค่านิยมทางการศึกษาในช่วงทศวรรษ 2490 นี้ เป็นประเด็นที่ต้องพิจารณาจากข้อมูลสถิติออกไปต่างหาก และจากแถลงการณ์เรื่องการศึกษาเมื่อ พ.ศ. 2492 บ่งชี้ว่ารัฐบาลมีความมุ่งหมายต้องการปรับปรุงและขยายงานด้านอาชีวศึกษาให้มีคุณภาพสูงขึ้นเพื่อ “เป็นทางชักจูงให้เด็กหันมาเรียนอาชีวศึกษามากขึ้น...ให้มีโอกาสศึกษาวิชาชีพและสามารถใช้ความรู้ประกอบอาชีพได้จริง ๆ”¹⁶³ แต่เมื่อเข้าสู่ทศวรรษถัดมา ทศนคติที่มีต่อการเรียนสายอาชีวศึกษาได้เปลี่ยนไปอย่างสำคัญ เมื่อสังคมไทยเร่งรัดสู่ยุคพัฒนาที่เน้นการอุตสาหกรรม จำเป็นต้องพัฒนากำลังคนจากการฝึกหัดแรงงานฝีมือเพิ่มมากขึ้น

¹⁶¹ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *พัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค*, 172 – 173.

¹⁶² กระทรวงศึกษาธิการ, *หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล อนุสรณ์ 7 รอบ 24 ตุลาคม 2530*, 172.

¹⁶³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ.15/106 เรื่อง แถลงการณ์เรื่องการศึกษา (26 มกราคม – 2 พฤษภาคม 2492).

ทำให้มีการส่งเสริมการเรียนในวิทยาลัยช่างเทคนิคและวิทยาลัยพาณิชยการทั้งของรัฐและเอกชนอย่างแพร่หลาย¹⁶⁴

ผลอันจะบังเกิดขึ้นจากโครงการ

ผลของการดำเนินโครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา จากผลการวิจัยของมาณี พันธุ์เมือง ได้ทำการสัมภาษณ์บุคคลร่วมสมัยที่มีส่วนร่วมในโครงการดังกล่าว สรุปว่าโครงการนี้มีผลทางตรงต่อการปรับปรุงอาคารสถานศึกษา หลักสูตรการเรียนการสอน สื่ออุปกรณ์ทางการศึกษา และการวัดผลการศึกษาในระดับพอควร ด้วยเหตุที่โครงการต้องประสบกับสภาพปัญหาเกี่ยวกับงบประมาณ การขาดความเข้าใจของครูผู้สอน ภาษาและวัฒนธรรมที่ต่างกัน ระหว่างบุคลากรฝ่ายไทยกับผู้เชี่ยวชาญจากองค์การระหว่างประเทศ กระนั้น ประชาชนในจังหวัดฉะเชิงเทรามีความตื่นตัวต่อการศึกษามากขึ้น ศึกษาธิการอำเภอและจังหวัดออกตรวจเยี่ยมโรงเรียนด้วยความตั้งใจจริง นอกจากนี้โครงการยังอำนวยความสะดวกให้บุคลากรทางการศึกษาในจังหวัดได้ไปศึกษาดูงานยังต่างประเทศเป็นจำนวนมากไม่น้อย ในสายตาของผู้ปฏิบัติงานมาตั้งแต่ต้น ย่อมเห็นความเปลี่ยนแปลงจากการปรับปรุงอยู่เอง ทั้งนี้ เบื้องหลังความสำเร็จที่ทำให้โครงการนี้เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป คือ ม.ล. ปิ่น ปลัดกระทรวงศึกษาธิการในขณะนั้น¹⁶⁵

ม.ล. ปิ่น ก็ได้กล่าวถึงการดำเนินโครงการดังกล่าวเอาไว้ว่า

“...ข้าพเจ้าได้เคยฟังนักการศึกษาชาวต่างประเทศพูดถึงจังหวัดฉะเชิงเทราที่กรุงปารีส มาดิด เวนิส และที่อื่น ๆ ท่าน Sir Ronald Adam ประธานกรรมการบริหารขององค์การการศึกษา สหประชาชาติได้มาเยี่ยมดูงานที่ฉะเชิงเทราครั้งหนึ่ง...ได้พูดสรุปก่อนที่จะกลับไปว่า ‘โลกควรจะได้รับรู้เรื่องการปรับปรุงงานที่ฉะเชิงเทรามากกว่านี้’

อันที่จริงการปรับปรุงงานที่ฉะเชิงเทรา ก็คือการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาคนั่นเอง แต่ทำในเขตที่จำกัดและภายในเวลาที่จำกัด ผลที่ได้รับนั้นมีมากกว่าที่เห็นได้ด้วยตา กล่าวคือ ฉะเชิงเทราได้ทำให้ครูอาจารย์ และเจ้าหน้าที่ของเราจำนวนมาก (ทั้งที่อยู่ในจังหวัดนั้น และ

¹⁶⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.18.5/15 เรื่อง บทความเรื่องผลสะท้อนจากโครงการพัฒนาประเทศที่มีผลต่อสังคมของประเทศไทย (15 มิถุนายน – 26 กันยายน 2509).

¹⁶⁵ มาณี พันธุ์เมือง, “การวิเคราะห์โครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา พ.ศ. 2494 – 2502,” ง, 94 – 95.

จังหวัดอื่น) มีความกระตือรือร้นที่จะทำงานปรับปรุง เมื่อเดินทางไปถึง
ฉะเชิงเทรา ก็รู้สึกว่าจะไปถึงแหล่งที่เขาปรับปรุงการศึกษา”¹⁶⁶

โครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทราจึงเปรียบเสมือน “โครงการพี่” ที่ทำให้เกิด
“โครงการน้อง” อันเป็นโครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาในลักษณะเดียวกันที่จังหวัดอื่น ๆ กรม
วิสามัญศึกษาภายใต้การนำของอธิบดีหลวงสวัสดิศาสตราศรพุทธิ (สวัสดิ์ สุมิตร) ได้จัดทำโครงการ
เป็นของฝ่ายไทยเองที่จังหวัดชลบุรี (พ.ศ. 2497) จังหวัดปราจีนบุรี (พ.ศ. 2498)¹⁶⁷ และโครงการ
ปรับปรุงโรงเรียนประถมศึกษารุงเทพฯ – ธนบุรี (พ.ศ. 2495) ทั้งนี้ ม.ล. ปิ่น ได้กล่าวสรุปผลการ
ดำเนินโครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทราว่า

“...การปรับปรุงใน ‘ระยะต้น’ เสร็จแล้วจึงให้ขยายงานไปยังจังหวัดอื่น
ๆ ใน ‘ระยะหลัง’ นั้นไม่ได้ผลตามที่กำหนดไว้ ทั้งนี้เพราะจังหวัดอื่น ๆ ไม่
รอให้เสร็จ ‘ระยะต้น’ เสียก่อน เห็นอะไรที่ฉะเชิงเทรา ก็เอาไปทำใน
จังหวัดของตนเลยทีเดียวน ในที่สุดก็กล่าวไม่ได้แน่ชัดว่า ขยายงานไปยัง
จังหวัดอื่น ๆ ในปีใด และ ‘ระยะต้น’ ของจังหวัดฉะเชิงเทราสิ้นสุดลง
เมื่อใด¹⁶⁸

ด้วยเหตุนี้ จากที่กำหนดระยะเวลาดำเนินโครงการ 10 ปี โครงการจึงยุติเมื่อสิ้นปี พ.ศ. 2502 รวม
ระยะเวลา 9 ปี ประกอบกับเมื่อ พ.ศ. 2501 กรมวิสามัญศึกษากับองค์การบริหารวิเทศกิจ (USOM)
ของสหรัฐอเมริกา ได้ร่วมมือกันผ่านโครงการพัฒนาการศึกษา (General Education
Development Project – G.E.D/ค.พ.ศ.) ควบคู่ไปกับโครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค
(Regional Education Development Project Including Higher Education – R.E.D.P.H.E./
พ.ศ.ภ.) มีการแบ่งภาคการศึกษา เป็น 12 ภาค ซึ่งภาคที่ 12 คือจังหวัดฉะเชิงเทราได้รับงานและ
ทรัพย์สินของโครงการปรับปรุงส่งเสริมจังหวัดฉะเชิงเทราไปดูแลให้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนา
การศึกษาต่อไป¹⁶⁹

นอกจากนี้ ผลที่เกิดทางอ้อมจากการจัดทำโครงการปรับปรุงส่งเสริมจังหวัดฉะเชิงเทรา
คือมีหน่วยที่เรียกว่า “ศึกษานิเทศก์” ถือกำเนิดขึ้นในกรมวิสามัญศึกษาเมื่อ พ.ศ. 2496 โดยศัพท์แล้ว

¹⁶⁶ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *พัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค*, 169 – 170.

¹⁶⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ.15.1/12 เรื่อง โครงการปรับปรุงการศึกษา (5 โครงการ) (10
เมษายน – 17 กรกฎาคม 2500).

¹⁶⁸ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *พัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค*, 181 – 182.

¹⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, 189.

แปลตามตัวหมายถึงผู้ชี้แจงการศึกษา¹⁷⁰ ศึกษาานิเทศก์จึงทำหน้าที่คอยให้คำแนะนำและสอดส่องดูแลโรงเรียนในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ เป็นผู้ช่วยเหลือทำการนิเทศการศึกษาแก่โรงเรียน ทำเอกสารเผยแพร่การศึกษาในทางวิชาการ ไม่ใช่ตรวจหรือสั่งการ อันจะเป็นการซ้ำซ้อนกับงานของ “ศึกษาธิการ” ทั้งศึกษาธิการจังหวัดและอำเภอ ที่มีหน้าที่ตรวจและแนะนำเกี่ยวแก่การศึกษา ตลอดจนดำเนินการศึกษาในแต่ละพื้นที่ให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของกระทรวงศึกษาธิการ¹⁷¹ ซึ่งจากข้อเสนอปรับปรุงงานศึกษาานิเทศก์เมื่อ พ.ศ. 2500 ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้กล่าวถึงปัญหาของหน่วยศึกษาานิเทศก์ว่า ตำแหน่งงานศึกษาานิเทศก์หาได้เป็นส่วนสำคัญของราชการเหมือนเช่นศึกษาธิการ จากการปฏิบัติงานดูเหมือนจะล้าเล็กเมื่อใดก็ได้ ด้วยแต่ละกรมไม่ตั้งงบประมาณสำหรับงานนิเทศการศึกษา ส่วนมากใช้เงินทุนสมทบหรือตั้งเป็นงบการจร ราวกับว่าถ้าเลิกโครงการร่วมกับอเมริกันไป ก็จะเลิกศึกษาานิเทศก์ไปด้วย โดยสถานะของศึกษาานิเทศก์ในทัศนะของข้าราชการภายในกระทรวงศึกษาธิการเวลานั้นเป็นแต่เพียงตำแหน่งมิไ่วเลนเพื่อเลื่อนข้าราชการขึ้นเป็นชั้นเอกหรือรองรับผู้ที่ไม่รู้จะให้ไปดำรงตำแหน่งที่ใด¹⁷²

ผลทางอ้อมอีกประการหนึ่ง ได้เกิดการประชุมศึกษาอบรม (Seminar)¹⁷³ เรื่องการศึกษาประชาบาล พ.ศ. 2494 ที่โรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง ถนนประสานมิตร การประชุมได้นำแนวคิดจากการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรามาเล่าสู่กันฟังแก่ผู้เข้าร่วมประชุม ถือเป็น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้วิธีการจัดการการศึกษาและขยายงานให้มีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น ด้วยเหตุนี้โรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง ถนนประสานมิตร ได้กลายเป็นพื้นที่สำคัญที่ UNESCO ให้ความสนใจจัดตั้งสถาบันระหว่างชาติสำหรับการค้นคว้าเรื่องเด็ก (Bangkok Institute for Child Study) เมื่อ พ.ศ. 2498 (ภายหลังได้เปลี่ยนเป็นสถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์) ด้วยความช่วยเหลือจาก ม.ล. มานิจ แก่เจ้าหน้าที UNESCO¹⁷⁴ สถาบันนี้มุ่งส่งเสริมความเข้าใจอันดีต่อประชาชนและถือหลักการให้ความรู้ ความคิดกระจายไปถึงคนหมู่มาก ด้วยการให้การศึกษาโดยไม่แบ่งเชื้อชาติ เพศ ภาษา และศาสนา

¹⁷⁰ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, *ความสำเร็จและความล้มเหลว*, 126 – 131.

¹⁷¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ.15/128 เรื่อง ม.ล. มานิจ ชุมสาย ขอทราบจำนวนเจ้าหน้าที่การศึกษา และคุณวุฒิ และข้อความเกี่ยวกับการศึกษา (10 มกราคม 2494); *ขุนพลการศึกษา งานและชีวิตของนายอภิรักษ์ จันทวิมล*, 92.

¹⁷² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ.15.1/16 เรื่อง ข้อเสนอที่มีความต้องการด่วนของศึกษาานิเทศก์ (25 กรกฎาคม – 24 ตุลาคม 2500).

¹⁷³ คำว่า Seminar ต่อมา ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้แปลเป็นสัมมนาขึ้นใช้ โปรดดูรายละเอียดใน ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*, 150.

¹⁷⁴ ม.ล. มานิจ ชุมสาย, *ปาร์ ลูย แมม*, 134 – 135.

ทั้งนี้ มีวัตถุประสงค์หลักคือการค้นคว้าเกี่ยวกับพฤติกรรมและพัฒนาการของเด็กไทย บริการแนะนำทางจิตวิทยาแก่โรงเรียนต่าง ๆ และทำการสอนวิชาจิตวิทยาพัฒนาการ (Developmental Psychology)¹⁷⁵ ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าความร่วมมือระหว่างวิทยาลัยวิชาการศึกษา กับ UNESCO ได้ขยายผลสู่ความร่วมมือกับมหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกา โดยเฉพาะได้ทำสัญญากับมหาวิทยาลัยอินเดียนา (Indiana University) มีใจความสำคัญคือ 1) มหาวิทยาลัยอินเดียนาส่งศาสตราจารย์มาช่วยตลอดอายุสัญญา 2) จัดส่งอุปกรณ์การศึกษามาสนับสนุนหลักสูตรของวิทยาลัย และ 3) คัดเลือกอาจารย์ฝ่ายไทยไปศึกษาต่อกว่า 150 คน¹⁷⁶ ค่าใช้จ่ายตามโครงการความร่วมมือดังกล่าวรวมเป็นเงินกว่า 13.8 ล้านดอลลาร์สหรัฐอเมริกา ทั้งยังได้รับเงินช่วยเหลือจาก USOM อีก 2.8 ล้านดอลลาร์สหรัฐอเมริกา การฝึกหัดครูในประเทศไทยจึงเป็นปีกแผ่นตั้งมั่นขึ้น¹⁷⁷

อย่างไรก็ตาม ควรกล่าวถึงประเด็นอิทธิพลอเมริกันต่อระบบการศึกษาของไทยจากกรณีวิทยาลัยวิชาการศึกษาไว้ในที่นี้ เมื่อคำนึงถึงการเข้ามาจัดการศึกษาผ่านสัญญากับมหาวิทยาลัยจากสหรัฐอเมริกา ประจวบกับช่วงที่วิทยาลัยวิชาการศึกษาได้นายสาโรช บัวศรีมาเป็นอธิการวิทยาลัย นายสาโรชเพ็ญจบการศึกษาระดับปริญญาเอกจากสหรัฐอเมริกา มารับช่วงต่อจากหลวงสวัสดิสารศาสตรบุทธิที่ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการก่อนหน้า นายสาโรชเป็นผู้ผลักดันให้ยกฐานะโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูงเป็นวิทยาลัยที่สามารถประสาทปริญญาได้ และมุ่งมั่นผลิตครูให้แก่กระทรวงศึกษาธิการ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทั้งผู้บริหารและความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา ทำให้มีผู้กล่าวว่า “. . . ระเบียบแบบแผนอย่างอังกฤษก็หมดยุค แบบอย่างอเมริกันเริ่มเข้ามาสัมผัสกับชีวิตใหม่ของเรา”¹⁷⁸ นายสาโรชมีความใกล้ชิดกับ ม.ล. ปิ่น ในทางอาจารย์กับศิษย์มาแต่ครั้งที่ยังศึกษาอยู่ที่คณะ

¹⁷⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.11.6/19 เรื่อง งานทูลเกล้าฯ ถวายปริญญาการศึกษาคุณวุฒิบัณฑิต และพระราชทานปริญญาบัตรแก่นิสิตและนักศึกษาวิทยาลัยวิชาการศึกษา (พ.ศ. 2502).

¹⁷⁶ บังอร ภูวภิรมย์ขวัญ, บรรณาธิการ, *ศาสตราจารย์ ดร. สาโรช บัวศรี ปรมาจารย์ผู้ทรงศิลป์*, (กรุงเทพฯ: พัฒนาศึกษา, 2531), 63, 66.

¹⁷⁷ โรเบิร์ต เจ. มัสแคต, *สหรัฐอเมริกากับการพัฒนาเศรษฐกิจและความมั่นคงในประเทศไทย*, 144 – 145; J. Alexander Caldwell, *American Economic Aid to Thailand*, (Lexington: Lexington Books, 1974), 97 – 101.

¹⁷⁸ แบบแผนอย่างอังกฤษคงหมายถึงเมื่อแรกสถาปนาโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง ถนนประสานมิตร มีผู้ร่วมก่อตั้ง 3 คนสำคัญ คือ ม.ล. ปิ่น ม.ล. มานิจ และหลวงสวัสดิสารศาสตรบุทธิ ซึ่งได้รับการศึกษาจากอังกฤษทั้งสิ้น ต่อเมื่อนายสาโรชที่จบการศึกษาจากสหรัฐอเมริกา มาดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการโรงเรียน ทำให้เปลี่ยนแปลงแผนการเรียนการสอนไปเป็นแบบอเมริกันในที่สุด โปรตดูรายละเอียดใน คณะกรรมการจัดงานยกย่องเชิดชูเกียรติบุคคลที่ทำความคุณประโยชน์ให้แก่การศึกษาของชาติอย่างสูงยิ่ง, *ศาสตราจารย์ ดร. สาโรช บัวศรี: บุคคลที่ทำความคุณประโยชน์แก่การศึกษาของชาติอย่างสูงยิ่ง*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2536), 6.

อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ครั้นเมื่อนายสาโรชได้รับทุนไปศึกษาต่อระดับปริญญาเอกที่ มหาวิทยาลัยโอไฮโอสเตต (Ohio State University) ได้มีจดหมายไปมาถึง ม.ล. ปิ่น อยู่เสมอ ฉบับที่น่าสนใจคือฉบับก่อนที่นายสาโรชจะสำเร็จการศึกษากลับมา นายสาโรชได้เล่าถึงวิชาที่เรียนว่าตนมีความสนใจวิชาการฝึกหัดครูมาก โดยกล่าวว่า “. . .เพื่อประเทศเราจะตั้ง Collage of Ed. . . ผมขอรับอาสาช่วยได้เด็ดขาด” ซึ่ง ม.ล. ปิ่น ได้บันทึกเป็นลายมือบนจดหมายนั้นว่า “*ประสานมิตร*”¹⁷⁹ ความข้อนี้อาจเป็นจุดเริ่มต้นที่นำนายสาโรชให้มาจัดการดูแลการฝึกหัดครูและยกฐานะโรงเรียนขึ้นเป็นวิทยาลัยวิชาการศึกษา จนอาจกล่าวได้ว่าโครงสร้างของวิทยาลัยได้กลายเป็นแบบอเมริกันอย่างเต็มตัวทั้งความช่วยเหลือจากมหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกา อาจารย์ที่ได้ทุนไปศึกษาต่อ และผู้บริหารที่สมทานปรัชญาการศึกษาแบบอเมริกัน ทำที่สุดเมื่อรวมเข้ากับบริบทด้านอื่นแล้ว ได้นำไปสู่การเรียกร้องยกฐานะเป็นมหาวิทยาลัย มีคณะตามแบบอเมริกัน และละทิ้งพันธกิจสำคัญที่มีต่อกระทรวงศึกษาธิการ คือการฝึกหัดครูในเชิงปริมาณและคุณภาพให้สอดคล้องกับจำนวนโรงเรียนและนักเรียนที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในกลางทศวรรษ 2510

3.4 โครงการศูนย์กลางอบรมการศึกษาผู้ใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี

ชื่อโครงการ เหตุผลและความมุ่งหมายของโครงการ

โครงการศูนย์กลางอบรมการศึกษาผู้ใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี (Thailand UNESCO Fundamental Education Centre – ศ.อ.ศ.อ./TUFEC) ถือกำเนิดขึ้นจากการประชุมใหญ่ UNESCO เมื่อ พ.ศ. 2494 ที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส โดยมี ม.ล. ปิ่น ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ในฐานะหัวหน้าผู้แทนฝ่ายไทยนำคณะเข้าร่วมประชุม ทั้งนี้ ที่ประชุมได้มีมติเป็นเอกฉันท์ให้จัดตั้งศูนย์กลางมูลสารศึกษาขึ้นประจำทุกภูมิภาคทั่วโลก 6 แห่ง โดยแห่งแรกตั้งอยู่ที่เมืองแพทซ์ควาโร (Pátzcuaro) ประเทศเม็กซิโก แห่งที่สองตั้งอยู่ที่เมืองสิร์ส-เอล-ลายาน (Sirs-el-Layan) ประเทศอียิปต์ และแห่งที่สาม คือจังหวัดอุบลราชธานี ประเทศไทย ในขั้นต้น ที่ประชุมใหญ่ได้ขอความเห็นบรรดาชาติสมาชิกว่าประเทศใดมีความพร้อมจะสามารถจัดตั้งศูนย์กลางมูลสารศึกษาต่อไปได้บ้าง ม.ล. ปิ่น ได้กล่าวแก่ที่ประชุมว่าประเทศไทยมีความสนใจและปรารถนาจะรับจัดตั้ง เพียงแต่ต้องขอโทรเลขกลับมายังประเทศไทยเพื่อสอบถามรัฐบาลก่อน ครั้นวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2494 คณะรัฐมนตรีของจอมพล ป. ได้ลงมติรับหลักการจัดตั้งศูนย์กลางมูลสารศึกษา และได้แจ้งยืนยันให้ทาง UNESCO รับทราบ การที่ประเทศไทยรับจัดตั้งนี้ ม.ล. ปิ่น ได้บรรยายว่า

¹⁷⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.30/11 เรื่อง ข้าราชการและนักเรียนไทยที่ไปศึกษาดูงานต่อต่างประเทศ (พ.ศ. 2491 – 2507).

“...พอประกาศจะทำแห่งที่ 3 ก็ประกาศถามว่าประเทศไหนสนใจบ้าง ประเทศไทยสนใจทันทีเลยทีเดียว เพราะเป็นเรื่องที่เราต้องการอยู่แล้ว แล้วก็ยังมีประเทศต่าง ๆ แย่งกันมากมาย ผลที่สุดก็ได้มาตั้งในเมืองไทย ขอเปลี่ยนหลักการเพียงเล็กน้อย

ที่เปลี่ยนหลักการก็คือว่า องค์การศึกษาศหประชาชาติไปพบความจริงเข้าอย่างหนึ่งบอกว่า ศูนย์กลางใหญ่นานาชาติจริง ๆ นั้นตั้งได้ 2 แห่งเท่านั้น เกี่ยวกับภาษา อย่างที่แพทซคูอาโร ใช้ภาษาสเปน มีประเทศราว 17 – 18 ประเทศใช้ภาษาสเปนไปเรียนได้ ที่โคโรใช้ภาษาอาราบิกก็มี 7 – 8 ประเทศไปเรียนได้ ถ้าประเทศไทยต้องการเป็นศูนย์กลางนานาชาติจริงแล้วต้องใช้ภาษาอังกฤษ ถ้าใช้ภาษาอังกฤษเมื่อไปดำเนินการในชนบท เราจะไม่ได้รับผลเต็มที่ เราก็เลยยอมบอกว่าเราจะลดลงมาทำเฉพาะของเราก่อน ถ้าเราทำดี เพื่อนบ้านเรือนเคียงพูดภาษาไทยที่จะมาเรียนก็ได้ ไม่ขัดข้องอะไร เป็นนโยบายของรัฐบาลที่จะเอื้อเพื่อเอื้อแผ่อยู่แล้ว ในที่สุดก็ดำเนินการตามนั้น”¹⁸⁰

เมื่อประเทศไทยตกลงจัดตั้งศูนย์กลางมูลสารศึกษานั้น ทาง UNESCO ได้จัดส่งผู้เชี่ยวชาญเข้ามาสำรวจหาที่ตั้งในประเทศไทย นำโดยนายจอห์น เบาเออร์ส (John Bowers) ซึ่งมีความต้องการจะตั้งศูนย์ที่จังหวัดชลบุรี แต่ด้วย “...สภาพเศรษฐกิจและสังคมของชาวบ้านติเกินไป ไม่มีปัญหาที่จะต้องแก้มากนัก”¹⁸¹ ประกอบกับเมื่อนายเบาเออร์สออกสำรวจร่วมกับ ม.ล. มานิจ ได้เห็นความเป็นอยู่ตลอดรายทางจังหวัดชลบุรีไม่เป็นที่เหมาะสมแก่การทดลองงาน “...ส่วนที่อุบลนั้นมีทุกอย่างที่เป็นเรื่องที่น่าสนใจ พลเมืองปลูกหม่อน เลี้ยงไหม เลี้ยงครั้ง ทอผ้า จักสาน ปั่น ฯลฯ อาจนำมาใช้ในการศึกษาหลักมูลฐานได้ ในที่สุดยูเนสโกก็ยอม”¹⁸²

นายเบาเออร์สและนายพร ทองพูนศักดิ์ หัวหน้ากองฝึกหัดครู (อดีตหน้าห้องกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เสนาบดีกระทรวงธรรมการในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์) ได้เดินทางไปจังหวัดอุบลราชธานีเพื่อหาที่ตั้งอันเหมาะสมจะดำเนินงาน (ซึ่งเลือกที่ดินบริเวณที่ ม.ล. ปิ่น เป็นผู้จัดซื้อไว้ก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง เพื่อเตรียมจัดตั้งมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาค) โดยมีเหตุผลที่เลือกจังหวัด

¹⁸⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.27/85 เรื่อง ปาฐกถา “สหประชาชาติทำอะไรเกี่ยวกับการศึกษา” ณ สมาคมสหประชาชาติ (พ.ศ. 2497).

¹⁸¹ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, พลเอกมังกร พรหมโยธี กับการศึกษาสมัยพุทธศักราช 2491 – 2500, 24.

¹⁸² ม.ล. มานิจ ชุมสาย, *ปาร์ ลูย แมม*, 132.

อุบลราชธานี 5 ประการด้วยกันคือ¹⁸³ 1) จังหวัดอุบลราชธานีมีลักษณะความเป็นอยู่คล้ายกับจังหวัดอื่นในภาพรวมของประเทศไทยเวลานั้น และมีพลเมืองมากเป็นอันดับ 3 สมควรบำรุงการศึกษาให้เจริญทัดเทียมกับในพระนคร 2) การคมนาคมสะดวกสบาย ทั้งทางรถยนต์ รถไฟ และเครื่องบินสามารถติดต่อกับพระนครได้ไม่ลำบาก นอกจากนี้ยังติดต่อกับจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้หลายจังหวัดตลอดปี 3) จังหวัดอุบลราชธานีมีการจัดการการศึกษาครบทุกระดับ (ยกเว้นระดับอุดมศึกษา) เหมาะสำหรับเป็นพื้นที่ทดลองจัดการการศึกษาเพื่อขยายผลไปยังจังหวัดอื่น 4) หากผลการจัดตั้งศูนย์กลางมูลสารศึกษามีความเป็นปึกแผ่นมั่นคงแล้ว อาจได้รับการยกฐานะให้เป็นศูนย์กลางอบรมประจำภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และ 5) ในรัศมี 15 กิโลเมตร จากที่ตั้งศูนย์กลางอบรม มีหมู่บ้านหลายแห่งที่ต้องการบูรณะปรับปรุงส่งเสริม ตลอดจนภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีลักษณะทางภูมิอากาศ และภูมิประเทศแห่งแล้งกันดารกว่าภาคอื่น ๆ ราษฎรส่วนมากยังคงยากจน ควรได้รับการพัฒนาให้เกิดความเจริญ

สำหรับความมุ่งหมายของโครงการคือเรื่องมูลสารศึกษา อันเป็นรูปหนึ่งของการศึกษาขั้นพื้นฐานที่จะให้การศึกษแก่เด็กและผู้ใหญ่ให้มีความรู้ตามสมควร พอจะทำความเข้าใจต่อสิ่งแวดล้อมและสภาพความเป็นอยู่ของตนได้ มีความรู้ความสามารถจะประกอบอาชีพเพื่อยกระดับฐานะของตน ทั้งจะช่วยให้ประชาชนพลเมืองรับรู้ปัญหาของชุมชน ปลุกเร้าให้ชาวชนบทคำนึงถึงสิทธิหน้าที่เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ด้วยเหตุนี้ มูลสารศึกษาจึงเป็นก้าวแรกสู่การพัฒนาชนบท¹⁸⁴ ดังที่ ม.ล. ปิ่น บรรยายถึงความสำคัญของโครงการไว้ว่า

“...ข้าพเจ้าเรียกว่าโครงการใยแมลงมุม ในภาษาอังกฤษเขาเรียกว่า network คือเป็นตาข่าย จะทำงานเป็นจุด ๆ และประสานงานให้จุดเหล่านั้นติดต่อกันหมดทั่วโลกให้คลุมโลก เหมือนใยแมลงมุม คลุมตัวแมลงเล็ก ๆ เรามีโครงการที่จะตั้งศูนย์กลางสำหรับอบรมคนให้ไปดำเนินการกับประชาชนพลเมือง 6 แห่งในโลก มีศูนย์กลางใหญ่ 6 แห่ง ศูนย์กลางเล็ก ๆ หลายแห่ง ให้ประสานงานกันหมดทั่วโลก นี่เป็นโครงการใหญ่มาก จะช่วยประชาชนทั้งโลก 1,200 ล้านคนซึ่งไร้การศึกษา หรือการศึกษาต่ำที่สุดขณะนี้...งานที่เราทำก็คือว่า จะอบรมคนให้สามารถไปช่วยผู้ใหญ่ในชนบทในด้านเกษตร การทำมาหากิน การทำนา การทำสวน ในด้านการอนามัย การเลี้ยงเด็ก การจัดน้ำสะอาดไว้กิน หา

¹⁸³ บุญทัน ฉวยศรี และคณะ, 46 *ฤดูกาลวันวาน ศ.อ.ศ.อ. (คนอ.)*, (อุบลราชธานี: อุบลยงสวัสดิ์ออฟเซต, 2543), 1 – 3.

¹⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, 1.

น้ำสะสมไว้ใช้ในเรื่องบ้านเรือน อุตสาหกรรมในครอบครัว จัดบ้านให้ถูก
ลักษณะ ดังนี้ เป็นต้น”¹⁸⁵

ด้วยเหตุนี้ แนวทางของโครงการ ศ.อ.ศ.อ. จึงเกี่ยวกับเรื่องชนบทหรือชุมชนล้าหลัง อันได้แก่สภาพ
ทั่วไปของชนบท ชีวิตและความเป็นอยู่ของราษฎรที่ยังคงไร้การศึกษา ยากจน ขาดแคลนอาหาร และ
เผชิญกับโรคภัยไข้เจ็บ การช่วยเหลือชาวชนบทให้หลุดแก้ไขอุปสรรคและปัญหาข้างต้น เพื่อยกระดับ
มาตรฐานชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น ทั้งหมดคือจุดหมายที่จะต้องดำเนินโครงการให้สำเร็จผล¹⁸⁶

กำหนดเวลาดำเนินการ

โครงการ ศ.อ.ศ.อ. เริ่มดำเนินการครั้งแรกเมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ. 2497 กระทั่ง
สิ้นสุดสัญญากับ UNESCO เมื่อวันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2504 ทำให้กิจการและกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน
ทั้งหมดของ ศ.อ.ศ.อ. อยู่ในความดูแลของรัฐบาลไทยแต่เพียงฝ่ายเดียว ตลอดระยะเวลาดำเนิน
โครงการระหว่าง พ.ศ. 2497 – 2504 ได้อบรมสารนิเทศก์ทั้งหมด 9 รุ่น มีผู้สำเร็จการศึกษา 432 คน
ในจำนวนนี้เป็นนักศึกษาจากประเทศลาว 30 คน และตั้งแต่ พ.ศ. 2505 เป็นต้นมา ศ.อ.ศ.อ. ได้
ดำเนินการอบรมตามความต้องการของหน่วยงานราชการ อาทิ อบรมพัฒนาการให้แก่
กระทรวงมหาดไทย 107 คน ตำรวจตระเวนชายแดน 30 คน ปลัดอำเภอ 300 คน และตลอด พ.ศ.
2506 – 2514 ได้อบรมครูประเภทต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 5,247 คน กระทั่งวันที่ 5
ตุลาคม พ.ศ. 2519 กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศให้ ศ.อ.ศ.อ. เปลี่ยนเป็นศูนย์การศึกษานอก
โรงเรียนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ศนอ.)¹⁸⁷

งบประมาณค่าใช้จ่ายตามระยะเวลาของโครงการ

ไม่เป็นที่ยืนยันสำหรับงบประมาณการจัดการโครงการ ศ.อ.ศ.อ. แต่ตามคำกราบบังคม
ทูลของ ม.ล. ปิ่น ในโอกาสที่รัชกาลที่ 9 เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมพื้นที่มีความต่อนหนึ่งกล่าวว่า
“สำหรับประเทศไทย ได้รับงบประมาณเพื่อการก่อสร้างและดำเนินการใน พ.ศ. 2496 5,000,000
บาท พ.ศ. 2497 3,500,000 บาท และ พ.ศ. 2498 2,500,000 บาท” ซึ่งรายงานบางฉบับเกี่ยวกับ
งบประมาณ ศ.อ.ศ.อ. ระบุว่าในขั้นต้นนั้นเป็นงบประมาณของฝ่ายไทยทั้งสิ้น มีเพียงเงินประเดิมจาก

¹⁸⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.27/85 เรื่อง ปาฐกถา “สหประชาชาติทำอะไรเกี่ยวกับการศึกษา” ณ สมาคมสหประชาชาติ (พ.ศ. 2497).

¹⁸⁶ กระทรวงศึกษาธิการ, หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล อนุสรณ์ 7 รอบ 24 ตุลาคม 2530, 99.

¹⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, 100, 103; ขุนพลการศึกษา งานและชีวิตของนายอภัย จันทวิมล, 114; บุญทัน
ฉลวยศรี และคณะ, 46 ฤดูกาลวันวาน ศ.อ.ศ.อ. (ศนอ.), 7.

UNESCO เมื่อ พ.ศ. 2496 เป็นเงิน 5,000,000 บาท โดย พ.ศ. 2498 ได้รับงบประมาณอุดหนุนจากระบบปิดอากรเพื่อการกุศลศึกษาและสาธารณสุข (ก.ศ.ส.) จำนวน 323,190 บาท และ พ.ศ. 2499 ได้รับงบประมาณ 2,700,000 บาท¹⁸⁸ รวมระหว่าง พ.ศ. 2496 – 2499 เป็นเงิน 14,023,190 บาท กระนั้น ยังคงปราศจากความแน่ชัดว่าระหว่าง พ.ศ. 2500 – 2504 มีงบประมาณค่าใช้จ่ายอีกเท่าใด การไม่ทราบที่มาและจำนวนเงินที่แน่นอนนั้น เป็นลักษณะการสำคัญของยุคพัฒนา ทั้งในแง่ต้องการปกปิดจำนวนเงินช่วยเหลือจากองค์การระหว่างประเทศ และการเข้าไม่ถึงหลักฐานขั้นต้นจำนวนมาก ทำให้ปลายทศวรรษ 2490 ต่อดันทศวรรษ 2500 เต็มไปด้วยความมืดมนหลาย ๆ ด้าน อย่างไรก็ตาม โครงการนี้ได้รับความช่วยเหลือทั้งอุปกรณ์ทางการศึกษา ทุนการศึกษาจาก UNESCO และยังมีความช่วยเหลือทางเทคนิคจากองค์การสหประชาชาติ องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (F.A.O.) องค์การอนามัยโลก (WHO) และองค์การกรรมกรสากลแห่งสหประชาชาติ (I.L.O.) ตลอดจนกระทรวงต่าง ๆ ภายในประเทศที่ให้ความร่วมมือด้วย¹⁸⁹

รายการและวิธีดำเนินการ

ภายหลังจากเลือกสถานที่สำหรับทดลองงานแล้ว ทางกระทรวงศึกษาธิการได้ตั้งคณะกรรมการทำงานขึ้น 4 คณะ คือ 1) คณะกรรมการอำนวยการ มีหน้าที่วางนโยบายทั่วไป พล.อ. มังกร พรหมโยธี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเป็นประธาน (พ.ศ. 2497 – 2500) 2) คณะกรรมการบริหาร แต่งตั้งโดยคณะกรรมการอำนวยการ มีหน้าที่ให้คำแนะนำเรื่องวิธีดำเนินงานของคณะกรรมการอำนวยการมาปฏิบัติ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ปลัดกระทรวงศึกษาธิการเป็นประธาน 3) คณะกรรมการส่วนท้องถิ่น มีหน้าที่แนะนำเกี่ยวกับปัญหาในท้องถิ่น ผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานีเป็นประธาน และ 4) คณะกรรมการเจ้าหน้าที่ ศ.อ.ศ.อ. มีหน้าที่ดำเนินงานศูนย์ให้เป็นไปตามนโยบายของคณะกรรมการอำนวยการ ดำเนินงานโครงการตามแนวทางของคณะกรรมการบริหารประสานงานกับท้องถิ่น และช่วยฝึกอบรมนักศึกษาซึ่งมาจากทั่วทุกภาคในประเทศ นายอภัย จันทวิมล อธิบดีกรมสามัญศึกษา เป็นผู้อำนวยการ¹⁹⁰ ในส่วนผู้ดำเนินงาน คณะกรรมการอำนวยการได้ตั้ง นายอาร์. เอ็ม. ไทซิงเกอร์ (R. M. Tisinger) ผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษาและการเกษตรชาวอเมริกันจาก UNESCO เป็นรองผู้อำนวยการ นายละม้าย จุลสมัย เป็นรองผู้อำนวยการฝ่ายปกครอง

¹⁸⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.2.8/1 เรื่อง งบประมาณ ศ.อ.ศ.อ. (พ.ศ. 2496); หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.2.8/2 เรื่อง ศูนย์กลางอบรมการศึกษาผู้ใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี (พ.ศ. 2496).

¹⁸⁹ กระทรวงศึกษาธิการ, *หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล อนุสรณ์ 7 รอบ 24 ตุลาคม 2530*, 105.

¹⁹⁰ *ขุนพลการศึกษา งานและชีวิตของนายอภัย จันทวิมล*, 114, 118, 123.

อย่างไรก็ตาม ยังมีบุคคลที่มีบทบาทสำคัญมากคนหนึ่งในการดำเนินโครงการ ศ.อ.ศ.อ. คือ ม.ร.ว. เสริมศรี เกษมศรี จบการศึกษาด้านการศึกษาศาสตร์จากสหรัฐอเมริกา ที่วิทยาลัยฮันเตอร์ (Hunter College) และมหาวิทยาลัยกอลเดท (Gallaudet University) ม.ร.ว. เสริมศรี ได้กลับมาเป็นหัวหน้าแผนกการศึกษาสงเคราะห์ กองการศึกษาพิเศษ กรมสามัญศึกษา¹⁹¹ และได้มาปฏิบัติงานที่ ศ.อ.ศ.อ. มีความสนิทสนมใกล้ชิดกับ ม.ล. ปิ่น เป็นอย่างมาก ถึงขนาดมีจดหมายติดต่อกันส่วนตัวหลายฉบับในลักษณะ “กระซิบเรียน”¹⁹² เนื้อหาส่วนใหญ่เพื่อรายงานกิจการต่าง ๆ ที่ ศ.อ.ศ.อ. ให้กับ ม.ล. ปิ่น ทราบด้วยถ้อยคำไม่เป็นทางการนัก เช่น “คุณพี่ – คุณน้อง” จากรายงานของ ม.ร.ว. เสริมศรี ถึง ม.ล. ปิ่น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้เล่าถึงปัญหาการทำงานระหว่างเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยกับผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศ ว่างานบริหารควรเป็นของฝ่ายไทย ฝ่ายต่างประเทศควรให้เพียงคำแนะนำเท่านั้น ม.ร.ว. เสริมศรี กล่าวย้าว่า “. . .ไม่เคยชอบให้ฝรั่งมาทำเป็นนายใส ที่จริงในบรรดาคนไทยทั่ว ๆ ไปนั่น พอมีฝรั่งมาก็มักจะคิดกันไปว่าจะมาเป็นนาย ราษฎรไทยเราค่อนข้างระแวงอยู่เช่นนี้เหมือนกัน”¹⁹³ ความไม่ลงรอยต่อกันระหว่างเจ้าหน้าที่เป็นสาเหตุสำคัญให้ฝ่ายไทยเร่งรัดโอนงานทั้งหมดมาจัดการเองและไม่ต่อสัญญาจ้างกับองค์กรใดอีก ยังอีกปัญหาหนึ่ง เมื่อกระทรวงมหาดไทยมีความสนใจงานเรื่องพัฒนาการท้องถิ่น ดูเหมือนจะเป็นการกลืนกลายเหล่าสาธารณิเทศก์ที่ได้รับการอบรมจากศูนย์ (มูลสารศึกษานิเทศก์) ไปเป็นคนของตน ซึ่งต่อมาได้โอนเป็นตำแหน่งพัฒนาการตามโครงการพัฒนาการท้องถิ่นแห่งชาติที่มุ่งหวัง “. . .ส่งเสริมการศึกษาอบรมทั้งเด็กและผู้ใหญ่ไปพร้อมกัน. . .ทำให้ราษฎรในชนบทมีความเป็นอยู่ดีขึ้น” โดยการ “. . .จัดให้มีเจ้าหน้าที่รัฐไปประจำทำงานคลุกคลีอยู่กับราษฎร เพื่อทำหน้าที่เสมือนหนึ่งเป็นครู ผู้ริเริ่ม ผู้

¹⁹¹ สำนักงานเลขาธิการคุรุสภา, *ประมวลประวัติครู*, 371. ทั้งนี้ หลังลาออกจากราชการ ม.ร.ว. เสริมศรี ยังมีบทบาทสำคัญในการติดต่อกับพระสงฆ์สายป่าในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นต้นว่าได้ทำหน้าที่โยมอุปฐากให้แก่พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน) แห่งวัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี ได้ไปแสดงธรรมที่กรุงลอนดอน สหราชอาณาจักร ประเด็นการที่ชนชั้นนำเข้าหาพระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณของชาวชนบท ในช่วงที่รัฐไทยหวาดระแวงภัยคอมมิวนิสต์ ควรได้รับการศึกษาอย่างจริงจังต่อไป นอกจากนี้ ม.ร.ว. เสริมศรี มีผลงานหนังสือ อาทิ คู่มือจัดค่ายอาสาสมัคร (2507) การทำงานร่วมกับประชาชน (2508 - เขียนร่วมกับ Mr.David Smith ผู้เชี่ยวชาญจาก UNESCO)

¹⁹² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.2.8/10 เรื่อง ศูนย์กลางอบรมการศึกษาผู้ใหญ่จังหวัดอุบลราชธานี (ศ.อ.ศ.อ.) (พ.ศ. 2500 – 2504).

¹⁹³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.30/14 เรื่อง จดหมาย ม.ร.ว. เสริมศรี เกษมศรี (พ.ศ. 2499 – 2501).

วางแผนการปรับปรุงร่วมกับราษฎรเพื่อจะช่วยให้ปรับปรุงแก้ไขความเป็นอยู่และกระตุ้นส่งเสริมให้ราษฎรได้เข้าร่วมมือกันสร้างความเจริญให้แก่หมู่บ้านของตน เจ้าหน้าที่นี้เรียกว่า ‘พัฒนากร’¹⁹⁴

ในด้านแผนการอบรมของ ศ.อ.ศ.อ. กำหนดหลักสูตร 2 ปี แบ่งการอบรมเป็น 6 หมวด ได้แก่ หมวดอนามัย หมวดเกษตรกรรม หมวดการเรือน หมวดอุตสาหกรรมในครอบครัว หมวดสวัสดิภาพสังคม และหมวดการศึกษา ซึ่งเมื่อนักศึกษาของ ศ.อ.ศ.อ. ออกลงพื้นที่หมู่บ้านในชนบทแล้วจะได้จัดเป็นคณะละ 6 คน ทั้งนี้ คุณสมบัติผู้ที่จะสมัครเข้าอบรมต้องมีอายุระหว่าง 23 – 40 ปี เคยรับราชการมาแล้วไม่น้อยกว่า 2 ปี และยังคงรับราชการอยู่ มีพื้นฐานภาษาอังกฤษพอสมควร ในภาคเรียนที่ 1 – 2 ของปีการศึกษาแรกต้องเข้าเรียนวิชาต่าง ๆ ตามหลักสูตรอย่างเคร่งครัด เมื่อขึ้นภาคเรียนที่ 3 เป็นต้นไป จึงเริ่มออกสำรวจหมู่บ้านตามหน่วยที่เรียกว่า T.V.C. (TUPEC Village Centre) ในระหว่างที่มีการอบรมตลอดหลักสูตร 2 ปี นักศึกษาทุกคนจะได้รับเงินเดือนเต็มอัตราและเงินค่าใช้สอยส่วนตัววันละ 35 บาท (หักเป็นค่าอาหาร 30 บาท อีก 5 บาทเป็นเงินเก็บจะนำจ่ายเมื่อถึงกำหนดสิ้นเดือน) และเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว จะได้รับประกาศนียบัตรมูลศาสตราจารย์ (ป.ม.ศ.) พร้อมกับบรรจุเป็นข้าราชการชั้นตรี อัตราเงินเดือน 90 บาท¹⁹⁵

ในกรณีผู้สมัครเข้าศึกษาอบรมกับ ศ.อ.ศ.อ. แม้จะมีการอ้างสถิติตัวเลขจำนวนนับพันคน แต่กลับไม่มีบันทึกกล่าวถึงชีวิตของนักศึกษาที่เป็นคนธรรมดาสามัญมากนัก มีเพียงกรณีของนายไพฑูริย์ เทพชัย ผู้ช่วยศึกษานิเทศก์อำเภอป่าตอง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่เขียนจดหมายมาวิงวอนให้ ม.ล. ปิ่น ส่งเสริมตนให้ได้เข้าศึกษาต่อยัง ศ.อ.ศ.อ. เมื่อ พ.ศ. 2500 แต่ด้วยอุปสรรคที่ว่าเมื่อเข้ารับการศึกษาแล้ว ต้องกลับไปปฏิบัติหน้าที่ตามจังหวัดที่ทางการดำริจะตั้งหน่วยบูรณะชนบทเท่านั้น ซึ่งยังไม่มีจังหวัดแม่ฮ่องสอน อย่างไรก็ตาม ไม่มีข้อมูลเพียงพอแก่การสืบสาวต่อไปว่านายไพฑูริย์ได้เข้าศึกษาต่อที่ ศ.อ.ศ.อ. หรือไม่ ทว่าเนื้อความในจดหมายจำนวน 4 หน้า ที่เขียนด้วยลายมือของนายไพฑูริย์ ได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับสภาพการศึกษาและสังคมในช่วงกึ่งพุทธกาลเอาไว้ที่น่าสนใจ เป็นภาพสะท้อนปฏิกริยาจากคนข้างล่างสู่คนข้างบน จึงสมควรแบ่งปันพื้นที่ให้แก่เรื่องราวของคนเล็กคนน้อยไว้บ้าง

นายไพฑูริย์ เทพชัย นามนี้อาจไม่มีใครเคยได้ยินหรือมีชื่อจารึกอยู่ในประวัติศาสตร์การศึกษาของไทยเลย ด้วยเป็นข้าราชการชั้นผู้น้อยปฏิบัติหน้าที่อยู่ยังอำเภออันห่างไกลทาง

¹⁹⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ.15.1/24 เรื่อง มติคณะรัฐมนตรีเกี่ยวกับโครงการพัฒนาการท้องถิ่น (21 มีนาคม – 30 มิถุนายน 2501).

¹⁹⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.30/13 เรื่อง จดหมายนายไพฑูริย์ เทพชัย เรื่องการสมัครเป็นสมาชิก ศ.อ.ศ.อ. (พ.ศ. 2499 – 2500); หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.30/14 เรื่อง จดหมาย ม.ร.ว. เสริมศรีเกษมศรี (พ.ศ. 2499 – 2501); บุญทัน ฉลวยศรี และคณะ, 46 *ฤดูกาลวันวาน ศ.อ.ศ.อ. (คนอ.)*, 6.

ภาคเหนือของไทย ไม่มีข้อมูลจากที่ใดให้สืบค้นประวัติของนายไพฑูรย์ได้มากไปกว่า "ชีวประวัติย่อ ๆ" ที่เขาเขียนผ่านจดหมายมาถึงปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ลงวันที่ 12 มกราคม พ.ศ. 2500 เพื่อขอความกรุณา ช่วยเหลือและสนับสนุนให้เขาได้เข้าอบรม ณ ศูนย์กลางอบรมการศึกษาผู้ใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี ที่กระทรวงศึกษาธิการร่วมมือกับ UNESCO จัดขึ้น โดยความประสงค์ของนายไพฑูรย์ ผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน คือต้องการเข้ารับการอบรมจาก ศ.อ.ศ.อ. ในหมวดสวัสดิภาพสังคม "...เพื่อกระผมจะได้นำความรู้ และวิทยาการใหม่ ๆ ในด้านส่งเสริมสวัสดิภาพสังคมไปปฏิบัติเพื่อบริการประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะเพื่อพี่น้องชาวอำเภอปาย และชาวจังหวัดแม่ฮ่องสอน อันเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของกระผมจนสุดความสามารถต่อไป"

เมื่อพิจารณาชีวประวัติย่อ ๆ ของนายไพฑูรย์ที่เขียนมาถึงปลัดกระทรวงฯ เห็นว่ามีความน่าสนใจอย่างมาก ดังนายไพฑูรย์บรรยายไว้ว่า

"กระผมลูกชาวอำเภอปายแต่ผู้เดียว ที่ดิ้นรนกระเสือกกระสนมามาจะเล่าเรียนด้วยความบากบั่นอดทนได้สูงยิ่งกว่าลูกอำเภอปายทั้งหลาย คือกระผมเรียนจบชั้นประถมศึกษาจากอำเภอแล้ว ได้ไปเรียนต่อชั้นมัธยมที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน การไปเรียนต่อที่ตัวจังหวัด ต้องเดินทางด้วยเท้านอนแรมไปกลางป่า 6 คืน จึงถึงตัวจังหวัด กระผมเรียนที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนถึงชั้นมัธยมปีที่ 3 ก็สมัครเข้าศึกษาต่อครูประกาศนียบัตรจังหวัด ที่โรงเรียนฝึกหัดครูจังหวัดเชียงใหม่ 2 ปี จบหลักสูตรแล้ว ศึกษาต่อฝึกหัดครูมูลอีก 1 ปี ที่โรงเรียนเดิม กระผมเรียนสำเร็จประโยคครูมูลเมื่อปี พ.ศ. 2486

แต่ด้วยความกระตือรือร้น รักความก้าวหน้า จึงได้สมัครเข้ามาศึกษาต่อที่โรงเรียนเพาะช่างกรุงเทพฯ เรียนได้ 1 ปี เกิดสงครามโลกครั้งที่สองขึ้น การคมนาคมถูกตัดขาด การส่งเงินติดขัดไม่สะดวก กระผมสู้ความกดดันทางค่าครองชีพไม่ไหว จึงได้กลับอำเภอปายภูมิลำเนาเดิม และได้สมัครเข้าเป็นครูที่โรงเรียนประจำจังหวัดแม่ฮ่องสอน ระหว่างที่รับราชการเป็นครูอยู่นี้ กระผมได้พยายามฝึกฝนศึกษาด้วยตนเอง จนสมัครสอบไล่ได้ชุดประโยคครูประถม และได้พยายามเรียนอยู่เรื่อย ๆ ปัจจุบันนี้กระผมสอบชุดครูมัธยมไว้ได้ 3 ชุดแล้ว คือชุดวิชาภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์, ชุดภาษาไทย และชุดวิชาครู กระผมได้มาตั้งแต่ชั้นครู ว. (ประกาศนียบัตรจังหวัด - ผู้วิจัย) ครู ป. (ประกาศนียบัตรประโยคครูมูล - ผู้วิจัย) ครู ป.ป. (ประกาศนียบัตรประโยคครูประถม - ผู้วิจัย) และ

ปัจจุบันค้างอีก 1 ชุด กระผมก็จะสำเร็จวิชาชุดक्रमมัธยม พ.ม.

(ประกาศนียบัตรประโยคครูพิเศษมัธยม - ผู้วิจัย) แล้ว"

หากดูจากประวัติการต่อสู้ดิ้นรนพากเพียรของนายไพฑูรย์ ก็พอจะติดปะต่อได้จาก พ.ศ. 2486 คือปีที่นายไพฑูรย์สำเร็จการศึกษาระดับประโยคครูมูล แล้วนับถอยหลังกลับไปตั้งแต่ประถมศึกษา 4 ปี มัธยมศึกษาตอนต้น 3 ปี ฝึกหัดครู 2 ปี และประโยคครูมูลอีก 1 ปี รวมเป็น 10 ปี ประมาณว่านายไพฑูรย์ใช้เกณฑ์การศึกษา พ.ศ. 2475 ที่เริ่มเข้าเรียนชั้นประถมศึกษาในวัย 7 ปี เมื่อรวมแล้วนายไพฑูรย์น่าจะมีอายุ 17 ปี ตอนที่จบการศึกษาระดับประโยคครูมูล ฉะนั้นนำ 2486 ตั้งลบด้วย 17 ก็จะได้เลข 2469 ซึ่งคงเป็นปีเกิดของนายไพฑูรย์ ตรงกับต้นแผ่นดินรัชกาลที่ 7 พอดี และในปีที่เขียนจดหมายนั้น นายไพฑูรย์จะมีอายุย่าง 31 ปี อยู่ในเกณฑ์สามารถสมัครเข้าอบรมที่ ศ. อ.ศ.อ. ได้

บนเส้นทางชีวิตการต่อสู้ของมนุษย์แต่ละคนต้องพานพบอะไรบ้างก็สุดคาดเดา ยิ่งด้วยชีวิตของนายไพฑูรย์ ผู้เรียกตนเองว่า “ลูกอำเภอปาย” ดินแดนดงดอยในหุบเขาสลับซับซ้อน กว่าจะบุกป่าฝ่าข้ามลำห้วยออกจากดงลึกมาเข้าเรียนในตัวจังหวัดแม่ฮ่องสอน ต้องแรมทางมากกลางไพรกว่า 6 คีน แล้วจากแม่ฮ่องสอนสู่เชียงใหม่ในยุคที่การคมนาคมยังไม่สะดวกสบายนัก ดังที่นายไพฑูรย์ให้ภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอำเภอปายห้วงยามนั้นว่า

“ . . . ในท้องที่อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งเป็นอำเภออยู่ชายแดนเหนือสุดของประเทศไทย เป็นอำเภอที่ทุรกันดาร ห่างไกลจากความเจริญ การคมนาคมก็ยากลำบากอย่างยิ่ง การติดต่อกับโลกภายนอกต้องเดินทางรอนแรมกลางป่า 3 คีนถึงจะบรรลุถึงจังหวัดเชียงใหม่ ราษฎรส่วนมากอ่อนการศึกษา พลเมืองส่วนมากเป็นชาวไทยใหญ่ (เงี้ยว) เครื่องครัดทางจารีตประเพณีโบราณ และเคร่งศาสนามาก พระพุทธศาสนา มีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่และการดำเนินอาชีพของชาวเมืองมาก บรรยากาศของท้องถื่นที่อำเภอนี้แทบจะหายใจเป็นเรื่องศาสนาเสียหมด ข้าราชการผู้ใดเอาใจใส่ฝึกฝนในทางศาสนาและขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีของท้องถื่น ข้าราชการผู้นั้นจะได้รับความนับถือเคารพเลื่อมใส ยิ่งกว่านายอำเภอเสียอีก”

หลังจบการศึกษาจากจังหวัดเชียงใหม่ นายไพฑูรย์ยังไม่หมดความมานะ อุตสาหะบากบั่นลงมาเรียนโรงเรียนเพาะช่างในพระนคร แต่เคราะห์ร้ายที่เรียนได้เพียงปีเดียว สงครามโลกครั้งที่สองก็เปิดฉากขึ้น ลูกอำเภอปายที่ไร้ญาติขาดมิตรในเมืองหลวง ไม่อาจประคับประคองตัวจากภาวะข้าวยากหมากแพงเพราะพิษภัยสงคราม ซ้ำหนทางกลับบ้านก็ถูกตัดขาด กว่านายไพฑูรย์จะเอาชีวิต

รอดคืนถิ่นได้ ไม่ต้องผ่านอุปสรรคอะไรบ้าง ครั้นพอถึงช่วงกึ่งพุทธกาลมีความประสงค์จะเข้าอบรมที่ ศ.อ.ศ.อ. อย่างแรงกล้า ถึงขนาดมีจดหมายส่วนตัวมาถึงปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ใจความตอนหนึ่งว่า “ทั้งนี้กระผมขอประทานกราบเรียนมาเป็นการส่วนตัว ขอความเมตตาจากท่าน ได้โปรดช่วย สนับสนุนและส่งเสริมกระผม ซึ่งมีคุณสมบัติและคุณวุฒิตามประเภทวิชา ตามประกาศของ กระทรวงศึกษาธิการทุก ๆ ประการ ได้เข้าศึกษาต่อใน ศ.อ.ศ.อ. ตามความประสงค์ด้วย”

การที่ข้าราชการชั้นผู้น้อยกล้าเขียนจดหมายมาถึงผู้บังคับบัญชาในระดับสูงนั้น ใจหนึ่งต้อง คำนึงถึงเมตตาบารมีของผู้บังคับบัญชาว่าสามารถเป็นที่พึ่งพิงได้ อีกใจหนึ่งก็สะท้อนสภาพสังคมที่อยู่ ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ ซึ่งเบียดบังรังแกคนเล็กคนน้อยไม่ให้ได้รับโอกาสในชีวิต เช่นที่นายไพฑูรย์ชี้แจง ว่า

“อีกประการหนึ่งทุกวันนี้ บางอำเภอ บางจังหวัด และบางภาคเขา ไม่ค่อยช่วยสนับสนุนผู้ที่มีความรู้ มีความสนใจในการศึกษา และผู้มีความ กระตือรือร้นในการศึกษา ได้เข้าศึกษาต่อตามที่เขาปรารถนา โดยมาก เท่า ๆ ที่แล้วมา ผู้ใหญ่ที่พิจารณาคัดเลือกบุคคลเข้าศึกษาต่อ มักจะมีอคติลำเอียงไม่ยุติธรรมพอ คนไหนเป็นลูกท่านหลานเธอ และเป็นพวก พ้องของผู้ใหญ่ที่มีหน้ามีตา มักจะได้รับคัดเลือกเป็นจำนวนมากเสมอ และพวกที่ได้รับคัดเลือก ซึ่งเคยมีความเป็นอยู่หุงห่าไก่ไก่ มีเงินใช้จ่าย ฟุ่มเฟือย พอศึกษาสำเร็จออกมา หาได้ไปทำความเจริญให้แก่ท้องถิ่นที่ ทุกรกันดารซึ่งต้องเร่งปรับปรุงส่งเสริมไม่ เขาเหล่านั้นกลับไปอยู่ตามหัว เมืองใหญ่ ๆ ที่สนุกสนาน เทียวเตร่สำมะเรเทเมาไปวันหนึ่ง ๆ ไม่เห็นได้ การได้งานอะไร เสร็จแล้วก็รายงานยกเมฆมาทางกระทรวงว่าได้ทำอย่าง นั้นอย่างนี้ ซึ่งเป็นการโกหกทั้งสิ้น

แท้จริงพวกที่เคยหุงห่าฟุ่มเฟือยโอ้อ้อโก้เหล่านั้น หาได้กระทำ อะไรเป็นชิ้นเป็นอันไม่ เพราะเขาไม่คุ้นเคยกับชนบทที่ทุกรกันดารและไม่ คุ้นเคยกับสิ่งแวดล้อม เขาเดินทางไปมองเห็นภูเขาสูง ๆ แลเห็นแม่น้ำลำ ธารไหลเชี่ยวกราก เขาก็ตาลุกอกลั่นขวัญหนีเสียแล้ว กลัวไข้ป่า กลัว โรคติดต่ออย่างนั้นอย่างนี้บ้าง เขาไม่มาคลุกคลีกับชาวชนบทผู้ไร การศึกษา ซึ่งมีความเป็นอยู่ค่อนข้างสกปรกเลย เขามักจะทำตัวเป็นนาย ชาวบ้าน วางท่าทางใหญ่โต อย่างนี้เราจะรู้ความจริงจากชาวบ้านได้ อย่างไร เพราะไม่มีความเป็นกันเองกับเขาเหล่านั้น

ผลที่สุจริตรัฐบาลขาดทุนทั้งทรัพย์สินที่ส่งพวกเหล่านี้ไปศึกษาต่อแล้ว ไม่ได้ผลสมความมุ่งหมายของทางราชการเลย ชนบทของเราเคยมีความเป็นอยู่อย่างใด ก็คงยังอยู่ในสภาพเดิมต่อไป

ทั้งนี้เพราะท่านผู้ใหญ่ที่ต้องรับผิดชอบในการคัดเลือกบุคคลเข้าศึกษาต่อ ไม่ค่อยคำนึงถึงข้อที่กระผมกราบเรียนมานี้ และท่านไม่ค่อยช่วยสนับสนุนคนในชนบทและในท้องถิ่นนั้น ๆ ได้ไปศึกษาเล่าเรียนต่อ เพื่อว่าเมื่อเขาสำเร็จแล้ว เขาจะได้นำเอาความรู้ที่ได้เรียนมา นำไปปรับปรุงส่งเสริมชนบทบ้านเกิดเมืองนอนของเขาต่อไปอย่างแท้จริง เพราะเด็กชนบทและท้องถิ่นใด เขาย่อมคุ้นเคยรู้จักอุปนิสัยใจคอชาวบ้านในท้องถิ่นในจังหวัดนั้น ในภาคนั้น ได้เป็นอย่างดี และเขาย่อมจะคิดปรับปรุงส่งเสริมทางด้านวัฒนธรรม ศิลธรรม และการศึกษา การสังคม ได้ดีกว่าคนในถิ่นอื่น เพราะเป็นถิ่นฐานบ้านเกิดเมืองนอนของเขาเอง”

ทั้งนี้เสียงที่เต็มไปด้วยความคับข้องหมองใจ และสำนวนโวหารที่บรรยายความได้อย่างเห็นภาพพจน์ โนม่น้าวให้เกิดความเห็นใจนายไพฑูรย์เป็นประมาณ จิตสำนึกรักท้องถิ่นบ้านเกิดเมืองนอนที่นายไพฑูรย์เน้นย้ำอยู่ตลอด กลับถูกอคติส่วนตัวของ “ผู้หลักผู้ใหญ่” ในระบบอุปถัมภ์บดบังจนไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนใดนอกจากส่วนตัวกับพวกพ้องบริวาร ซึ่งนายไพฑูรย์ทำได้เพียงตัดพ้อว่า

“...ความเป็นอยู่ของประชาชนในท้องถิ่นของกระผม เขาปล่อยให้ไปไปตามยถากรรม ตามบุญตามกรรม ข้าวปลาอาหารน้ำบริบูรณ์ ที่ดินยังว่างเปล่าอยู่อีกมากมาย บางคนร่ำรวยมากแต่ไม่ได้ทำประโยชน์แก่สาธารณชน ต่างคนก็ต่างอยู่ไปวันหนึ่ง ๆ ไม่ได้ช่วยกันคิดแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมให้บ้านเมืองดีขึ้น เมื่อ 100 ปีมาแล้วมีสภาพความเป็นอยู่อย่างใด ปัจจุบันนี้ก็ยังคงมีสภาพความเป็นอยู่คงสภาพเดิมอย่างนั้น”

เมื่อความทราบถึง ม.ล. ปิ่น ปลัดกระทรวงศึกษาธิการโดยตลอดแล้ว ได้สั่งการให้นางสาวมาลี อติแพทย์ เลขานุการส่วนตัวมีหนังสือตอบกลับไปว่า

“ท่านปลัดกระทรวงศึกษาธิการได้รับจดหมายลงวันที่ 12 มกราคม 2500 ของคุณแล้ว ท่านสนใจในเรื่องราวที่คุณกราบเรียนมา จึงได้สอบถามเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องเพื่อพิจารณาช่วยเหลือเท่าที่สมควร แล้วท่านสั่งให้ดิฉันมีหนังสือตอบเรื่องการสมัครเข้าศึกษาต่อ ณ ศูนย์กลางอบรมการศึกษาผู้ใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี ว่าในขณะนี้ยังไม่มี การเปิดรับสมัครเข้าศึกษาต่อสำหรับประเภทนี้ทั่วทุกจังหวัด มีการเปิดรับสมัคร

เฉพาะจังหวัดที่ทางการดำริจะตั้งหน่วยดำเนินงานบูรณะชนบท . . . มีอยู่ 10 จังหวัด ไม่ได้ระบุจังหวัดแม่ฮ่องสอน เข้าใจว่าอาจจะเปิดหน่วยดังกล่าวที่แม่ฮ่องสอนในปีต่อไป”

ถึงตรงนี้ ก็ยังไม่สามารถสืบค้นจากเอกสารใดว่านายไพฑูรย์ได้เข้าศึกษาที่ทาง ศ. อ.ศ.อ. และ ม.ล. ปิ่น ที่นายไพฑูรย์ยกย่องว่า “เป็นนักการศึกษาสำคัญของเมืองไทย” ได้มีการติดต่อกันอีกหรือไม่ ทั้งชีวิตความเป็นอยู่ของนายไพฑูรย์ต่อจากนั้นก็ไม่มีปรากฏหลักฐานอะไรให้ได้รับรู้ ทว่าจดหมายความยาว 4 หน้ากระดาษของนายไพฑูรย์กลับบอกเล่าเรื่องราวไว้อย่างน่าสนใจ ทำให้เห็นทั้งชีวิตผู้คน ถิ่นฐานบ้านเมือง ความรู้สึกนึกคิดของข้าราชการชั้นผู้น้อย และสภาพการศึกษาไทย ก่อนข้ามถึงพุทธกาลได้เป็นอย่างดี¹⁹⁶

ผลอันจะบังเกิดขึ้นจากโครงการ

โครงการ ศ.อ.ศ.อ. ได้ดำเนินระหว่าง พ.ศ. 2497 – 2504 มีการอบรมนักศึกษาจำนวนมาก ทั้งในด้านการทดลองให้สารนิเทศก็ได้เรียนหลักวิชามูลสารศึกษาและออกปฏิบัติงานในภาคสนามจริง ทั้งนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาท้องถิ่นประเทศไทย นำข้าราชการให้ทำงานเชิงรุกเพื่อเข้าถึงชาวชนบท เหล่าสารนิเทศก็ได้กลายเป็นพาหะประชาธิปไตยสู่ชุมชนหมู่บ้าน ดังรายงานกิจการของ ศ.อ.ศ.อ. ว่า

“ . . . นักศึกษาออกไปปฏิบัติงานและพักแรมหุงหาอาหารรับประทานเองตามหมู่บ้านต่าง ๆ ได้มีโอกาสติดต่อกับราษฎรในหมู่บ้านนั้นอย่างใกล้ชิด มีสิ่งที่น่ายินดีคือ นักศึกษาเหล่านี้สามารถเข้ากับชาวบ้านได้อย่างสนิทสนม และได้ช่วยทำให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าของการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของตนเอง นอกจากนี้ นักศึกษายังได้ติดต่อกับเจ้าอาวาส กำนันผู้ใหญ่บ้าน และเจ้าหน้าที่ฝ่ายท้องถิ่น เพื่อส่งเสริมให้ชาวบ้านช่วยกันทำงานเพื่อความเจริญของหมู่บ้าน. . . ปรากฏว่าประชาชนตามหมู่บ้านในเขตปฏิบัติการของ ศ.อ.ศ.อ. นับถือรักใคร่สนิทสนมเป็นกันเองกับนักศึกษาเป็นอย่างดี ถึงกับเมื่อทราบว่านักศึกษาเหล่านี้สำเร็จการศึกษาและต้องไปทำงานที่อื่น ก็มีความอาลัยอาวรณ์ไม่อยากให้ไป และบางคนก็ถึงกับฝากบุตรของตนเพื่อให้ไปอยู่กับนักศึกษาก็มี ทั้งนี้ย่อมเป็นประจักษ์

¹⁹⁶ เรื่องราวของนายไพฑูรย์ เทพชัย เก็บความจากเอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ โปรดดูใน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.30/13 เรื่อง จดหมายนายไพฑูรย์ เทพชัย เรื่องการสมัครเป็นสมาชิก ศ.อ.ศ.อ. (พ.ศ. 2499 – 2500).

พยานให้เห็นว่างานของ ศ.อ.ศ.อ. ได้รับความสำเร็จในด้านการฝึกฝน
อบรมเจ้าหน้าที่ให้ออกไปปฏิบัติงานกับประชาชนและถึงตัวประชาชนได้
จริง ๆ”¹⁹⁷

ความสำเร็จที่ทาง ศ.อ.ศ.อ. กล่าวอ้างในข้างต้น อาจเป็นเพียงความรู้จากเพียงด้าน
เดียวของเอกสารทางการ จากการสืบค้น แทบไม่มีปฏิกริยาตอบกลับหรือเสียงจากฝ่ายชาวบ้านถึง
ความสำเร็จดังกล่าวเลย จึงไม่ยืนยันว่าผลของการจัดทำโครงการจะบังเกิดผลต่อชนบทตามกล่าวนั้น
อย่างไรเสีย หากพิจารณาจากแง่มุมฝ่ายรัฐ โครงการ ศ.อ.ศ.อ. ได้กลายเป็นรากฐานให้โครงการพัฒนา
ท้องถิ่นของกระทรวงมหาดไทยรับช่วงต่อมา (ม.ร.ว. เสริมศรี เคยให้ความเห็นว่า ศ.อ.ศ.อ. เป็นผู้เริ่ม
งานพัฒนาท้องถิ่นมาก่อนใครอื่น ควรสงวนศักดิ์ศรีอันนี้ไว้ มิใช่ให้ใครมาชูปมือเปิบ)¹⁹⁸ ดังรายงาน
ตรวจราชการภาคตะวันออกเฉียงเหนือของนายกรัฐมนตรีเมื่อ พ.ศ. 2501 ว่า “. . .การพัฒนาท้องถิ่น
ซึ่งหน่วย ศ.อ.ศ.อ. ได้จัดดำเนินการในบางแห่งขณะนี้ รู้สึกว่าได้ผลดี หมู่บ้านมีความสะอาด
เรียบร้อยดี จึงอยากให้จัดทำเป็นตัวอย่างให้มากแห่งขึ้นอีก”¹⁹⁹ และเมื่อเข้าสู่ยุคพัฒนาในสมัยรัฐบาล
จอมพลสฤษดิ์ก็ยิ่งมีการเร่งรัดพัฒนาชนบทขนานใหญ่

ขณะที่ พ.ศ. 2498 ทาง UNESCO ได้ร่วมกับกระทรวงศึกษาธิการก่อตั้งโครงการฝึกหัด
ครูชนบท (Thailand UNESCO Rural Teachers Education Project – TURTEP) อีกส่วนหนึ่งให้
ทำงานประสานควบคู่กับโครงการ ศ.อ.ศ.อ. โดยให้โครงการฝึกหัดครูชนบทเป็นเครื่องมือปรับปรุง
โรงเรียนฝึกหัดครู จังหวัดอุบลราชธานีให้เป็นตัวอย่างก่อน แล้วจึงขยายงานออกสู่สถาบันฝึกหัดครูอื่น
ๆ²⁰⁰ และอีกด้านหนึ่งโครงการ ศ.อ.ศ.อ. ได้มีส่วนชักพาให้สถาบันกษัตริย์เข้ามาแสดงบทบาท แม้จะดู
ไม่มีนัยสำคัญเป็นพิเศษ แต่การเสด็จพระราชดำเนินของรัชกาลที่ 9 ไปทรงเยี่ยมกิจการโครงการ ศ.
อ.ศ.อ. ที่จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2498 ถือเป็นสัญลักษณ์แสดงออกถึง
พระบารมีปกแผ่ผู้ปฏิบัติงานโดยเฉพาะข้าราชการกระทรวงศึกษาธิการ ท่ามกลางช่วงเวลาที่รัฐบาล
จอมพล ป. ไม่ต้องการให้สถาบันกษัตริย์มีบทบาทมากนัก และการกราบบังคมทูลเชิญเสด็จพระราช

¹⁹⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.2.8/2 เรื่อง ศูนย์กลางอบรมการศึกษาผู้ใหญ่ จังหวัด
อุบลราชธานี (พ.ศ. 2496).

¹⁹⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.2.8/10 เรื่อง ศูนย์กลางอบรมการศึกษาผู้ใหญ่จังหวัด
อุบลราชธานี (ศ.อ.ศ.อ.) (พ.ศ. 2500 – 2504).

¹⁹⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ.15/258 เรื่อง การไปตรวจราชการภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ของท่านนายกรัฐมนตรี (23 พฤษภาคม พ.ศ. 2501).

²⁰⁰ ขุนพลการศึกษา งานและชีวิตของนายอภัย จันทวิมล, 115.

ดำเนินได้นั้น ก็ด้วยความสามารถเฉพาะตัวของ ม.ล. ปิ่น ผู้มีบทบาทสำคัญในการจัดตั้งโครงการ ศ. อ.ศ.อ. อย่างแข็งขัน

ดังกล่าวถึงโครงการที่ถือกำเนิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2490 คือ โครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา และโครงการศูนย์กลางอบรมการศึกษาผู้ใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี อาจสรุปได้ว่าในระยะที่ประเทศไทยผ่านพ้นสงครามโลกครั้งที่สองมาแล้วนั้น ความช่วยเหลือในรูปแบบต่าง ๆ จากองค์การระหว่างประเทศได้หลั่งไหลมาสู่การจัดการบริหารระบบราชการ โดยมีเป้าหมายในการฟื้นฟูบูรณะ ซึ่งต่อมาจะกลายเป็นคำว่า “พัฒนา” ลักษณะโครงการในระยะดังกล่าวมักเป็นการทดลองนำร่อง เพื่อประเมินผลจากข้อดีและข้อผิดพลาด ก่อนจะมีการขยายผลหรือส่งมอบงานต่อไป โดยเฉพาะงานด้านการศึกษา เมื่อถึงปลายทศวรรษ 2490 ก็เริ่มประสบกับปัญหาประชากรที่เพิ่มมากขึ้นในเมืองหลวง อันเกิดจากการที่ส่วนกลางไม่มีนโยบายขยายการศึกษาออกสู่ส่วนภูมิภาคมากพอที่จะทำให้ประชากรไม่เดินทางเข้ามากระจุกอยู่เพียงในเมืองที่มีความเจริญ การกระจายทรัพยากรด้านการศึกษาจึงเป็นวาระเร่งด่วนจะต้องกระทำโดยเร็วที่สุด ดัง ม.ล. ปิ่น เปรยว่า “เรื่องการศึกษาท้องถิ่นนั้น ผมอยากให้เทศบาลรับไปเหลือเกิน” เหตุเพราะเริ่มเกิดความคับคั่งในเมืองหลวง ผู้คนหลั่งไหลเข้ามาเรียนจำนวนมาก จนไม่มีที่ให้เรียน และแม้ “ในปัจจุบันนี้นักเรียนต่างจังหวัดมาเรียนกรุงเทพฯ กันมาก จนไม่รู้จะไปโรงเรียนกันได้อย่างไร และเราก็ยังช่วยหารถยนต์บรรทุกไปส่งโรงเรียนกันได้ ถ้ามากขึ้นมากยิ่งขึ้นเราจะทำอย่างไร เห็นจะต้องต่อรถเป็นสองชั้น”²⁰¹ ซึ่งผิดกับการจัดการให้การศึกษาในต่างประเทศ ท้ายที่สุดแล้วระบบการศึกษาไทยตอนต้นทศวรรษ 1950 (หรือ พ.ศ. 2493) เมื่อเริ่มรับความช่วยเหลือจากต่างประเทศ มัสแคตได้กล่าวว่า “เป็นระบบที่มีแต่โครงร่างล้วน ๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องส่งเสริมเพื่อความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การวางแผนการศึกษาไทยในสมัยนั้นได้รับอิทธิพลอย่างมากจากรูปแบบการศึกษานานาชาติที่ยูเนสโกได้พัฒนาขึ้นมา”²⁰² ด้วยเหตุดังนั้น ในทศวรรษถัดมา กระทรวงศึกษาธิการพยายามเร่งรัดพัฒนาการศึกษาออกสู่ส่วนภูมิภาคโดยการนำของฝ่ายไทยและความร่วมมือจากองค์การระหว่างประเทศที่เพิ่มมากขึ้น ม.ล. ปิ่น ได้กล่าวว่า “. . . เราได้ผู้เชี่ยวชาญมาช่วยปรับปรุงงาน เราได้อุปกรณ์การศึกษาต่าง ๆ และได้ส่งคนของเราไปศึกษาเพิ่มเติมต่างประเทศ ตามความเห็นของข้าพเจ้านั้น ณ บัดนี้เราควรจะยุติการสร้างโครงการใหม่ ๆ ขึ้น แต่ควรพึงเล็งดำเนินการตามโครงการที่มีอยู่แล้ว และทำได้จริง ๆ”²⁰³ สอดรับกับบันทึกข้อเสนอแนะ

²⁰¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.27/81 เรื่อง ปาฐกถาเรื่อง “ความเคลื่อนไหวทางการศึกษา” ของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ณ นครสภา (พ.ศ.2497).

²⁰² โรเบิร์ต เจ. มัสแคต, *สหรัฐอเมริกากับการพัฒนาเศรษฐกิจและความมั่นคงในประเทศไทย*, 152.

²⁰³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.27/85 เรื่อง ปาฐกถา “สหประชาชาติทำอะไรเกี่ยวกับการศึกษา” ณ สมาคมสหประชาชาติ (พ.ศ. 2497).

ของ ม.ล. บุญเหลือ ถึง ม.ล. ปิ่น ว่า “. . . ยิ่งกว่านั้นกระทรวงขอเปิดโครงการขึ้นมาใหม่ ๆ กรมต่าง ๆ ก็เปิดโครงการขึ้นมาคล้าย ๆ กันว่าจะแข่งกัน ต่างคนต่างก็ทำอะไรไม่เป็นล่ำเป็นสันสักแห่งเดียว”²⁰⁴ ยังผลให้ในทศวรรษต่อมากระทรวงศึกษาธิการเหลือเพียงโครงการใหญ่ระดับกระทรวงโครงการหนึ่ง และโครงการระดับกรมอีกโครงการหนึ่งเท่านั้น

จากเหตุผลที่กล่าวมาทั้งหมด ช่วยยืนยันว่ายุคพัฒนาไม่ได้เกิดขึ้นเพียงข้ามคืนเมื่อจอมพลสฤษดิ์ทำรัฐประหารใน พ.ศ. 2500 หากแต่เป็นความสืบเนื่องจากการที่ประเทศไทยเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งขององค์การระหว่างประเทศเพื่อขอรับความช่วยเหลือมาปรับปรุงฟื้นฟูประเทศภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ประกอบกับการปะทะกันทางอุดมการณ์เสรีประชาธิปไตยกับสังคมนิยมที่เป็นประเด็นใหม่หลังสงครามโลกที่อยู่ภายใต้ระเบียบและผู้นำใหม่ที่มุ่งแสวงหาพันธมิตรผ่านแนวร่วมทางการเมือง การทหาร เศรษฐกิจ หรือแม้แต่การศึกษา ซึ่งเริ่มจัดทำโครงการปรับปรุงส่งเสริมขยายงาน เป็นเสมือนเชื้อไฟแก่ยุคพัฒนาให้ลุกโชนในทศวรรษ 2500 โดยผูกผันกับบริบทสงครามเย็นที่สหรัฐอเมริกา เข้ามามีบทบาทนำในการพัฒนาจนอาจเรียกว่ายุคอเมริกัน ภายใต้การต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ในสังคมไทย ยิ่งทำให้โครงการด้านการศึกษา มีลักษณะสอดคล้องประสานกับโครงการพัฒนา ด้านอื่น ๆ จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของยุคพัฒนาไปในที่สุด²⁰⁵

²⁰⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.2/66 เรื่อง บันทึกข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการศึกษาของชาติ (พ.ศ. 2500).

²⁰⁵ โปรดดูบทความว่าด้วยความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม กับการเมืองไทยหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งมีผลต่อการพัฒนาในยุคจอมพลสฤษดิ์ ใน ธีรยุทธพงษ์ สุกุลเสียว, “จาก “ทุนนิยมโดยรัฐ” สู่ “รัฐทุนนิยม” ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม กับการเมืองไทย ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2,” *วารสารมนุษยศาสตร์สาร* 13, ฉ.2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2555): 1 – 35.

บทที่ 4

โครงการด้านการศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2500 – 2512

บทนี้จะกล่าวถึงการปรับปรุงแบบโครงการด้านการศึกษาที่จากเดิมมุ่งทดลองงานเพื่อนำมาถอดบทเรียน ประเมิน และแก้ไขให้เหมาะสมกับการศึกษาในประเทศไทย ผ่านความร่วมมือจากองค์การระหว่างประเทศ และหน่วยงานให้ความช่วยเหลือของสหรัฐอเมริกา ดังนั้น โครงการด้านการศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2500 – 2512 จึงมีลักษณะเป็นการขยายงานทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพให้สอดคล้องกับยุคพัฒนาที่การศึกษาต้องดำเนินไปพร้อมกับเศรษฐกิจและการเมืองการปกครอง โดยมีโครงการใหญ่ที่สุดของกระทรวงศึกษาธิการ คือ โครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค (Regional Education Development Project Including Higher Education – R.E.D.P.H.E./พ.ศ.ภ.) อันอาจถือเป็นอนุสรณ์แห่งการทำงานด้านการจัดการการศึกษาที่แสนยาวนานของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล โครงการข้างต้นมุ่งพัฒนาการศึกษาทุกระดับ อยู่ภายใต้ความร่วมมือตั้งแต่กระทรวง กรม สภาการศึกษาแห่งชาติ สภาวิจัยแห่งชาติ สภาเศรษฐกิจแห่งชาติ และสำนักนายกรัฐมนตรี (สำนักงบประมาณ) รวมตลอดจนความช่วยเหลือจากองค์การระหว่างประเทศ โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกาที่เข้ามามีบทบาทนำเหนือภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในฐานะผู้นำค่ายเสรีประชาธิปไตย และด้วยเหตุที่มีผู้กระทำการทางประวัติศาสตร์เพิ่มมากขึ้นในทศวรรษ 2500 ทำให้บทบาทของ ม.ล. ปิ่น ถูกขยับเน้นให้เป็นผู้กระทำลงมือคนสำคัญ ต้องแสดงวิสัยทัศน์และความริเริ่มเพื่อให้รัฐบาลคณะรัฐประหารและต่างประเทศเชื่อมั่น ทั้งนี้ โครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาคมีโครงการแยกย่อยออกไปอีกเป็นจำนวนมาก แต่ละกรมในกระทรวงศึกษาธิการมีหน้าที่สืบสาน รักษา ต่อยอด และรับผิดชอบ ผลซึ่งเกิดจากปริมาณงานของโครงการดังกล่าว ทำให้เห็นพัฒนาการทางการศึกษาในแง่ความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดช่วงหนึ่งทศวรรษหลังกึ่งพุทธกาล

4.1 โครงการด้านการศึกษาในยุคพัฒนา: ความสืบเนื่องและการปรับโฉม

หากพิจารณาจากลักษณะโครงการด้านการศึกษาที่เกิดขึ้นช่วงทศวรรษ 2490 จะเห็นว่ามักเป็นโครงการนำร่องทดลองเพื่อศึกษาความต้องการและความเหมาะสมในการปรับปรุงสภาพการศึกษาหลังสงครามโลกครั้งที่สองให้คืนสู่สภาวะปกติ และช่วงปลายทศวรรษดังกล่าว โครงการด้านการศึกษาเริ่มแพร่หลายไปจนกระทั่งไม่สามารถกำหนดจุดเริ่มต้นและจุดจบของแต่ละโครงการได้ชัดเจน จากขั้นทดลองได้แปรไปสู่การขยายงานอย่างเนิบช้า ด้วยเหตุที่ยังขาดแรงกระตุ้นมาขับเคลื่อนให้แต่ละโครงการดำเนินได้อย่างรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยด้านงบประมาณ นโยบายของ

กระทรวงศึกษาธิการไปจนถึงระดับรัฐ และแม้แต่ชื่อเรียกอย่างคำว่า “พัฒนา” ก็ยังไม่เป็นที่นิยม ดังที่ ม.ล. ปิ่น กล่าวไว้ในงานเขียนเล่มสำคัญเรื่อง “พัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค” ว่า

“...ที่จริงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาคนี้มีประวัติมานาน...
รัฐบาลทุกยุคทุกสมัย อย่างน้อยก็ตั้งแต่รัชกาลที่ห้าเป็นต้นมา ได้ใช้ความ
พยายามที่จะพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค เป็นแต่ไม่ได้ใช้คำว่า
‘พัฒนา’ อันเป็นศัพท์ใหม่เท่านั้น เมื่อข้าพเจ้าเขียนบทกลอนให้ ‘วิทยุ
ศึกษา’ ในวันเกิดของกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อวันที่ 1 เมษายน
พุทธศักราช 2500 ข้าพเจ้าก็ยังไม่กล้าใช้คำ ‘พัฒนา’”²⁰⁶

ม.ล. ปิ่น ยังกล่าวต่อไปว่าถึงแม้จะไม่มีคำว่าพัฒนา ทว่าความหมายของการพัฒนาย่อมเป็นที่เข้าใจ
ทั่วไปในหน่วยงานต่าง ๆ มีสิ่งหนึ่งที่ช่วยยืนยันได้ว่าแนวคิดการพัฒนาการศึกษาส่วนภูมิภาคได้เกิดขึ้น
ก่อนถึงพุทธกาล คือบทละครของ ม.ล. ปิ่น ที่ออกอากาศทางวิทยุศึกษาเมื่อวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ.
2497 เรื่อง “สุวัณณปัญญา” ซึ่งมีเนื้อหาวรรยายถึง “ท่านผู้ใหญ่” ไปตรวจราชการในชนบท ได้รับ
ฟังเรื่องร้องทุกข์เกี่ยวกับการศึกษาจากชาวบ้าน ว่าเมื่อส่งบุตรหลานเข้าจังหวัดไปเรียนหนังสือ จาก
จังหวัดก็เข้ามาเรียนต่อในพระนคร ผลสุดท้าย บุตรหลานของตนก็หนีหายไปจากบ้าน ไม่กลับคืนสู่
ท้องถิ่นของตนอีก เท่ากับผู้ปกครองได้สูญเสียบุตรหลานให้แก่การศึกษา²⁰⁷ ภายหลังบทละครเรื่อง
สุวัณณปัญญาได้ออกอากาศไปแล้ว วันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2497 ม.ล. ปิ่น ได้แสดงปาฐกถาเรื่อง
“ความเคลื่อนไหวทางการศึกษา” โดยมีเนื้อความบางตอนเปรียบเทียบการจัดการการศึกษาใน
ประเทศไทยกับต่างประเทศว่า

“...เวลานี้ที่ประเทศอังกฤษก็เหมือนกัน เขาพยายามยุบโรงเรียนเล็ก ๆ
น้อย ๆ มารวมสร้างเป็นโรงเรียนใหญ่ แต่ที่เมืองเราเวลานี้เราทำตรงกัน
ข้าม เราพยายามเร่งรัดการศึกษาในชนบท ที่ไหนมีนักเรียนสัก 30 คนก็
พยายามเปิดโรงเรียน...เพราะอยากจะให้การศึกษา ต่อไปเราจะต้อง
จัดการคมนาคม เพื่อช่วยการศึกษาให้เจริญขึ้น”²⁰⁸

²⁰⁶ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *พัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค*, 1 – 2.

²⁰⁷ *เรื่องในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ฌ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 30 มีนาคม 2539*, 43 – 86.

²⁰⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.27/81 เรื่อง ปาฐกถาเรื่อง “ความเคลื่อนไหวทางการศึกษา” ของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ณ ครุสภา (พ.ศ. 2497).

ด้วยเหตุนี้ โจทย์สำคัญของกระทรวงศึกษาธิการ “คือวางแผนให้คนที่สำเร็จการเรียนแล้วกลับไปช่วยพ่อแม่ทำงานได้”²⁰⁹

หลังการรัฐประหารวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2500 มีจดหมายจำนวนไม่น้อยส่งถึง ปลัดกระทรวงศึกษาธิการเพื่อร่วมแสดงความยินดีในการเข้ารับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการและกระทรวงวัฒนธรรมในรัฐบาลของนายพจน์ สารสิน เช่น จดหมาย ม.ร.ว. เสริมศรี เกษมศรี จากศูนย์กลางอบรมการศึกษาผู้ใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี (ศ.อ.ศ.อ.) บรรยายว่า “ตามเสียงประชาชนที่อุบลฯ เวลานี้รู้สึกว่าการเปลี่ยนแปลงคราวนี้ดียิ่ง เหมาะสมด้วยประการทั้งปวง ตั้วมต. ต่าง ๆ ก็มีผู้นับถือเชื่อถือกันทั้งนั้น”²¹⁰ จดหมายจากพระยาวิทยาปริชามาตย์ (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ความว่า “โอกาสนี้ขอแสดงความยินดีอย่างมากในการที่ท่านได้รับเกียรติเป็น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ อันเป็นตำแหน่งที่เหมาะสมที่สุด. . .ผมภาวนาอยู่เสมอว่าขอให้ ตำแหน่งอันสำคัญนี้จงอย่างแคล้วคลาดจากท่านในทุก ๆ โอกาสต่อไป”²¹¹ บรรดาข้าราชการใน กระทรวงมีความรู้สึกเต็มไปด้วยความยินดีที่ได้เห็นผู้บังคับบัญชาของตนดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี ราว กับได้ปลดแอกจากอำนาจและอิทธิพลของนักการเมือง จากบันทึกของนายจรูญ วงศ์สายัณห์ กล่าวถึง ม.ล. ปิ่น ว่า “ท่านเป็นผู้ทรงคุณธรรมสูง เป็นที่รักใคร่ของข้าราชการโดยทั่วไป การงานจึงดำเนิน ต่อไปตามปกติ”²¹² สอดคล้องกับบุคคลิกที่ ม.ล. มานิจ ชุมสาย เอ่ยถึงว่า “. . . ม.ล. ปิ่น มาลากุล เป็น รัฐมนตรีว่าการฯ ท่านเป็นคนใจเย็น พยายามอะลุ่มอล่วยให้ทุกอย่าง”²¹³ หรือดังที่ท่านผู้หญิงดุขี้ มาลา มาลากุล ภริยาของ ม.ล. ปิ่น อธิบายว่า “. . . ม.ล. ปิ่น เป็นคนไม่มีเขี้ยวเล็บใครจะทำอะไรก็ ไม่มีการต่อสู้หรือคัดค้านเพราะเป็นสุภาพบุรุษเกินไปนั่นเอง”²¹⁴

²⁰⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.27/106 เรื่อง ปาฐกถาของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ปลัดกระทรวงศึกษาธิการของประเทศไทย ณ ดึกซิววิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (พ.ศ. 2499).

²¹⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.30/16 เรื่อง จดหมายโต้ตอบระหว่าง ม.ล. ปิ่น มาลากุล และ ม.ร.ว. เสริมศรี เกษมศรี (พ.ศ. 2500).

²¹¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.30/8 เรื่อง จดหมายส่วนตัวจากบุคคลต่าง ๆ (พ.ศ. 2487 – 2507).

²¹² จรูญ วงศ์สายัณห์, *ระบบการศึกษาไทยในระบอบรัฐธรรมนูญช่วง พ.ศ. 2475 – 2520*, 44; จรูญ วงศ์สายัณห์, *บันทึกความทรงจำ*, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายจรูญ วงศ์สายัณห์ ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันจันทร์ที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2532, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2531), 49.

²¹³ ม.ล. มานิจ ชุมสาย, *ปาร์ ลูย แมม*, 153.

²¹⁴ ท่านผู้หญิงดุขี้มาลา มาลากุล, *เรื่องของคน 5 แผ่นดิน ภาค 4*, 64.

รัฐบาลของนายพจน์ สารสินได้เข้าแถลงนโยบายต่อที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษามีใจความว่า “รัฐบาลนี้จะส่งเสริมการศึกษาในทางปริมาณและคุณภาพ จะวางรากฐานเพื่อให้ประชาชนมีพื้นฐานความรู้สูงขึ้น และมีความสามารถที่จะประกอบอาชีพได้ดี”²¹⁵ ในขั้นแรก ไม่ปรากฏความเปลี่ยนแปลงภายในกระทรวงศึกษาธิการแต่อย่างใด ด้วยเหตุที่ ม.ล. ปิ่น ถูกชักชวนเข้ามาเพื่อรองอนกว่าจะมีการเปลี่ยนผ่านไปสู่การจัดการเลือกตั้ง ซึ่งเมื่อรัฐบาล พล.ท. ถนอม กิตติขจรเข้ามารับหน้าที่ต่อในช่วงเดือนแรกของ พ.ศ. 2501 คำแถลงนโยบายกลับมีเนื้อหาแปลกออกไป กล่าวคือ นำเรื่องการศึกษามาผูกโยงกับการประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรมของราษฎร โดยมีได้กล่าวถึงการขยายงานด้านอื่น ๆ ของกระทรวงศึกษาธิการเลย ทั้งนี้ อาจเพราะหลังจากนั้นเพียงไม่กี่เดือน จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้ทำการรัฐประหารและเข้ากุมอำนาจรัฐอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ยิ่งย้าความสัมพันธ์ทางยุทธศาสตร์ระหว่างผู้นำทหารกับชนชั้นนำไทยฝ่ายอนุรักษ์นิยมที่หนุนเสริมแก่กัน²¹⁶ และถือเป็นการเริ่มต้นของยุคพัฒนา เปิดทางให้ทุนต่างชาติ โดยเฉพาะทุนอเมริกันเข้ามาได้อย่างสะดวก ดังที่ เบนดิกท์ แอนเดอร์สัน (Benedict R.O’G. Anderson) เรียกว่า “ยุคอเมริกา” (American Era) ที่อิทธิพลของอเมริกันลัทธิเข้ามาจนทำให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว การพัฒนาได้กลายเป็นคำที่เสมือนฐานรองรับการใช้อำนาจเผด็จการของจอมพลสฤษดิ์ที่มีความชอบธรรม สหรัฐอเมริกาให้เงินสนับสนุนแก่รัฐบาลไทยสำหรับโครงการพัฒนาต่าง ๆ อย่างเต็มที่กว่า 1.3 หมื่นล้านบาท (ระหว่าง พ.ศ. 2493 - 2518) พื้นที่ชนบทถูกรวมอำนาจผ่านโครงการมากมายทั้งด้านคมนาคม เศรษฐกิจ และการศึกษาที่กระจายออกสู่ส่วนภูมิภาค แอนเดอร์สันเห็นว่า การเติบโตของชนชั้นกลางในห้วงเวลาดังกล่าว ทำให้ต้องเร่งขยายการศึกษาครั้งใหญ่ให้สอดคล้องกับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น แต่การที่ชาวชนบทอพยพเข้าสู่เมืองหลวงนั้น หากพิจารณาจากมุมมองของ ม.ล. ปิ่น อาจเห็นเพียงมิติด้านการศึกษาที่กระจุกตัวอยู่ในเมือง แอนเดอร์สันเสนอต่อไปว่า เศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้แผ่ซ่านไปทั่วประเทศ ที่ดินรกร้างว่างเปล่ากลับกลายเป็นถนนหนทางที่มีความเจริญเข้าถึงทำให้เกิดการเก็งกำไรราคาที่ดิน ผลักให้เกษตรกรไร้ที่ทำกินจนต้องย้ายถิ่นฐานมาสู่ชุมชนแออัดในเมืองเพื่อหางานทำ²¹⁷ อย่างไรก็ตาม ยังมีข้อถกเถียงเกี่ยวกับประเด็นเรื่องการเกิดขึ้นของชนชั้นกลาง เดวิด เค. วย้อจ (David K. Wyatt) ได้เสนอว่าชนชั้นกลางใหม่ที่กำลังเติบโต ไม่อาจจำกัดความจาก

²¹⁵ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 3 (สมัยวิสามัญ) วันอังคารที่ 24 กันยายน พุทธศักราช 2500, (พระนคร: กองการพิมพ์ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2500), 15.

²¹⁶ สุรชาติ บำรุงสุข, *เสนาธิปไตย: รัฐประหารกับการเมืองไทย*, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2558), 34.

²¹⁷ เบนดิกท์ แอนเดอร์สัน, *ในกระຈก: วรรณกรรมและการเมืองสยามยุคอเมริกา*, (กรุงเทพฯ: อ่าน, 2553), 13 – 18.

เกณฑ์รายได้เท่านั้น จำนวนของผู้จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษาเพิ่มขึ้นนับจากต้นทศวรรษ 2500 ถึงปลายทศวรรษ 2510 เกือบ 1 ล้านคน เท่ากับว่าประเทศไทยมีชนชั้นกลางเป็นกลุ่มใหญ่ของประเทศ²¹⁸ และครั้งนั้นคำว่าพัฒนาแพร่หลายในช่วงรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ โครงการด้านการศึกษาจึงปรับโฉมเป็นการมุ่งขยายงานให้มีความหมายสอดคล้องประสานกับการพัฒนา ซึ่งโดยเนื้อแท้แล้วคือความสืบเนื่องมาตั้งแต่ทศวรรษก่อนหน้า

4.2 สภาการศึกษาแห่งชาติ: จอมพลสฤษดิ์กับการรวมอำนาจด้านการศึกษา

ไม่นานหลังจากที่จอมพลสฤษดิ์ยึดอำนาจและดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ได้ออกประกาศพระราชบัญญัติสภาการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2502 เพื่อควมรวมอำนาจด้านการศึกษาไว้ใน การควบคุมของตนเอง สภาการศึกษาแห่งชาติมีอำนาจหน้าที่พิจารณาการวางแผนและโครงการศึกษาแห่งชาติให้ทันต่อยุคสมัย สอดคล้องกับแผนการเศรษฐกิจและการปกครอง กำกับดูแลมหาวิทยาลัยของรัฐในด้านงบประมาณ คณบดีวิชา และหลักสูตร²¹⁹ ซึ่งเดิมที เมื่อ พ.ศ. 2499 จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติสภามหาวิทยาลัยแห่งชาติขึ้นแก้ขัดจากข้อเสนอแนะของผู้เชี่ยวชาญ UNESCO ถึงความไร้มาตรฐานของมหาวิทยาลัยในประเทศไทย ทั้งด้านหลักสูตรและการแต่งตั้งผู้ดำรงตำแหน่งทางวิชาการ²²⁰

สภาการศึกษาแห่งชาติ เป็นกลไกพิเศษในการควบคุมกิจการด้านการศึกษาขึ้นตรงต่อการบังคับบัญชาของสำนักนายกรัฐมนตรี ได้ทำหน้าที่ร่างแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 โดยมีหลวงวิจิตรวาทการ (กิมเหลียง วัฒนปฤดา) ในฐานะกรรมการบริหารสภาการศึกษาแห่งชาติ เป็นมันสมองหลักในการดำเนินการร่าง ชักจูงข้าราชการหลายฝ่ายภายในกระทรวงศึกษาธิการ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่กรมวิชาการซึ่งมีภาระรับผิดชอบด้านหลักสูตรและแบบเรียน หลังจากเพิ่งได้รับการสะสางเรื่องแบบเรียนเบสิคจนถึงขั้นปลดอธิบดีกรมวิชาการไปแล้ว ดังนั้นтикของจรรยาพยายามสื่อถึงการลดทอนอำนาจของกระทรวงศึกษาธิการลง การประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติโดยสภาการศึกษาแห่งชาติ นั้น มีเนื้อหาหลายอย่างที่เมื่อประกาศใช้แล้ว กระทรวงยังคงยึดถือตามแผนฉบับเดิมอยู่ ด้วย

²¹⁸ David K. Wyatt, *Thailand: A Short History*, 2nd ed. (Chiangmai: Silkworm Books, 2003), 284.

²¹⁹ พระราชบัญญัติสภาการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2502. *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 76 ตอนที่ 85 ก. ฉบับพิเศษ (2 กันยายน 2502): 1 – 8.

²²⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.27/106 เรื่อง ปาฐกถาของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ปลัดกระทรวงศึกษาธิการของประเทศไทย ณ ตึกชีววิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (พ.ศ. 2499).

เหตุผลว่าหากเปลี่ยนไปตามแผนฉบับใหม่จะกระทบต่อกฎหมายหลายฉบับ²²¹ นอกจากนี้ สภาการศึกษาแห่งชาติยังได้จัดทำโครงการศึกษา พ.ศ. 2504 – 2509 โดยแบ่งงานเป็นสองส่วน คือ สำนักนายกรัฐมนตรีรับผิดชอบเรื่องเกี่ยวกับมหาวิทยาลัย และกระทรวงศึกษาธิการรับผิดชอบเกี่ยวกับการศึกษาทั่วไป จากการสืบค้นพบว่า ม.ล. ปิ่น เป็นผู้ร่างโครงการศึกษาดังกล่าวเสนอแก่สภาการศึกษาแห่งชาติ แบ่งเป็น 3 หมวด ได้แก่ หมวดที่หนึ่ง) พัฒนาการศึกษาให้เป็นที่มาตามเจตนารมณ์ของแผนการศึกษาแห่งชาติ หมวดที่สอง) แก้ไขสถานการณ์เกี่ยวกับการศึกษาในปัจจุบัน และ หมวดที่สาม) พัฒนาการศึกษาด้านฝึกหัดครู เพื่อให้เกิดผลตามโครงการในสองหมวดแรก²²² อย่างไรก็ตามโครงการที่สภาการศึกษาแห่งชาติออกมานั้น กลับถูกนายปวย อึ้งภากรณ์ ในฐานะผู้อำนวยการสำนักงบประมาณวิจารณ์ว่า “โครงการศึกษามีแต่กระดาษเปล่าที่เอามาไว้ มีแต่ตัวเลขยอดใหญ่ไม่มีรายละเอียด”²²³ เหตุเพราะสภาการศึกษาแห่งชาติกับสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติต่างคิดว่าต่างฝ่ายจะต้องจัดทำโครงการศึกษา จึงทำให้โครงการไม่มีตัวตน และพิจารณาไม่ทัน มีข้อน่าสังเกตว่า ม.ล. ปิ่น ได้ปล่อยให้โครงการศึกษา พ.ศ. 2504 – 2509 ของสภาการศึกษาแห่งชาติเป็นการพัฒนาในภาพกว้าง และมามุ่งโครงการที่กระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้จัดทำมากกว่า ทั้งนี้ ม.ล. ปิ่น ยังกล่าวว่า

“... สำนักนายกรัฐมนตรีได้ตั้งสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ สภาวิจัยและสภาการศึกษาแห่งชาติขึ้นมา เข้าใจว่าเอาอย่างต่างประเทศ และงานสภาการศึกษาแห่งชาติมาซ้ำซ้อนกับงานกรมวิชาการที่เพิ่งตั้งขึ้นใหม่ ข้อสำคัญคือการแยกอำนาจและการรวมอำนาจ สภาการศึกษานั้นให้มีหน้าที่วางแผนการศึกษาแห่งชาติและควบคุมมหาวิทยาลัย ถ้าท่านนายกรัฐมนตรีมีเวลาดูงานเองก็อาจจะดีมาก แต่ประชุมกันไม่กี่ครั้งท่านก็ได้ถอนตัวของท่านออกไป ท่านไม่มีเวลาจริง ๆ มีผู้เสนออย่างไรท่านก็ต้องสั่งอย่างนั้น เช่น เมื่อกระทรวงการคลังโอนเงินเพิ่มพิเศษมาอยู่ทางกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ งบประมาณกระทรวงต่าง ๆ ก็สูงขึ้น มีผู้เสนอท่านนายกรัฐมนตรีให้เห็นตัวเลขที่เพิ่มขึ้น ท่านก็เชื่อและมาพูดปราศรัยที่คุรุสภา ดำเนินกระทรวงศึกษาธิการว่าให้เงิน 2 เท่าตัวยังไม่ทำอะไรกัน”²²⁴

²²¹ จรูญ วงศ์สายัณห์, *บันทึกความทรงจำ*, 49 – 50.

²²² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.9.1/6 เรื่อง โครงการศึกษา 2504 – 2509 (พ.ศ. 2503 – 2504).

²²³ ปวย อึ้งภากรณ์, *ทัศนะทางการศึกษา*, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2559), 49.

²²⁴ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*, 182.

ความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า สภาการศึกษาแห่งชาติภายใต้กำกับของสำนักนายกรัฐมนตรี มิได้รับรู้ถึงปัญหาของงานด้านการศึกษาอย่างแท้จริง เป็นเพียงหน่วยงานที่คอยสรุปข้อมูลนำเสนอให้แก่ นายกรัฐมนตรี ซึ่งบางครั้งอาจคลาดเคลื่อน ไม่ตรงกับผลงานของกระทรวงศึกษาธิการ ความขัดแย้งระหว่างสภาการศึกษาแห่งชาติกับกระทรวงศึกษาธิการ เห็นได้ชัดเมื่อมีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาค ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ในส่วนงานด้านมหาวิทยาลัยที่สำนักนายกรัฐมนตรีมีหน้าที่รับผิดชอบ สามารถจำแนกได้ 4 หมวด คือ หมวดที่หนึ่ง) ปรับปรุงมาตรฐานการผลิตบัณฑิตในเชิงคุณภาพและปริมาณ หมวดที่สอง) งานควบคุมการก่อสร้างและปรับปรุงคณะวิชาที่จัดตั้งใหม่ หมวดที่สาม) เตรียมการจัดตั้งคณะหรือสถาบันขึ้นใหม่ และ หมวดที่สี่) งานวิจัย ซึ่งวารุณี โอสธารมย์ได้สรุปบทบาทของสภาการศึกษาแห่งชาติว่า “สภาการศึกษาแห่งชาติมีบทบาทอย่างมากต่อกระบวนการกำหนดนโยบายบริหารมหาวิทยาลัย ในฐานะที่เป็นองค์กรประสานงานกลางระหว่างมหาวิทยาลัยด้วยกันและประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงบประมาณ สภาการศึกษาแห่งชาติและคณะรัฐมนตรี”²²⁵ ดูเหมือนว่าผลงานที่มักจะถูกเข้าใจว่าเป็นฝีมือของจอมพลสฤษดิ์ คือการก่อตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งได้ใช้หลักการมหาวิทยาลัยแบบ Residential University ตามอย่าง UNESCO โดยจะเปิดหลักสูตรสำหรับสอนคณะมนุษยศาสตร์ (Humanities) คณะศึกษาศาสตร์ (Education) คณะวิจิตรศิลป์ (Fine Arts) คณะสังคมศาสตร์ (Social Science) คณะวิทยาศาสตร์ (Natural Science) คณะวิศวกรรมศาสตร์ (Engineering) คณะแพทยศาสตร์ (Medical Science) และคณะเกษตรศาสตร์ (Agriculture)²²⁶ แท้จริงแล้ว กระทรวงศึกษาธิการภายใต้การนำของ ม.ล. ปิ่น เป็นผู้ที่มีบทบาทบุกเบิกจัดตั้งมหาวิทยาลัยส่วนภูมิภาคมาแต่แรก โดย ม.ล. ปิ่น ต้องการจัดด้วยระบบวิทยาลัยตามอย่างมหาวิทยาลัยในอังกฤษ แต่ด้วยสภาการศึกษาแห่งชาติไม่เห็นด้วย เพราะต้องการเร่งผลิตบัณฑิตในเชิงปริมาณ แม้ว่า ม.ล. ปิ่น จะพยายามโน้มน้าวให้เห็นข้อดีของวิทยาลัยในการอบรมวินัยแก่นิสิตนักศึกษาก็ตาม แต่สำหรับการจัดตั้งมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิกานั้น จอมพลสฤษดิ์ได้กล่าวในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีว่า ม.ล. ปิ่น เป็นผู้เสนอ ก็สมควรให้เป็นผู้ดำเนินการต่อไป เพราะสภาการศึกษาแห่งชาติมีหน้าที่เพียงพิจารณาหลักสูตรและควบคุมมหาวิทยาลัยซึ่งจัดตั้งแล้ว²²⁷ มีข้อสังเกตว่า ช่วงเวลาที่ ม.ล. ปิ่น ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในคณะรัฐมนตรีของจอม

²²⁵ วารุณี โอสธารมย์, *พัฒนาการมหาวิทยาลัยในสังคมไทย*, (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532), 26.

²²⁶ กระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ, *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ 17 มีนาคม 2507*, 100 – 102.

²²⁷ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*, 172, 182.

พลสฤกษ์ดี ม.ล. ปิ่น ได้รับความไว้วางใจและให้เกียรติเสมอ ดังกรณีการก่อตั้งหอสมุดแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. 2505 กรมศิลปากรต้องการที่ดินตรงถนนสามเสน ติดท่าवासูกกรี ที่รัฐบาลเพิ่งได้มาเพื่อสร้างอาคารหอสมุดแห่งชาติ แต่กระทรวงมหาดไทยต้องการนำไปสร้างอาคารสงเคราะห์ จอมพลสฤกษ์ดีได้กล่าวกับที่ประชุมว่า “ให้หม่อมหลวงปิ่น”²²⁸

4.3 โครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค และโครงการพัฒนาการศึกษา

ตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2500 ปัญหาความแออัดของพลเมืองที่ลี้ภัยไหลเข้ามาทำงานและศึกษาต่อในพระนครเป็นเรื่องที่กระทรวงศึกษาธิการพยายามเร่งแก้ไขเป็นอันดับแรก ช่วงเวลาดังกล่าว ประเทศไทยมีประชากรกว่า 22 ล้านคน ร้อยละ 85 หรือราว 18 ล้านคนอาศัยอยู่ในชนบทไม่สามารถพัฒนาฐานะความเป็นอยู่ เพราะขาดการศึกษา ยากจน และได้รับบริการทางสังคมไม่เพียงพอ การทำนุบำรุงทั้งหลายจึงตกเป็นหน้าที่ของรัฐบาลและหน่วยปกครองท้องถิ่นแต่ฝ่ายเดียว²²⁹ โครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค (Regional Education Development Project Including Higher Education – R.E.D.P.H.E./พ.ศ.ภ.) จึงเริ่มต้นขึ้นเมื่อรัฐบาล พล.ท. ถนอม ยอมรับหลักการเมื่อวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2501 โดยกระทรวงศึกษาธิการได้ตั้งเป็นโครงการใหญ่ครอบคลุมงานศึกษาทุกแขนงที่กระทรวงศึกษาธิการได้จัดไปและได้รับความช่วยเหลือจาก UNESCO ตลอดจนองค์การระหว่างประเทศอื่น ๆ โครงการนี้ใช้งบประมาณประจำปีจากกรมต่าง ๆ ในกระทรวงศึกษาธิการ ดำเนินโครงการอย่างไม่จำกัดขอบเขต ทั้งนี้ เพื่อปรับปรุงแก้ไขการศึกษาทั่วทุกภูมิภาคจนกว่าจะเทียบเท่าส่วนกลางและพึ่งพาตนเองได้ในที่สุด²³⁰ ในขั้นต้น ให้ดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไป เพราะยังขาดแคลนงบประมาณ มีระยะเวลาช่วงแรก 5 ปี กำหนดท้องที่จังหวัดต่าง ๆ สำหรับตรวจราชการเป็น 12 หน่วย ตามความแตกต่างแห่งลักษณะความเป็นอยู่ของประชาชนแต่ละภาคเป็นหน่วยพัฒนา เรียกว่า “ภาคศึกษา” ประกอบด้วย²³¹

ภาคศึกษา 1 จังหวัดพระนคร ธนบุรี นนทบุรี ปทุมธานี สมุทรปราการ สมุทรสาคร นครปฐม

ภาคศึกษา 2 จังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส สตูล

ภาคศึกษา 3 จังหวัดสงขลา พัทลุง นครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี ชุมพร

²²⁸ เรื่องเดียวกัน, 186.

²²⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.1.1.2/23 เรื่อง การปฏิบัติงานของ สปอ. (พ.ศ. 2502 – 2508).

²³⁰ กระทรวงศึกษาธิการ, *หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล อนุสรณ์ 7 รอบ 24 ตุลาคม 2530*, 155.

²³¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.1/59 เรื่อง การประชุมปลัดจังหวัดและนายอำเภอ (พ.ศ. 2502).

ภาคศึกษา 4 จังหวัดภูเก็ต ตรัง กระบี่ พังงา ระนอง

ภาคศึกษา 5 จังหวัดราชบุรี เพชรบุรี ประจวบคีรีขันธ์ สุพรรณบุรี กาญจนบุรี
สมุทรสงคราม

ภาคศึกษา 6 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อ่างทอง สิงห์บุรี ลพบุรี สระบุรี ชัยนาท
อุทัยธานี

ภาคศึกษา 7 จังหวัดพิษณุโลก นครสวรรค์ อุตรดิตถ์ พิจิตร กำแพงเพชร สุโขทัย ตาก
เพชรบูรณ์

ภาคศึกษา 8 จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน แม่ฮ่องสอน

ภาคศึกษา 9 จังหวัดอุดรธานี หนองคาย เลย ขอนแก่น สกลนคร

ภาคศึกษา 10 จังหวัดอุบลราชธานี ร้อยเอ็ด มหาสารคาม กาฬสินธุ์ นครพนม

ภาคศึกษา 11 จังหวัดนครราชสีมา ชัยภูมิ บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ

ภาคศึกษา 12 จังหวัดฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี ชลบุรี จันทบุรี ระยอง ตราด นครนายก

โดยความมุ่งหวังของโครงการเมื่อดำเนินการสำเร็จ จะทำให้การศึกษาแต่ละชั้น และ
แขนงต่าง ๆ ของประเทศไทยเจริญก้าวหน้าโดยทั่วไป เป็นการสร้างความเจริญให้แก่บ้านเมืองและ
ประชาชนทั่วประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนภูมิภาค ซึ่งสภาพการศึกษาจะต้องปรับปรุงและทำนุ
บำรุงอีกมาก เป็นต้นว่า โรงเรียนและอาคารเรียนยังมีไม่เพียงพอ หรือที่มีอยู่ก็ชำรุดทรุดโทรมเป็นอัน
มาก แม้ในด้านคุณภาพการสอนและการใช้อุปกรณ์การสอนก็ยังหย่อนอยู่ นอกจากนี้ยังจะต้องให้
ความสำคัญแก่การเกษตรอุตสาหกรรม รวมถึงวิชาชีพอื่น ๆ ในชั้นมัธยมด้วย ทั้งนี้ เพื่อให้เป็นไป
ตามที่รัฐบาลได้แถลงไว้ต่อสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2501²³² สำหรับสิ่งที่จะต้อง
ดำเนินการในเบื้องต้นของโครงการมีทั้งหมด 13 รายการ ได้แก่²³³ 1) เปิดโรงเรียนเพิ่มขึ้นให้เพียงพอ
ต่อประชากร และจัดการศึกษาสงเคราะห์ประเภทต่าง ๆ 2) เร่งจัดสร้างอาคารเรียนถาวร 3) เร่งขยาย
การฝึกหัดครู 4) พิจารณาวิธีการสอน การใช้อุปกรณ์การศึกษาชนิดต่าง ๆ 5) เร่งเปิดโรงเรียน
มัธยมศึกษาเพิ่มในอัตราสูง 6) แก้ไขค่านิยมของประชาชนที่ส่งบุตรหลานเข้าเรียนเพื่อประกอบอาชีพ
รับราชการ 7) ให้ความสำคัญกับการเกษตร อุตสาหกรรม และวิชาชีพอื่น ๆ ในระดับมัธยม 8) สร้าง
ผู้ทรงคุณวุฒิประจำท้องถิ่น 9) สร้างศูนย์กลางทางวิชาการในส่วนภูมิภาค 10) สร้างโรงเรียนในอำเภอ
และจังหวัดรองรับการกระจายตัวของนักเรียนออกจากส่วนกลาง 11) ดูแลสวัสดิการพยุหฐานครู 12)
ทำให้ประชาชนรู้สึกว่าการศึกษาเป็นเรื่องของตนเพื่อจะได้เกิดความรู้สึกห่วงหาพันช่วยกันทำนุบำรุง
และ 13) อนุญาตให้เอกชนช่วยแบ่งแรงด้วยการสร้างโรงเรียนราษฎร์

²³² เรื่องเดียวกัน.

²³³ เรื่องเดียวกัน.

ด้วยเหตุที่โครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาคเป็นโครงการใหญ่ ต้องการเร่งดำเนินการเรื่องภาคศึกษาให้ครบ 12 หน่วยภายใน 3 ปี โดยจะมีการจัดสร้างครูสัมมนาकारสำหรับให้ครูและเจ้าหน้าที่การศึกษาใช้อบรมหรือปรึกษาหารือเกี่ยวกับงานในหน้าที่ รวมถึงการทำวิจัย ซึ่งการตั้งครูสัมมนาकारจะยังประโยชน์ 2 ประการ คือ 1) การปรับปรุงคุณภาพการศึกษาต้องปรับปรุงที่ตัวบุคคลก่อน หรือปรับปรุงไปพร้อมกัน ครูผู้ให้การศึกษาจะสลับผลัดเปลี่ยนกันมาเข้ารับการอบรม และ 2) การจัดการศึกษาโดยอนุโลมให้เหมาะสมกับแต่ละท้องที่ จำเป็นต้องปรึกษาหารือกันบ่อยครั้ง เมื่อมีสถานที่รองรับจะสามารถก่อเกิดงานได้ไม่ยาก²³⁴ และสำหรับครูสัมมนาकारที่สร้างขึ้นแห่งแรกหลังเริ่มดำเนินโครงการ คือที่ภาคศึกษา 2 จังหวัดยะลา ครั้นสร้างเสร็จประจวบกับรัชกาลที่ 9 เสด็จประพาสปกษใต้ ม.ล. ปิ่น จึงถือโอกาสกราบบังคมทูลให้ในหลวงเสด็จฯ มายังครูสัมมนาकारเพื่อเป็นขวัญและกำลังใจแก่เจ้าหน้าที่ทางการศึกษาได้ชื่นชมพระบารมี น้อมสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น²³⁵ นัยของการเปิดครูสัมมนาकार เพื่อแก้ปัญหา 4 จังหวัดชายแดนใต้ ด้วยวิธีไม่ใช้ความรุนแรง ม.ล. ปิ่น กล่าวว่า “...เห็นเจ้าหน้าที่ของเรานั่งช่วยกันเขียนแบบเรียนกับชาวมุสลิมแล้วก็ดีใจ...ครูทั้งไทยพุทธและไทยมุสลิมมาอยู่เพื่อรับการอบรมและทำงานด้วยกันได้”²³⁶

โครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค มี ม.ล. ปิ่น เป็นประธานคณะกรรมการอำนวยการ โดยมีคณะกรรมการดำเนินงานเป็นข้าราชการระดับสูงในกระทรวงศึกษาธิการ ประกอบด้วยกรรมการจำนวน 12 คน ตามภาคศึกษา คือนายวิฑูร ทิวทอง นายสนั่น สุมิตร นายเชื้อสาริมาณ นายวงศ์ พุกประยูร นายเกรียง เอี่ยมสกุล นายก่อ สวัสดิพิทาณิษฐ์ นายจรูญ วงศ์สายัณห์ นายบุญถิ่น อัตถากร นายอภัย จันทวิมล นายบุรินทร์ สิมพะลิก นายเยื้อ วิชัยดิษฐ์ และนายกอง วิสุทธธารมย์ ซึ่งล้วนเป็นเครือข่ายบริวารของ ม.ล. ปิ่น ทั้งสิ้น²³⁷ อย่างไรก็ตาม โครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาคเป็นโครงการขนาดใหญ่ ไม่สามารถดำเนินงานพร้อมกันได้ทุกหน่วย ประกอบกับเมื่อองค์การบริหารวิเทศกิจของสหรัฐอเมริกา (United States Operation Mission – USOM)²³⁸ ทราบ

²³⁴ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *พัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค*, 18 – 19.

²³⁵ เรื่องเดียวกัน, 24.

²³⁶ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*, 176.

²³⁷ *อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสวัสดิสารศาสตรพุทธิ ม.ว.ม., ป.ช., ท.จ.ว. (สวัสดิ์ สุมิตร) ณ เมรุวัดธาตุทอง 25 กุมภาพันธ์ 2516*, (กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์, 2516), 67.

²³⁸ ต่อมา พ.ศ. 2506 USOM ได้เปิดสำนักงานบริหารชนบท (Office of Rural Affairs) เพื่อเป็นสำนักงานกลางสำหรับประสานงานตามโครงการช่วยเหลือต่าง ๆ กับฝ่ายไทย โดยเฉพาะโครงการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชนบท โปรดดูใน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ.15.1/36 เรื่อง การจัดตั้งสำนักงานบริหารงานชนบทของยูซอม (23 สิงหาคม 2506).

ว่ากระทรวงศึกษาธิการกำลังดำเนินโครงการ จึงมีความยินดีให้ความร่วมมือกับฝ่ายไทย ซึ่งก่อนหน้านี้ องค์การดังกล่าวได้ช่วยเหลือกระทรวงศึกษาธิการเป็นรายการไป แต่ด้วยลักษณะและขนาดโครงการ ที่กว้างขวางซับซ้อน ม.ล. ปิ่น จึงมีบัญชาให้หลวงสวัสดิสารศาสตรพุทธิ (สวัสดิ์ สุมิตร) อธิบดีกรม วิสามัญศึกษาในเวลานั้นร่างโครงการขึ้นอีกโครงการหนึ่ง เปรียบเสมือนเป็นโครงการน้องหรือทัพหน้า บุกรุกเข้ายึดพื้นที่เสียก่อน รอให้ให้โครงการพี่หรือทัพหลวงเข้ายึดครองต่อจนกระทั่งบรรลุผลตามที่ได้ วางเป้าหมายไว้ จึงเกิดเป็นโครงการพัฒนาการศึกษา (General Education Development Project – G.E.D/ค.พ.ศ.) ขึ้นใน พ.ศ. 2501 อีกโครงการหนึ่ง²³⁹ กำหนดระยะแรก 5 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2501 – 2505 หมายเลขโครงการ ศ.012²⁴⁰ มีคณะกรรมการ 2 คณะ คือ 1) คณะกรรมการ อำนวยการ มีหน้าที่ควบคุมและดำเนินนโยบายการศึกษาและการดำเนินงานสำหรับสัญญา และ โครงการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความช่วยเหลือทางการศึกษาจากสหรัฐอเมริกา ประกอบด้วยนายนาถ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ปลัดกระทรวงศึกษาธิการเป็นประธาน และกรรมการอีก 16 คน มีอธิบดีแต่ละ กรมในกระทรวงศึกษาธิการ ผู้เชี่ยวชาญ และผู้แทนจากหน่วยงานด้านการศึกษา 2) คณะกรรมการ ดำเนินงาน มีหน้าที่ดำเนินงานที่คณะกรรมการมอบหมายให้ เพื่อดำเนินงานการศึกษาทั่วไป โดย หลวงสวัสดิสารศาสตรพุทธิผู้ร่างโครงการเป็นประธานกรรมการ ร่วมกับกรรมการทั้งฝ่าย กระทรวงศึกษาธิการและฝ่าย USOM อีก 9 คน นอกจากนี้ยังมีคณะกรรมการที่ปรึกษาของศูนย์ พัฒนาการศึกษาแต่ละภาค คณะกรรมการดำเนินงานศูนย์พัฒนาการศึกษา สำนักงานโครงการพัฒนา การศึกษา หน่วยศึกษานิเทศก์ส่วนกลางของแต่ละกรม หน่วยศึกษานิเทศก์ภาค ผู้เชี่ยวชาญจาก USOM ประจำภาค และผู้ประสานงานระหว่างส่วนกลางกับศูนย์พัฒนาการศึกษาทั้ง 12 ภาค²⁴¹ ทั้งนี้ โครงการพัฒนาการศึกษาได้กำหนดให้ความช่วยเหลือทั้ง 12 ภาคศึกษา ภาคละ 9 หน่วย สถาบันการศึกษา ประกอบด้วย สถาบันการฝึกหัดครู 1 แห่ง โรงเรียนอาชีวศึกษา 1 แห่ง โรงเรียน มัธยมศึกษา 2 แห่ง โรงเรียนสามัญศึกษา 2 แห่ง โรงเรียนประถมศึกษา 2 แห่ง และหน่วย ศึกษานิเทศก์ภาค 1 แห่ง รวมเรียกว่าศูนย์พัฒนาการศึกษา ทั้งนี้สถาบันการศึกษาทั้ง 8 แห่งแรก

²³⁹ เรื่องเดียวกัน, 17; หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.1/59 เรื่อง การประชุมปลัดจังหวัดและ นายอำเภอ (พ.ศ. 2502); อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสวัสดิสารศาสตรพุทธิ ม.ว.ม., ป.ช., ท.จ.ว. (สวัสดิ์ สุมิตร) ณ เมรุวัดธาตุทอง 25 กุมภาพันธ์ 2516, 55.

²⁴⁰ กระทรวงศึกษาธิการ, *ประมวลโครงการพัฒนาการศึกษา*, (พระนคร: กองเผยแพร่การศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2509), 178.

²⁴¹ อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสวัสดิสารศาสตรพุทธิ ม.ว.ม., ป.ช., ท.จ.ว. (สวัสดิ์ สุมิตร) ณ เมรุวัดธาตุทอง 25 กุมภาพันธ์ 2516, 63 – 65.

รวมกันมีชื่อว่าโรงเรียนประเคราะห์ หมายถึงโรงเรียนที่ได้รับความช่วยเหลือเพื่อเป็นตัวอย่างในด้านการปรับปรุงให้แก่โรงเรียนอื่นต่อไป²⁴²

ถึงตรงนี้ ควรกล่าวถึงสถานะของ ม.ล. ปิ่น และเหล่าเครือข่ายบริวาร ซึ่งตกเป็นที่เพ่งเล็งจากกลุ่มการเมืองต่าง ๆ ในเวลานั้น ดังจดหมายร้องเรียนถึงจอมพลสฤษดิ์ นายกรัฐมนตรี ลงวันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2504 จากผู้ที่ใช้นามว่า “ชาวธนบุรี ซึ่งรักและเคารพ พลฯ ท่าน” มีเนื้อหา กล่าวถึงสภาพการศึกษาที่กำลังเสื่อมโทรม เพราะข้าราชการในกระทรวงศึกษาธิการไม่เอาใจใส่ในหน้าที่ มีการทุจริตกันอย่างกว้างขวาง และถูกคุกคามโดยฝ่ายคอมมิวนิสต์ มีเนื้อความในจดหมายว่า

“ขณะนี้ ชาวพาดหัวจากหนังสือพิมพ์ไม่เว้นแต่ละวัน คือนักเรียน ยกพวกตีกัน นักเรียนฆ่าคนด้วยละเบ็ดมือ นักเรียนรุมข่มขืนนักเรียนหญิง ตลอดจนนักเรียนหญิงยิงบิดาบังเกิดเกล้า ฯลฯ เหล่านี้เหตุมาจากการ อบรม การปกครองทางโรงเรียนทั้งสิ้น. . .โรงเรียนเวลานี้ครูขาดกำลังใจ และได้ตัวอย่างไม่ดีจากผู้บังคับบัญชาทางกระทรวง กรม ผู้ใหญ่ทาง กระทรวงศึกษาธิการ ยกเว้น ม.ล. ปิ่น เท่านั้น เต็มไปด้วยความเห็นแก่ตัว เอาแต่ได้ ไม่เคยออกไปดูความเดือดร้อน ความซุกซนของโรงเรียน นั่ง เก้าอี้อยู่กับโต๊ะ เอาแต่จะคอยจัดการสอบเลื่อนชั้นข้าราชการครู พิจารณาเลื่อนชั้นเลื่อนเงินเดือน เพิ่มตำแหน่งชั้น ตริ โท เอก เพราะงาน เช่นนี้ทำให้ครูต้องวิ่งเต้นหาของกำนันเข้าหากันจึงจะได้เลื่อนชั้นตำแหน่ง ซึ่งทำให้ครูตกไป เสื่อมไป

. . .เวลานี้งานทุกกรมเสื่อมทราม มีแต่หาประโยชน์กันทั้งสิ้น ม.ล. ปิ่น ไม่รู้ไม่ทราบเลยมุ่งแต่การพัฒนาการศึกษา แต่คณะของท่าน ไม่ได้ร่วมมือเลย ดังนั้น ม.ล. ปิ่น ผู้เดียวคงเด่นไม่ไหว ขอท่านนายกได้ส่ง คนไปตรวจการเงินของกรมอาชีวะ ซึ่งเลวร้ายที่สุด กรมสามัญซึ่ง همین เน่มาแต่ พ.ศ. 98 แล้ว กรมวิสามัญซึ่งสาบไม่ไหว และกรมวิชาซึ่งต้องไล่ คนออกฐานพิมพ์แบบเรียนโก่งอยู่เสมอ ฯลฯ เหล่านี้ ท่านนายกจะเห็นว่า แต่ละกรมมีเล่ห์เหลี่ยมของบประมาณมาก ๆ และทำงานไม่เท่าไร ตลอดจนการทำงานงบประมาณหยุดยั้งไว้ เช่น ร.ร.ที่สร้างเสร็จไปโดยราษฎร ช่วย แต่งบประมาณกับขออีกเมื่อได้เงินมาก็มาเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ไปเสีย เช่นนี้ทุกปี แม้แต่ ม.ล. ปิ่น ก็ไม่ทราบ เพราะควบคุมไม่ถึง. . .อีก

²⁴² เรื่องเดียวกัน, 60.

อย่างหนึ่งก็เรื่องครุสภา ตั้งไว้เป็นที่กินกันแท้ ๆ ตั้งไว้เลี้ยงเจ้านายแก่ ๆ ที่ออกรับบำนาญไปอยู่กัน ได้เงินเดือนมาก ๆ ขอท่านนายกเรียกดูรายชื่อกรรมการอำนวยการก็ได้ ว่าเป็นไปตามกฎหมายหรือเปล่า และกรรมการกินเงินโบนัสกันจำนวนมากมาย เพราะมีรายได้จากร้านองค์การคำปีหนึ่ง ๆ มีใช้น้อย เห็นควรรวมกิจการครุสภาเข้ามารวมกับสภาการศึกษาแห่งชาติเสีย จะได้ผลและไม่สิ้นเปลือง ตลอดจนมีประสิทธิภาพดีขึ้น ทั้งสภาการศึกษาจะได้มีที่ทำงานเป็นเอกเทศ มีทุนรอนจัดงานต่าง ๆ อย่างปล่อยให้เป็นที่เลี้ยงคนแก่ที่ออกรับบำนาญแล้ว มารวมกันนั่งอยู่เฉย ๆ ตั้งที่เป็นอยู่ขณะนี้เลย

ต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นความเสื่อมโทรมที่ต่อเนื่องไปถึงเยาวชน ตลอดจนการแทรกซึมของคอมมิวนิสต์ทั้งสิ้น . . . ถึงเวลาแล้วที่ควรให้คณะทหารที่เข้มแข็งเข้าควบคุมตำแหน่งต่าง ๆ ที่กล่าวแล้วโดยด่วน ก่อนที่จะสายเกินไป

จึงขอกราบเรียนมาเพื่อท่านโปรดพิจารณาและส่งคนไปสอบสวน ดู ตรวจสอบถ้าเป็นจริงแล้ว ควรจะจัดคณะนายทหารเข้าดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ เสียโดยเร็วด้วยเถิด ก่อนที่จะมีครูซึ่งเต็มไปด้วยคอมมิวนิสต์²⁴³

จะเห็นว่าจดหมายฉบับข้างต้น พยายามสื่อถึงปัญหาภายในกระทรวงศึกษาธิการเป็นสำคัญ โดยกล่าวถึงความฉ้อฉลของหน่วยงานต่าง ๆ ยกเว้นตัว ม.ล. ปิ่น ที่ “ไม่รู้ไม่ทราบเลยมุ่งแต่การพัฒนาการศึกษา” เรื่องนี้ จอมพลสฤษดิ์ได้สั่งให้ ม.ล. ปิ่น ตรวจสอบข้อเท็จจริง ด้วยจดหมายที่นายกรัฐมนตรีได้รับร้องเรียนนั้นเป็นความรู้สึกของประชาชน โดยเฉพาะเรื่องการแทรกซึมของฝ่ายคอมมิวนิสต์ ซึ่งจะเป็นอันตรายต่อการศึกษาชาติ เมื่อ ม.ล. ปิ่น ได้รับเรื่อง จึงมีหนังสือลับเฉพาะไปชี้แจงแก่นายกรัฐมนตรีว่า “กระผมขอกราบเรียนว่า เรื่องนี้ถ้าเป็นความจริงทั้งสิ้น หรือแม้แต่ส่วนใหญ่ กระผมก็ควรจะลาออกได้แล้ว”²⁴⁴ ม.ล. ปิ่น ยอมรับว่ามีความจริงอยู่บางส่วน อันเป็นเหตุที่เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยสงครามโลกครั้งที่สอง กระทรวงศึกษาธิการได้พยายามแก้ไขปัญหาการทุจริตมาโดยตลอด ผู้เขียนจดหมายร้องเรียนเก็บความจริงที่มีอยู่บ้างมาเขียนใส่ความในแง่ร้าย โดยเฉพาะเรื่องครุสภา ม.ล. ปิ่น เห็นว่าเป็นการขัดผลประโยชน์ของนักการเมืองบางกลุ่มจากรัฐบาลจอมพล ป. ที่ไม่ได้รับ

²⁴³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ สบ.5.1/86 เรื่อง ข้อกล่าวหาว่ามีความเสื่อมโทรมในวงงานกระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ. 2504).

²⁴⁴ เรื่องเดียวกัน.

ตำแหน่งในครุสภาต่อ จึงเกิดความไม่พอใจ เมื่อตัวเองและพวกพ้องเสียผลประโยชน์ เลยต้องการให้นายกรัฐมนตรีรวมกิจการครุสภาเข้ามาควบคุมดูแลภายใต้กำกับของสภาการศึกษาแห่งชาติ

อย่างไรก็ดี ในช่วงเวลาใกล้เคียงกับกรณีจดหมายร้องเรียนข้างต้น คณะรัฐมนตรีได้มีหนังสือลับมากมาถึงกระทรวงศึกษาธิการเรื่องขอความร่วมมือป้องกันการบ่อนทำลายชาติ โดยให้มีการสอนวิชาประวัติศาสตร์ชาติไทยให้หนักยิ่งขึ้น เพิ่มคะแนนให้นักเรียนเกิดความใส่ใจวิชาประวัติศาสตร์ เพื่อให้เกิดความจงรักภักดีต่อประเทศไทย ด้วยเหตุจากรายงานของกรมตำรวจเรื่องพรรคพวกนายครอง จันทาวงศ์ ยังกระทำการบ่อนทำลายความมั่นคงของประเทศชาติในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งนี้ ม.ล. ปิ่น ได้ชี้แจงว่า กระทรวงศึกษาธิการได้ทำการสอนวิชาประวัติศาสตร์ชาติไทยอยู่แล้วตามหลักสูตร การจะเพิ่มคะแนนให้สูงขึ้น เห็นจะไม่มีประโยชน์มากนัก ด้วยความจงรักภักดีต่อชาติบ้านเมืองไม่อาจวัดได้ด้วยคะแนนวิชาประวัติศาสตร์ นักเรียนที่มีความจำดีเท่านั้นถึงจะได้คะแนนมาก ซึ่งมีได้ประกันว่าผู้ที่ได้คะแนนมากจะเป็นผู้มีความจงรักภักดี ทางกระทรวงศึกษาธิการกลับเห็นว่าการฝึกหัดครูให้เป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อชาติต่างหากที่เป็นเรื่องสำคัญ เพราะเมื่อครูมีจิตใจใฝ่รักชาติแล้วย่อมต้องถ่ายทอดความรู้สึกดังกล่าวให้แก่ผู้เรียน เรื่องนี้กระทรวงศึกษาธิการได้ตั้งโครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค มีหลักการที่ไม่อาจเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรได้ คือการมุ่งอบรมครูที่ประจำการในแต่ละภูมิภาค เพื่อสร้างความเป็นมิตรกับครูและแก้ไขความยุ่งเหยิงที่ครูอาจพัวพันอยู่ เช่น เรื่องการบ่อนทำลายความมั่นคงของประเทศชาติ เมื่อผู้บังคับบัญชาในกรุงเทพฯ ออกไปประชุมร่วมกับครูในท้องที่ บรรดาครูโดยทั่วไปจะบังเกิดความรู้สึกที่ว่าทางราชการมีความหวังดี และยอมเชื่อฟังผู้บังคับบัญชามากกว่าพรรคพวกนายครอง จันทาวงศ์ หากไม่ให้ครูในท้องถิ่นได้พบปะผู้ที่ควรยึดถือเป็นหลักได้ ครูก็อาจหันไปหาหลักที่อื่น เช่น หลักของพวกนิยมคอมมิวนิสต์²⁴⁵ โครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาคจึงไม่ใช่มุ่งพัฒนาทางวัตถุอย่างเดียว แต่ต้องพัฒนาความรู้สึกจิตใจของบุคลากรด้วย

สำหรับงบประมาณโครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค ได้รับเงินจำนวน 2,000,000 บาท เพื่อดำเนินการใน พ.ศ. 2501 โดยระหว่าง พ.ศ. 2502 – 2506 ได้ตั้งงบประมาณไว้ที่ 181,546,800 บาท²⁴⁶ รวมกับงบประมาณจากเงินกองทุนสมทบโครงการพัฒนาการศึกษา พ.ศ. 2501 – 2505 เป็นเงิน 33,501,000 บาท และเงินจากต่างประเทศอีก 304,000 เหรียญสหรัฐอเมริกา²⁴⁷ ทั้งนี้ บรรดาโครงการย่อยของ 2 โครงการใหญ่จะต้องเขียนร่างโครงการประกอบไป

²⁴⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.1.1.2/36 เสนอคณะรัฐมนตรีเพื่อทราบ (พ.ศ. 2504).

²⁴⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.1/59 เรื่อง การประชุมปลัดจังหวัดและนายอำเภอ (พ.ศ. 2502).

²⁴⁷ อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสวัสดิ์ดิสารศาสตรพุทธิ ม.ว.ม., ป.ช., ท.จ.ว. (สวัสดิ์ สุมิตร) ณ เมรุวัดธาตุทอง 25 กุมภาพันธ์ 2516, 78.

ด้วย 1) เลขที่โครงการ 2) ชื่อโครงการ 3) วัตถุประสงค์ 4) หลักการและเหตุผล 5) วิธีดำเนินงาน 6) ผลงานและงบประมาณที่เคยได้รับและจ่ายจริง 7) อัตราค่าจ้าง 8) ความช่วยเหลือจากต่างประเทศ 9) ผลประเมิน 10) งบประมาณที่ขอตั้ง 11) ค่าใช้จ่ายในการบำรุงรักษา และ 12) ความเห็นทางด้านวิชาการ²⁴⁸ จะเห็นว่ามีความเป็นระบบมากกว่าในทศวรรษ 2490 เหตุเพราะมีโครงการในยุคพัฒนาเกิดขึ้นมาก และซ้ำซ้อนกัน จึงจำต้องเขียนร่างให้ชัดเจนรัดกุมเพื่อมิให้ถูกตัดงบประมาณ เช่นใน พ.ศ. 2502 ที่ทางสำนักงบประมาณนำโดยนายป๋วย กล่าวว่างานของโครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาคเข้ากับงานระดับกรม จึงถูกตัดงบประมาณ ซึ่ง ม.ล. ปิ่น ต้องเข้าชี้แจงเพื่อขอรับงบประมาณเพิ่มทุกครั้ง ด้วยงบประมาณในประเทศส่วนใหญ่หนักไปทางใช้หนี้เงินกู้และโครงการเชิอนย่นฮือ อย่างไรก็ตาม สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจได้คำนวณเงินค่าพัฒนาและยอดงบประมาณของกระทรวงศึกษาธิการไว้ล่วงหน้า ภายใน 6 ปี (นับจาก พ.ศ. 2502) กระทรวงศึกษาธิการจะได้รับงบประมาณสูงกว่ากระทรวงกลาโหม งานด้านการจัดการการศึกษาจะสามารถดำเนินไปด้วยดี²⁴⁹ ในขณะที่ฝ่ายสหรัฐอเมริกา ก็พยายามลดความช่วยเหลือสำหรับ พ.ศ. 2506 ด้วยโครงการใหญ่หลายโครงการได้สิ้นสุดลง และรัฐบาลสหรัฐอเมริกามีนโยบายให้ประเทศไทยช่วยตัวเองมากขึ้น ทางสหรัฐอเมริกาอ้างเสมอว่าฐานะการคลังของไทยดีขึ้นมากแล้ว ตรงข้ามกับของสหรัฐอเมริกา²⁵⁰

อย่างไรก็ตาม ในระหว่าง พ.ศ. 2508 สหรัฐอเมริกาได้มีการประชุมความร่วมมือกับบรรดาประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้บ่อยครั้ง และได้มีการประชุมบรรดารัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการของแต่ละประเทศ หรือที่ ม.ล. ปิ่น ได้ชักชวนเหล่ารัฐมนตรีร่วมกันก่อตั้งเป็นองค์การรัฐมนตรีศึกษาแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ – SEAMES ซึ่งในการประชุม

²⁴⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.1.1.2./42 เรื่อง โครงการพัฒนาต่าง ๆ (พ.ศ. 2504 – 2506).

²⁴⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ.15.1/28 เรื่อง โครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค (9 – 23 ธันวาคม 2502). อย่างไรก็ตาม ในประเด็นเรื่องงบประมาณของกระทรวงศึกษาธิการกับกระทรวงกลาโหมนั้น หากเทียบสัดส่วนจากพระราชบัญญัติงบประมาณรายจ่ายประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2490 – 2512 พบว่า งบประมาณของกระทรวงกลาโหมมากกว่ากระทรวงศึกษาธิการเสมอมา อีกทั้งกระทรวงกลาโหมยังได้รับเงินช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาอีกจำนวนมาก ด้วยเหตุนี้ การที่งบประมาณกระทรวงศึกษาธิการเพิ่มขึ้นถึงหลักพันล้านบาทในช่วงต้นทศวรรษ 2500 ถือเป็นเรื่องปกติด้วยสาเหตุสองประการ คือ งบประมาณแผ่นดินที่เพิ่มขึ้น และเงินช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา ทำให้บางกระทรวงสามารถตั้งงบประมาณประจำปีลดลง ส่งผลให้งบประมาณส่วนใหญ่ถ่ายเทสู่งานด้านการจัดการการศึกษา โปรดดูพระราชบัญญัติงบประมาณรายจ่ายประจำปีงบประมาณย้อนหลังจากเว็บไซต์ราชกิจจานุเบกษา และรายละเอียดเงินช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา ใน Surachart Bumrungsuk, *United States Foreign Policy and Thai Military Rule, 1947 – 1977*. (Bangkok: Duangkamol, 1988).

²⁵⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ.15.1/33 เรื่อง โครงการความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา (เอ. ไอ. ดี.) ประจำปี 2506 (16 พฤษภาคม – 3 มิถุนายน 2506).

สหรัฐอเมริกา ยินดีมอบเงินสนับสนุนโครงการส่วนภูมิภาค (Regional Project) ขึ้นตามข้อตกลง เพื่อให้เกิดบูรณาการในการร่วมมือปรับปรุงโครงการเกี่ยวกับอุดมศึกษา การฝึกหัดครู แบบเรียน การบริหารการศึกษา รวมไปถึงการวิจัย ด้วยเหตุนี้ โครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาคยังมีลักษณะ เชื่อมโยงในระดับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกด้วย²⁵¹

เมื่อคำนึงถึงบทบาทของ ม.ล. ปิ่น นอกจากเป็นผู้ริเริ่มโครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค ซึ่งแม้จะเป็นโครงการใหญ่ที่ให้ภาพความสำเร็จได้ไม่ถนัดนัก แต่ดังที่กล่าวแล้วว่าโครงการพัฒนาการศึกษาได้เข้ามากำหนดขอบเขตให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ต่อไปจะกล่าวถึงโครงการจัดตั้งมหาวิทยาลัยต่างจังหวัด ที่ ม.ล. ปิ่น ได้มีบทบาทอย่างแข็งขัน โดยอาจประมวลได้ 2 โครงการ คือโครงการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และโครงการปรับปรุงมหาวิทยาลัยศิลปากร

สำหรับประเทศไทย การก่อตั้งมหาวิทยาลัยเริ่มต้นจากศูนย์กลางในกรุงเทพฯ ก่อนที่จะมีการขยายออกไปยังส่วนภูมิภาค ในขั้นแรก แนวคิดการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่เกิดจากการประชุมการศึกษาภาค 8 ที่จังหวัดเชียงใหม่เมื่อวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2502 ที่ประชุมพิจารณาเห็นว่าควรจัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นที่เชียงใหม่²⁵² เป็นโครงการถาวรซึ่งจะแก้ไขสถานการณ์เกี่ยวกับอุดมศึกษาในอนาคต เพื่อให้ความสะดวกแก่นักศึกษาในการศึกษาเล่าเรียนและค้นคว้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย เป็นการป้องกันมิให้นักศึกษามาตั้งอยู่ในพระนครมากเกินไปจนทำให้การบริการการศึกษาด้วยคุณภาพ²⁵⁴ โดย ม.ล. ปิ่น ได้กล่าวถึงการเตรียมการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เสนอต่อจอมพลสฤษดิ์ นายกรัฐมนตรีว่า

“กระผมขอกราบเรียนว่า ความคิดเรื่องนี้เกิดขึ้นเพราะเห็นว่า ในปัจจุบันนี้นักเรียนศึกษาจบหลักสูตรเตรียมอุดมศึกษาปีละมาก ๆ การศึกษาระดับอุดมศึกษาควรจะขยายตัวขนานไปกับความเจริญด้านอื่น ๆ น่าจะตั้งมหาวิทยาลัยส่วนภูมิภาคขึ้นที่เชียงใหม่แห่งหนึ่ง ในระยะเวลา

²⁵¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.2/152 เรื่อง การร่วมมือจัดทำโครงการศึกษาส่วนภูมิภาคของประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ม.ท.).

²⁵² ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *การเตรียมการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในโครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค ภาคการศึกษา 8*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), 4.

²⁵³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.5.9.1/12 เรื่อง สรุปผลงานที่ได้ปฏิบัติตามแผนและโครงการศึกษาแห่งชาติปีงบประมาณ 2504 ส่วนการศึกษาทั่วไป (พ.ศ. 2504 – 2505); ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *การเตรียมการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่*, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), 1.

²⁵⁴ อัจฉรา เจริญรัถ, “แนวคิดและบทบาททางการศึกษาของศาสตราจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล,” 153.

ของโครงการ 3 – 6 ปีนี้ จะเป็นการสนองความต้องการของประชาชน เป็นอย่างดี

อันที่จริงกระทรวงศึกษาธิการได้ทำทางไว้บ้างแล้ว โดยการส่งเสริมคุณภาพการศึกษาในวิทยาลัยต่าง ๆ ที่เชียงใหม่ เพื่อให้เป็นรากฐานของการตั้งมหาวิทยาลัยต่อไป . . .

กระผมได้นำเรื่องนี้เข้าหารือในคณะกรรมการบริหารของสภาการศึกษา. . .คณะกรรมการบริหารเห็นพ้องกันว่า ควรจัดตั้งมหาวิทยาลัยส่วนภูมิภาคขึ้นที่จังหวัดเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2507 ให้มีคณะอักษรศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์ คณะนิติศาสตร์ คณะเกษตรศาสตร์ และควรจะขอโอนมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์เชียงใหม่มารวมกันยกขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยเอกเทศ

อนึ่ง ตามที่ ฯพณฯ มีความเห็นว่าควรจัดเป็นสาขาของมหาวิทยาลัยที่กรุงเทพฯ นั้น กระผมขอกราบเรียนว่าจะเกิดความยุ่งเหยิงไม่น้อย เพราะจะมีสาขาของมหาวิทยาลัยในกรุงเทพฯ 4 แห่ง ในจังหวัดเดียว ซึ่งจะรวมกันไม่ได้ ขัดต่อหลักการที่ว่า มหาวิทยาลัยควรจะเป็นที่รวมของการศึกษาชั้นอุดมศึกษาหลายสาขาวิชา แทนที่จะเป็นมหาวิทยาลัยเฉพาะบางวิชาหรือบางหมวดวิชา. . .

ส่วนที่ ฯพณฯ มีบัญชาให้พิจารณาว่าจะช่วยได้เพียงใดนั้น กระผมขอกราบเรียนเรื่องอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายเสียก่อน มีปัญหาว่าหน่วยราชการแห่งใดมีอำนาจหน้าที่เตรียมงานเพื่อจัดตั้งมหาวิทยาลัย กระผมได้หารือท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมแล้ว ท่านรัฐมนตรีฯ แจ้งว่า การเตรียมงานก่อตั้งมหาวิทยาลัยนั้นสภาการศึกษาแห่งชาติไม่มีอำนาจหน้าที่ที่จะทำได้ แต่กระทรวงศึกษาธิการจะทำได้ ส่วนการดำเนินงานเมื่อตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นแล้วนั้น เป็นอำนาจหน้าที่ของสภาการศึกษาแห่งชาติ ด้วยเหตุนี้กระผมจึงเห็นควรใช้เงินยอดพัฒนาของกระทรวงศึกษาธิการในระยะแรก 3 ปีครึ่ง (ตั้งแต่ พ.ศ. 2504 ถึงกลางปี พ.ศ. 2507) ประมาณ 20 ล้านบาท และใช้เงินยอดพัฒนาของสภาการศึกษาแห่งชาติในระยะหลัง 2 ปีครึ่ง (ตั้งแต่กลางปี พ.ศ. 2507 ถึง พ.ศ. 2509) ประมาณ 15 ล้านบาท ทั้งนี้ ภายในวงเงินยอดพัฒนาของสภาการศึกษาแห่งชาติกำหนดให้แล้ว ซึ่งกระผมคิดว่าพอจะดำเนินการได้

นอกจากนี้คงจะได้โอนเงินยอดพัฒนาของมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์
เชียงใหม่มาอีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งรวมไปถึงความช่วยเหลือของ USOM
ด้วย”²⁵⁵

อย่างไรก็ตาม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ต้องผ่านการรณรงค์เรียกร้องจากราษฎรในพื้นที่มา
หลายครั้ง โดยมีนายกี และนางกิมฮ้อ นิมนานเหมินทร์ สองสามีภรรยาอาศัยในจังหวัดเชียงใหม่เป็น
ผู้นำในการเรียกร้องให้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามจัดตั้งมหาวิทยาลัย หรืออนุญาตให้คณะ
มิชชันนารีชาวอเมริกันเป็นผู้จัดตั้ง แต่รัฐบาลขณะนั้นได้ตอบปฏิเสธ และยืนยันจะเป็นผู้จัดตั้งเองเมื่อ
ถึงเวลาอันสมควร เหตุคั้งนั้น จึงนำมาสู่การสร้างโรงเรียนแพทย์โดยชาวเชียงใหม่และด้วยความ
ช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา (ต่อมาได้ยกระดับเป็นสาขาของมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ และรวมเข้า
กับมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ในที่สุด) เรื่องนี้ ม.ล. ปิ่น แสดงท่าทีเห็นด้วย และยืนยันว่างบประมาณ
สำหรับจัดซื้อที่ดินบริเวณเชิงดอยสุเทพ ยังคงต้องใช้งเงินมาก ตลอดจนเสียเวลาไปกว่าปีครึ่งในการ
จัดซื้อที่ดินกว่า 500 ไร่²⁵⁶ ซึ่ง ม.ล. ปิ่น รมัถระวังตัวในการจัดซื้อที่ดินเป็นอย่างมาก จาก
ประสบการณ์เมื่อครั้งซื้อที่ดินสำหรับสร้างโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง ถนนประสานมิตร โดย ม.ล. ปิ่น ได้

“...ตั้งประธานกรรมการที่ซื้อสัถยให้ดำเนินการ และเวลา
ผู้เขียน (ม.ล. ปิ่น - ผู้วิจัย) จะไปดูที่ดินแปลงใด ต้องไปตั้งแต่ย่ำรุ่ง...
เพื่อมิให้ลือกันว่าผู้เขียนไปดูที่ไหนและไม่ไปดูที่ไหน...คุณกิมฮ้อ
นิมนานเหมินทร์ได้บริจาคที่ดินให้แปลงหนึ่ง แต่ก็ต้องซื้ออีกหลายแปลง
เจ้าหน้าที่ทำงานด้วยความขะมักเขม้น และได้สถาปนิกชื่อ Seagers มา
ช่วยคนหนึ่ง เขาเป็นชาวอเมริกัน และได้เคยไปช่วยวางแผนมหาวิทยาลัย
หลายแห่งในโลกนี้ เขาบอกว่าที่เราเลือกที่ตั้งมหาวิทยาลัยที่เชิงดอยสุเทพ
นี้คงงามดียิ่งกว่าที่เขาเคยได้เห็นมา”²⁵⁷

ทั้งนี้ ดร.พอล ซีเกอร์ส์ (Dr.Pual Seagers) คือผู้เชี่ยวชาญของมหาวิทยาลัยอินเดียนา
(Indiana University) จากสหรัฐอเมริกา ที่เข้ามาช่วยดำเนินการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ตลอด
โครงการ²⁵⁸ ร่วมกับหลวงสวัสดิสารศาสตรพุทธิ ที่ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการจัดตั้ง

²⁵⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ.15.11.1/43 เรื่อง การจัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (8 มีนาคม
- 4 เมษายน 2503).

²⁵⁶ อัจฉรา เจริญรัถ, “แนวคิดและบทบาททางการศึกษาของศาสตราจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล
,” 153.

²⁵⁷ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*, 182.

²⁵⁸ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *พัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค*, 95.

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และนางศิริ บัวศรี เลขานุการสำนักงานเตรียมการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ทั้งสองเป็นตัวแทนเครือข่ายในกระทรวงศึกษาธิการของ ม.ล. ปิ่น ที่สำคัญ กล่าวเฉพาะนางศิริ บัวศรี คือภรรยาของนายสาโรช บัวศรี อธิการวิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร

โครงการปรับปรุงมหาวิทยาลัยศิลปากรมีมูลเหตุมาจากความขัดแย้งระหว่างกรมศิลปากรกับมหาวิทยาลัยศิลปากร จอมพลถนอมจิงเจริญให้ ม.ล. ปิ่น ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการรับตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัย เดิมที่ตำแหน่งดังกล่าวเป็นของอธิบดีกรมศิลปากรโดยตำแหน่ง²⁵⁹ ครั้น ม.ล. ปิ่น เข้ามามีบทบาทในมหาวิทยาลัยศิลปากรได้เสนอต่อคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 18 มกราคม พ.ศ. 2509 ให้มีการขยายวิทยาเขตมหาวิทยาลัยศิลปากรไปยังจังหวัดนครปฐม ม.ล. ปิ่น ได้ให้ความเห็นว่า “ผมไม่ต้องไปสำรวจที่ไหนครับ เสนอได้ทันทีว่าควรขอพระราชวังสนามจันทร์ที่นครปฐม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยโปรดจะให้เป็นสถานศึกษา”²⁶⁰ โดยจัดเป็นโครงการในระยะ 6 ปี (พ.ศ. 2510 – 2515) มุ่งขยายคณะวิชาให้มีความหลากหลายมากกว่าศิลปะและโบราณคดี สามารถรองรับนักศึกษาได้เพิ่มขึ้น จากเดิมที่อยู่วิทยาเขตวังท่าพระรับได้เพียงปีละ 125 คน ให้เพิ่มขึ้นจนถึง พ.ศ. 2516 เป็นปีละ 880 คน พื้นที่พระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม มีเนื้อที่ 888 ไร่ 3 งาน 24 ตารางวา จำเป็นต้องใช้งบประมาณ 71,000,000 บาทในการก่อสร้างภายใน 6 ปี ม.ล. ปิ่น ได้เสนอให้ใช้ระบบวิทยาลัย คือ วิทยาลัยทับแก้ว และวิทยาลัยทรงพล ในการจัดบริการสำหรับนักศึกษา²⁶¹ รวมถึงแนวคิดการปลูกฝังความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ กล่าวคือวิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์เป็นพื้นที่ของรัชกาลที่ 6 ม.ล. ปิ่น คาดหวังให้พระองค์กลายเป็นสัญลักษณ์ของปราชญ์ผู้ปรีชาสามารถทางศิลปวิทยาการ สอดคล้องกับความมุ่งหมายของมหาวิทยาลัยศิลปากรในการผลิตบุคลากรด้านศิลปะ มีข้อน่าสังเกตว่า ม.ล. ปิ่น พยายามนำรัชกาลที่ 6 มาเป็นองค์ประธานในเรื่องสิ่งเคารพนับถือของมหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ฝายนิยมกษัตริย์ แทนที่ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี นักวิชาการชาวอิตาลีสัญชาติไทยที่เป็นผู้บุกเบิกวางรากฐานให้แก่วงการศิลปะสมัยใหม่ของไทย จนเป็นที่เคารพนับถือของขบวนการมหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งเป็นตัวแทนฝ่ายประชาธิปไตยในยุคคณะราษฎร²⁶²

²⁵⁹ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*, 171.

²⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, 173.

²⁶¹ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *บันทึกเรื่องการสร้างมหาวิทยาลัยศิลปากร ณ พระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2509), 4 – 6.

²⁶² มหาวิทยาลัยศิลปากร, *อนุสรณ์รำลึกถึง*, มหาวิทยาลัยศิลปากรจัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ ศาสตราจารย์ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 30 มีนาคม 2539, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539), 100 – 101. ผู้ที่สนใจการวิเคราะห์เกี่ยวกับการต่อสู้ทาง

นอกจากบทบาทของ ม.ล. ปิ่น กับโครงการด้านการศึกษาในทศวรรษ 2500 ม.ล. ปิ่น ยังมีบทบาทในการเชื่อมโยงสถาบันกษัตริย์กับงานด้านการศึกษา ทั้งการเชิญเสด็จฯ ไปพระราชทานปริญญาบัตร หรือทรงเยี่ยมมหาวิทยาลัย รวมไปถึงการให้คำแนะนำสำหรับการจัดการเรียนการสอนถวายพระบรมวงศานุวงศ์ เช่น การก่อตั้งโรงเรียนจิตรลดาในเขตพระราชฐาน เมื่อ พ.ศ. 2501 บ่อยครั้ง รัชกาลที่ 9 ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ ม.ล. ปิ่น พร้อมด้วยภริยา มาร่วมโต๊ะเสวยเพื่อรับสั่งถามเกี่ยวกับกิจการด้านการศึกษา และใน พ.ศ. 2508 ม.ล. ปิ่น ได้กราบบังคมทูลขอให้มีการฟื้นฟูทุนเล่าเรียนหลวง (King's Scholarship) ซึ่งเป็นทุนการศึกษาแบบให้เปล่าที่พระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยตรง²⁶³ นอกจากบทบาทของ ม.ล. ปิ่น แล้ว ในฝ่ายท่านผู้หญิงดุขี้มาลาผู้เป็นภริยา ยังมีบทบาทเพิ่มขึ้นในแวดวงชนชั้นนำ ถือเป็นการสนับสนุนให้สถานะของ ม.ล. ปิ่น มั่นคงยิ่งขึ้น

หากสรุปการดำเนินโครงการด้านการศึกษา ระหว่าง พ.ศ. 2500 – 2512 ย่อมเห็นลักษณะของยุคพัฒนาครอบคลุมนอยู่ทุกองคาพยพ แม้ว่าจอมพลสฤษดิ์จะวางแนวทางการรวมอำนาจการบริหารด้านการศึกษาเข้าไว้กับนายกรัฐมนตรีผ่านสภาการศึกษาแห่งชาติ แต่การดำเนินโครงการของกระทรวงศึกษาธิการยังคงเป็นอิสระอยู่พอสมควร กล่าวคือ ม.ล. ปิ่น ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการยังคงเป็นผู้ริเริ่มโครงการด้านการศึกษาให้สอดคล้องกับนโยบายด้านอื่น ๆ ของรัฐได้ ทำให้เกิดโครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาคขึ้นควบคู่กับโครงการพัฒนาการศึกษา โดยบทบาทของ ม.ล. ปิ่น คือคอยกำกับดูแลให้การจัดการศึกษามีลักษณะตามที่ตนและเครือข่ายบริหารเห็นว่าเหมาะสมแก่สังคมไทย ซึ่งอาจกล่าวโดยรวบรัดได้ว่า มีลักษณะเชิดชูสถาบันกษัตริย์อนุรักษ์ความเป็นไทย และพอเพียงแก่ฐานะชาติกำเนิด บทบาทของ ม.ล. ปิ่น กว่าสองทศวรรษที่ได้ออกแบบก่อร่างสร้างการศึกษาไทย ทำให้มีโฉมหน้าในช่วงเวลานั้นอย่างน่าพึงพอใจ นอกจากนี้จะยอมรับมาตรฐานตามคำแนะนำและความช่วยเหลือจากองค์การระหว่างประเทศ คล้อยตามนโยบายของรัฐที่เป็นกำลังหลักด้านงบประมาณ ยังสามารถเป็นไปตามที่ตนมุ่งหวังในด้านอุดมการณ์อีกด้วย

อุดมการณ์ผ่านงานสถาปัตยกรรม โปรดดู ชาตรี ประกิตนันทการ, *ศิลปะ-สถาปัตยกรรมคณะราษฎร สัญลักษณ์ทางการเมืองในเชิงอุดมการณ์*, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2552).

²⁶³ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, *อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*, 178 – 179.

บทที่ 5

สรุป

โครงการด้านการศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2490 – 2512 นับว่ามีความเชื่อมโยงเกี่ยวเนื่องกัน กล่าวคือ ช่วง พ.ศ. 2490 – 2499 ถือเป็นโครงการประเภทร่องท่อเพื่อศึกษาปัญหาประเพณี และแก้ไขอุปสรรคในการจัดการการศึกษาทุกระดับให้ได้วิธีดำเนินการจัดการการศึกษาที่เหมาะสมกับสังคมไทยมากที่สุด ทั้งนี้ หลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง ประเทศไทยได้รับความช่วยเหลือหลายด้านจากองค์การระหว่างประเทศ อาทิ การส่งผู้เชี่ยวชาญเข้ามาสำรวจสภาพการศึกษาภายในประเทศ คำปรึกษาในการดำเนินโครงการ ทุนการศึกษาครูงานในต่างประเทศ และความช่วยเหลือด้านงบประมาณ เป็นต้น ส่งผลให้โครงการด้านการศึกษาในระยะแรก อยู่ภายใต้การจัดการขั้นพื้นฐานและบรรทัดฐานจากองค์การระหว่างประเทศ หากกล่าวโดยเฉพาะโครงการที่ ม.ล. ปิ่น มาลากุล มีบทบาทแข็งขันในการริเริ่มและร่วมดำเนินการ มีด้วยกัน 2 โครงการ คือ โครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา และโครงการศูนย์อบรมการศึกษาผู้ใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี ทั้ง 2 โครงการ ได้วางรากฐานการขยายการศึกษาออกสู่ส่วนภูมิภาค ขณะที่ช่วงเวลาดังกล่าว สถานะของ ม.ล. ปิ่น ในกระทรวงศึกษาธิการ นับว่ามั่นคงยิ่งขึ้น จากการได้ดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวง มีอำนาจสั่งการแต่ละกรมให้ปฏิบัติตามนโยบาย และเริ่มรวบรวมประสานเครือข่ายอุดมการณ์ราชาชาตินิยมในกระทรวงศึกษาธิการ กระนั้น ม.ล. ปิ่น ยังปราศจากอำนาจเบ็ดเสร็จ ด้วยอธิบดีบางกรมหาได้อยู่ร่วมเครือข่ายของ ม.ล. ปิ่น ทำให้การควบคุมโครงการข้างงานในกระทรวงมิได้มีศูนย์กลางอยู่ที่ ม.ล. ปิ่น เพียงผู้เดียว

ช่วง พ.ศ. 2500 – 2512 ถือเป็นกานำโครงการในช่วงเวลาที่ผ่านมาต่อยอดและปรับโฉมให้เข้ากับยุคสมัยของการพัฒนา โดยโครงการด้านการศึกษาในระยะนี้ มีความทับซ้อนกันหลายระนาบ กล่าวคือ รัฐบาลได้ตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติขึ้นรวบรวมอำนาจการจัดการการศึกษาเข้าสู่สำนักนายกรัฐมนตรีเพื่อประโยชน์ในการจัดสรรงบประมาณของฝ่ายรัฐบาล ทำให้การดำเนินโครงการของกระทรวงศึกษาธิการต้องทำควบคู่กันสองทาง ทั้งทางสภาการศึกษาแห่งชาติ และทางกระทรวงศึกษาธิการ ด้วยเหตุนี้ ม.ล. ปิ่น จึงมีบทบาทในการดำเนินการโครงการเฉพาะด้านของกระทรวงศึกษาธิการ และปล่อยให้โครงการด้านการศึกษาที่เสนอต่อสภาการศึกษาแห่งชาติเป็นเพียงข้อเสนอเพื่อพัฒนาการศึกษาในภาพกว้างเท่านั้น ซึ่งโครงการที่ ม.ล. ปิ่น มีบทบาทอย่างมากในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการที่ครองตำแหน่งยาวนานกว่าหนึ่งทศวรรษ ได้แก่ โครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค และโครงการพัฒนาการศึกษา โครงการดังกล่าวถือเป็นโครงการใหญ่ซึ่งมีผลต่อพัฒนาการการจัดการศึกษาไทยอย่างยิ่ง ด้วยเหตุที่ เป้าหมายของโครงการคือการขยาย

การศึกษาออกจากเมืองหลวง เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายและโครงการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและการเมืองการปกครอง เป็นการรวบรวมอำนาจการบริหารเข้าสู่ศูนย์กลางผ่านการกระจายการเข้าถึงการศึกษาครอบคลุมทุกพื้นที่ของประเทศไทย ความเจริญในยุคพัฒนาทั้งด้านการคมนาคมขนส่ง การสร้างอาชีพให้กับประชาชน และการให้การศึกษาย่างทั่วถึง ได้นำพระเปียบตามทีรัฐ ประสงค์ไปสร้างมาตรฐานเดียวกันให้กับส่วนภูมิภาค

ผลจากการศึกษาค้นคว้า พบว่ามีปัจจัย 5 ประการ ที่ทำให้การดำเนินโครงการด้านการศึกษาของ ม.ล. ปิ่น บรรลุผล คือ 1. คุณสมบัติส่วนตัวของ ม.ล. ปิ่น ในฐานะเครือข่ายชนชั้นนำไทยที่มีความใกล้ชิดกับพระราชวงศ์และบุคคลสำคัญของบ้านเมือง 2. เครือข่ายอุดมการณ์ราชาชาตินิยมในกระทรวงศึกษาธิการ หมายถึงเพื่อนร่วมงาน นักเรียนร่วมรุ่น และลูกศิษย์ของ ม.ล. ปิ่น 3. งบประมาณของกระทรวงศึกษาธิการ ที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 – 2500 รวมถึงความช่วยเหลือด้านงบประมาณจากองค์การระหว่างประเทศ 4. ยุคพัฒนาของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำให้การดำเนินโครงการด้านการศึกษาอยู่ภายใต้กรอบของการพัฒนา และ 5. ค่านิยมของพลเมืองที่มีต่อการศึกษา เป็นผลมาจากการขยายการศึกษาและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ทำให้ชนชั้นกลางซึ่งมีประสบการณ์การใช้ชีวิตในเมือง เติบโตขึ้นจากการเข้าถึงการศึกษา หรือประชากรส่วนใหญ่ในภาคการเกษตร มุ่งส่งเสริมให้คนในครอบครัวได้รับการศึกษาที่สูงขึ้น การได้รับการศึกษากลายเป็นคุณสมบัติในการเลื่อนสถานะทางสังคม โครงการด้านการศึกษาส่งผลให้การจัดการการศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ. 2490 – 2512 มีความก้าวหน้าโดยลำดับ สามารถผลิตกำลังคนจากระบบการศึกษาเข้าสู่งานราชการและอุตสาหกรรม อันมีผลต่อพัฒนาการทางการเมืองและเศรษฐกิจในช่วงทศวรรษ 2510 อย่างสำคัญ

นอกจากประเด็นเรื่องผลอันเกิดจากโครงการด้านการศึกษา และพัฒนาการจัดการการศึกษาไทยที่กล่าวข้างต้นแล้ว ข้อค้นพบสำคัญอีกประการหนึ่งคือ ม.ล. ปิ่น ในฐานะผู้กระทำลงมือทางประวัติศาสตร์ หาใช่มหาบุรุษผู้กระทำทุกสิ่งได้เพียงลำพัง หากอาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์อันซับซ้อนทั้งจากชาติวุฒิที่สามารถเชื่อมตนเองเข้าหาสถาบันกษัตริย์และสถาบันทางการเมืองได้อย่างแนบแน่น รวมทั้งการมีโอกาสดำรงตำแหน่งสูงสุดในกระทรวงศึกษาธิการเป็นเวลายาวนาน ภาพของ ม.ล. ปิ่น ที่ได้พบตลอดการศึกษาค้นคว้า ตรงข้ามกับที่เคยเข้าใจจากความรู้กระแสหลักความสามารถของ ม.ล. ปิ่น ไม่ใช่แค่ผู้ริเริ่มโครงการด้านการศึกษาเท่านั้น หากแต่เป็นการประสานเครือข่ายที่ตนสถาปนาขึ้นให้ร่วมกันทำหน้าที่อย่างถึงที่สุด

การจัดตั้งและดำเนินโครงการด้านการศึกษา ระหว่าง พ.ศ. 2490 – 2512 ประสบความสำเร็จด้วยความสามารถของ ม.ล. ปิ่น หลายโครงการได้ปรับโฉมและคงความสำคัญมาจนกระทั่งปัจจุบัน อาทิ มูลสารศึกษาที่กลายเป็นรากฐานของระบบการศึกษาผู้ใหญ่ วิทยุศึกษาที่ส่งเสริมการศึกษาทางไกล เป็นต้น ความสำเร็จดังกล่าวเสมือนด้วยอนุสรณ์แห่งการทำงานของ ม.ล. ปิ่น ที่มีส่วนกำหนดสาระและเป้าหมายการศึกษาของไทยให้มีมาตรฐานตามคำแนะนำขององค์การระหว่างประเทศ สอดคล้องกับนโยบายรัฐ และสนับสนุนอุดมการณ์ราชาชาตินิยม อย่างไรก็ตาม อาจมีการประเมินความสำเร็จของโครงการด้านการศึกษาจากแง่มุมอื่น ซึ่งมีได้อยู่ในขอบเขตการวิจัยนี้ ตลอดจนยังมีประเด็นที่น่าสนใจ เช่น การผลิตครูของวิทยาลัยวิชาการศึกษาให้แก่กระทรวงศึกษาธิการ ภาพสะท้อนสังคมและการเมืองในบทประพันธ์ของ ม.ล. ปิ่น การสร้างภาพลักษณ์อักษรศิลป์ให้กับรัชกาลที่ 6 เพื่อแทนที่ศิลปในยุคคลณะราชกุมาร ผ่านกรณีการตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ ประเด็นเหล่านี้ควรค่าแก่การศึกษาค้นคว้าต่อไป

รายการอ้างอิง

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *บัญชีสำรวจเอกสารส่วนบุคคลหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*. กรุงเทพฯ: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2534.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กองกลาง (2) ศธ.15/106 เรื่อง แลกเปลี่ยนเรื่องการศึกษา (26 มกราคม – 2 พฤษภาคม 2492).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กองกลาง (2) ศธ.15/128 เรื่อง ม.ล. มานิจ ชุมสาย ขอทราบจำนวนเจ้าหน้าที่การศึกษา และคุณสมบัติ และข้อความเกี่ยวกับการศึกษา (10 มกราคม 2494).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กองกลาง (2) ศธ.15/258 เรื่อง การไปตรวจราชการภาคตะวันออกเฉียงเหนือของท่านนายกรัฐมนตรี (23 พฤษภาคม พ.ศ. 2501).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กองกลาง (2) ศธ.15.1/5 เรื่อง โครงการดำเนินงานปี 2498 ของสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ. 2498).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กองกลาง (2) ศธ.15.1/12 เรื่อง โครงการปรับปรุงการศึกษา (5 โครงการ) (10 เมษายน – 17 กรกฎาคม 2500).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กองกลาง (2) ศธ.15.1/16 เรื่อง ข้อเสนอที่มีความต้องการด่วนของศึกษานิเทศก์ (25 กรกฎาคม – 24 ตุลาคม 2500).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กองกลาง (2) ศธ.15.1/24 เรื่อง มติคณะรัฐมนตรีเกี่ยวกับโครงการพัฒนาการท่องเที่ยว (21 มีนาคม – 30 มิถุนายน 2501).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กองกลาง (2) ศธ.15.1/28 เรื่อง โครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค (9 – 23 ธันวาคม 2502).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กองกลาง
(2) ศธ.15.1/33 เรื่อง โครงการความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา (เอ. ไอ. ดี.) ประจำปี 2506
(16 พฤษภาคม – 3 มิถุนายน 2506).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กองกลาง
(2) ศธ.15.1/36 เรื่อง การจัดตั้งสำนักงานบริหารงานชนบทของยูซอม (23 สิงหาคม 2506).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กองกลาง
(2) ศธ.15.11.1/43 เรื่อง การจัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (8 มีนาคม – 4 เมษายน 2503).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล นายบุญชนะ อัคราทร สบ.18.5/15 เรื่อง บทความเรื่อง
ผลสะท้อนจากโครงการพัฒนาประเทศที่มีผลต่อสังคมของประเทศไทย (15 มิถุนายน – 26
กันยายน 2509).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5/1 เรื่อง การรับมอบ – ส่งงาน
ของกระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ. 2487 – 2490).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.1/23. เรื่อง เบ็ดเตล็ด (พ.ศ.
2496 – 2502).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.1/59 เรื่อง การประชุมปลัด
จังหวัดและนายอำเภอ (พ.ศ. 2502).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.1/86 เรื่อง ข้อกล่าวหาว่า
มีความเสื่อมโทรมในวงงานกระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ. 2504).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.1.1.2/23 เรื่อง การปฏิบัติงาน
ของ สปอ. (พ.ศ. 2502 – 2508).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.1.1.2/36 เรื่อง เสนอ
คณะรัฐมนตรีเพื่อทราบ (พ.ศ. 2504).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.1.1.2/42 เรื่อง โครงการ
พัฒนาต่าง ๆ (พ.ศ. 2504 – 2506).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.1.5/1. เรื่อง บันทึกของ
กระทรวงศึกษาธิการอธิบายความจำเป็นเรื่องของงบประมาณเพิ่มเติมสำหรับ พ.ศ. 2491.

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.2/6 เรื่อง แลกเปลี่ยนของ
กระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ. 2500).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.2/52 เรื่อง เบสิคหรือแผนการ
ศึกษาใหม่ (พ.ศ. 2497 – 2498).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.2/55 เรื่อง แบบเรียนหนังสือ พระวิภาชน์ (พ.ศ. 2499).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.2/152 เรื่อง การร่วมมือจัดทำ โครงการศึกษาส่วนภูมิภาคของประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ม.ท.).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.2/62 เรื่อง ข่าวหนังสือพิมพ์ ปัญหาค่าลิขสิทธิ์แบบเรียนและฟ็องหลวงกිර (พ.ศ. 2500).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.2.2.6/1. เรื่อง การประชุมเรื่อง การขยายการศึกษาภาคบังคับ (2505).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.2.8/1 เรื่อง งบประมาณ ศ. อ.ศ.อ. (พ.ศ. 2496).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.2.8/2 เรื่อง ศูนย์กลางอบรม การศึกษาผู้ใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี (พ.ศ. 2496).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.2.8/10 เรื่อง ศูนย์กลางอบรม การศึกษาผู้ใหญ่จังหวัดอุบลราชธานี (ศ.อ.ศ.อ.) (พ.ศ. 2500 – 2504).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.9.1/6 เรื่อง โครงการศึกษา 2504 – 2509 (พ.ศ. 2503 – 2504).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.9.1/12 เรื่อง สรุปลงงานที่ได้ ปฏิบัติตามแผนและโครงการศึกษาแห่งชาติปีงบประมาณ 2504 ส่วนการศึกษาทั่วไป (พ.ศ. 2504 – 2505).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.11.6/19 เรื่อง งานทูลเกล้าฯ ถวายปริญญาคุณุภีบัณฑิต และพระราชทานปริญญาบัตรแก่นิสิตและนักศึกษาวิทยาลัยวิชา การศึกษา (พ.ศ. 2502).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.19/1 เรื่อง แต่งตั้งที่ปรึกษา พรรคสหประชาไทยและประชุมที่ปรึกษาพรรค (พ.ศ. 2511).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.27/17 เรื่อง คำกล่าวเรื่อง เกี่ยวกับการศึกษา โดยปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (พ.ศ. 2491).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.27/63 เรื่อง คำบรรยายพิเศษ ของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล (พ.ศ. 2495).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.27/81 เรื่อง ปาฐกถาเรื่อง “ความเคลื่อนไหวทางการศึกษา” ของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ณ ศุภสมาคม (พ.ศ. 2497).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.27/85 เรื่อง ปาฐกถา “สหประชาชาติทำอะไรเกี่ยวกับการศึกษา” ณ สมาคมสหประชาชาติ (พ.ศ. 2497).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.27/106 เรื่อง ปาฐกถาของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ปลัดกระทรวงศึกษาธิการของประเทศไทย ณ ตึกชีววิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (พ.ศ. 2499).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.29/8 เรื่อง ทำเนียบรายชื่อ นักศึกษา วปอ. ชุดที่ 1 – 8 (พ.ศ. 2500 – 2508).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.30/8 เรื่อง จดหมายส่วนตัว จากบุคคลต่าง ๆ (พ.ศ. 2487 – 2507).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.30/11 เรื่อง ข้าราชการและ นักเรียนไทยที่ไปศึกษาต่องานต่อต่างประเทศ (พ.ศ. 2491 – 2507).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.30/14 เรื่อง จดหมาย ม.ร.ว. เสริมศรี เกษมศรี (พ.ศ. 2499 – 2501).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล สบ.5.30/16 เรื่อง จดหมายโต้ตอบ ระหว่าง ม.ล. ปิ่น มาลากุล และ ม.ร.ว. เสริมศรี เกษมศรี (พ.ศ. 2500).

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สร. 0201.14.1/37 เรื่อง โรงเรียนฝึกหัดครูถนนประสานมิตร (พ.ศ. 2493).

ราชกิจจานุเบกษา

ประกาศสำนักคณะรัฐมนตรี เรื่อง แต่งตั้งศาสตราจารย์พิเศษ. *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 71 ตอนที่ 79 ง (30 พฤศจิกายน 2497): 2665

ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง แต่งตั้งราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล), *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 103 ตอนที่ 34 ง ฉบับพิเศษ. (1 มีนาคม 2529): 1.

พระบรมราชโองการ ประกาศเรื่อง แผนการศึกษาชาติ. *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 68 ตอนที่ 38 ก ฉบับพิเศษ (19 มิถุนายน 2494): 848.

พระราชบัญญัติประถมศึกษา (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2505. *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 79 ตอนที่ 67 ก ฉบับพิเศษ (27 กรกฎาคม 2505): 24 – 31.

พระราชบัญญัติสภาการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2502. *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 76 ตอนที่ 85 ก. ฉบับพิเศษ (2 กันยายน 2502): 1 – 8.

หนังสือ

ขุนพลการศึกษา งานและชีวิตของนายอภัย จันทวิมล. พิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในการพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ 31 กรกฎาคม พุทธศักราช 2536. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2536.

คณะกรรมการจัดงานยกย่องเชิดชูเกียรติบุคคลที่ทำคุณประโยชน์ให้แก่การศึกษาของชาติอย่างสูงยิ่ง. ศาสตราจารย์ ดร. สาทโรช บัวศรี: บุคคลที่ทำคุณประโยชน์แก่การศึกษาของชาติอย่างสูงยิ่ง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2536.

คุรุสภา. 30 ปีของคุรุสภา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2518.

จรรยา วงศ์สายัณห์. *บันทึกความทรงจำ*. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายจรรยา วงศ์สายัณห์ ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันจันทร์ที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2532. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2531.

จรรยา วงศ์สายัณห์. *ระบบการศึกษาไทยในระบอบรัฐธรรมนูญช่วง พ.ศ. 2475 – 2520*. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายจรรยา วงศ์สายัณห์ ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันจันทร์ที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2532. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2531.

ชนิดา ชิตบัณฑิตย์. *โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2554.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช, และ ชัตติยา กรรณสูต รวบรวม. *เอกสารการเมืองการปกครองไทย*. กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2518.

ณัฐพล ใจจริง. *ขอฝันใฝ่ในฝันอันเหลือเชื่อ: ความเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิรูปกษัตริย์สยาม (พ.ศ. 2475 – 2500)*. ชุดกษัตริย์ศึกษา ลำดับที่ 1. นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2556.

ตำราภาษานภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา, และ ยอนสัน, ดับบลิว. ยี. *ประวัติศาสตร์เชิงเปรียบเทียบแห่งการศึกษาของประเทศสยาม*. ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล ณ กรุงเทพฯ) ร.ว., ป.จ., ป.ช., ป.ม., จ.ป.ร. 3, ว.ป.ร. 2, ร.ด.ม., ร.จ.พ. ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 25 เมษายน พ.ศ. 2463. พระนคร: โรงพิมพ์เฮงหลี, 2463

ดุขฎีมาลา มาลากุล ณ อยุธยา, ท่านผู้หญิง. *เรื่องของคนห้าแผ่นดิน ภาค 4*. (ม.ป.ท.: ม.ป.พ.).

ดุขฎีมาลา มาลากุล ณ อยุธยา, ท่านผู้หญิง. *เรื่องของคนห้าแผ่นดิน อดีตชีวิตของท่านผู้หญิงดุขฎีมาลา (ภาคแรก)*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2518.

ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*. แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์, ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข, และ อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552.

ธงชัย วินิจจะกุล. *การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ของอดีต: ประวัติศาสตร์ใหม่ในประเทศไทยหลัง 14 ตุลาคม*. แปลโดย กุลลดา เกษบุญชู. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์มบุ๊กส์, 2543.

ธงชัย วินิจจะกุล. *โฉมหน้าราชาชาตินิยม*. นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2559.

ธงชัย วินิจจะกุล. *ประชาธิปไตยที่มีกษัตริย์อยู่เหนือการเมือง*. พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2562.

นงนารถ เดชณรงค์. *รายงานผลการวิจัย: แนวคิดทางการศึกษาของศาสตราจารย์ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*. กรุงเทพฯ: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

น้ำหยดเดียว. บรรณาธิการโดย ครอบครัวมีสุขและผู้ร่วมปฏิบัติงาน. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, 2558.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. *ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์ ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และรูปการจิตสำนึก*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มติชน, 2557.

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 30 มีนาคม 2539. นายบุญเยี่ยม – คุณหญิงอัมพร มีสุข และนายศิริ – ม.ร.ว. สายสิงห์ ศิริบุตร จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์. กรุงเทพฯ: ปาปิรุสพับลิเคชั่น, 2539.

บังอร ภูวภิรมย์ขวัญ, บรรณาธิการ. *ศาสตราจารย์ ดร. สาโรช บัวศรี ประชาชนผู้ทรงศีล*. กรุงเทพฯ: พัฒนาศึกษา, 2531.

บุญทัน ฉลวยศรี และคณะ. *46 ฤดูกาลวันวาน ศ.อ.ศ.อ. (คนอ.)*. อุบลราชธานี: อุบลยงสวัสดิ์ออฟเซท, 2543.

- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. *ความสำเร็จและความล้มเหลว*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สมาคม
สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2516.
- ประจักษ์ ก้องกีรติ. *และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ: การเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและ
ปัญญาชนก่อน 14 ตุลาฯ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. ชุตสยามพากย์ ลำดับที่ 3. นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน,
2548.
- ป่วย อิงภากรณ์. *ทัศนะทางการศึกษา*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2559.
- ปิ่น มาลากุล, ม.ล. *การเตรียมการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่*. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505.
- ปิ่น มาลากุล, ม.ล. *การเตรียมการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในโครงการพัฒนาการศึกษาในส่วน
ภูมิภาค ภาคการศึกษา 8*. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505.
- ปิ่น มาลากุล, ม.ล. *การศึกษาศูนย์ที่มหาอำมาตย์เอก พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีวัตทรงเป็น
เสนาบดีกระทรวงธรรมการ*. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, 2512.
- ปิ่น มาลากุล, ม.ล. *นิราศร่อนรอนแรมไปรอบโลก นิราศพายาใจไปรอบโลก*. กรุงเทพฯ: องค์การคำ
ของคุรุสภา, 2520.
- ปิ่น มาลากุล, ม.ล. *บันทึกเรื่องการสร้างมหาวิทยาลัยศิลปากร ณ พระราชวังสนามจันทร์ จังหวัด
นครปฐม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2509.
- ปิ่น มาลากุล, ม.ล. *พลเอกมังกร พรหมโยธี กับการศึกษาศูนย์พุทธศักราช 2491 – 2500.
กระทรวงศึกษาธิการจัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกมังกร พรหมโยธี ณ เมรุ
หน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 21 มิถุนายน พุทธศักราช 2509. พระ
นคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2509.*
- ปิ่น มาลากุล, ม.ล. *พัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2518.
- ปิ่น มาลากุล, ม.ล. *เรื่องการศึกษา*. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพอำมาตย์ตรี หลวง
ประสิทธิ์นรกรรม บ.ม. ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 20 มิถุนายน พุทธศักราช 2516.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2516.
- ปิ่น มาลากุล, ม.ล. *ศึกษาภาชิต*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อินสปายร์, 2554.
- ปิ่น มาลากุล, ม.ล. *อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล*. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ
หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรี
นทราวาส วันเสาร์ที่ 30 มีนาคม พุทธศักราช 2539. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,
2539.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร, และ คริส เบเกอร์. *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*. พิมพ์ครั้งที่ 3 [ปรับปรุง
เพิ่มเติม]. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม บุคส์, 2546.

พลตำรวจจัตวา หม่อมหลวงมานิจ ชุมสาย บุคคลที่ทำคุณประโยชน์แก่การศึกษาของชาติอย่างสูงยิ่ง.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2536.

พลศักดิ์ จิรไกรศิริ. รัฐศาสตร์การศึกษา. กรุงเทพฯ: ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2529.

พวงทอง ภาวครพันธ์. การต่างประเทศไทยในยุคสงครามเย็น. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2561.

พัฒนาการแห่งชาติ, กระทรวง. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ 17 มีนาคม 2507. พระนคร: โรงพิมพ์ของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2507.

มัสแคต, โรเบิร์ต เจ. สหรัฐอเมริกากับการพัฒนาเศรษฐกิจและความมั่นคงในประเทศไทย. แปลโดย กุสุมาลย์ รชตะนันท์, สัญฉวี สายบัว, และ ตีระพร บุณนาค, กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536.

มานิจ ชุมสาย, ม.ล. ประวัติการศึกษาภาคบังคับในประเทศไทย. พระนคร: กองการสัมพันธ์ ต่างประเทศ กระทรวงศึกษาธิการ, 2498.

มานิจ ชุมสาย, ม.ล. ปาร์ ลุย แมม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2523.

มหาวิทยาลัยศิลปากร. อนุสรณ์รำลึกถึง. มหาวิทยาลัยศิลปากรจัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ ศาสตราจารย์ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 30 มีนาคม 2539. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539.

ระลึก ธานี. วิวัฒนาการในการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทย (พ.ศ. 2475 – 2503). กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2527.

ลูกผู้ชาย – ไทย. เจ้าภาพพิมพ์เป็นที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพนายนาถ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 21 มกราคม พ.ศ. 2513. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, 2513.

วารุณี โอสถารมย์. พัฒนาการมหาวิทยาลัยในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.

วุฒิชัย มูลศิลป์. สมเด็จพระปิยมหาราชกับการปฏิรูปการศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ 4 [ฉบับปรับปรุงใหม่]. กรุงเทพฯ: พิมพ์คำ, 2554.

ศิลปากร, กรม. งานประพันธ์บางเรื่องของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546.

ศิลปากร, กรม. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ ศาสตราจารย์ ม.ล. ปิ่น มาลากุล. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ ศาสตราจารย์ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ณ เมรุหน้าพลับพลา

- อิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ 30 มีนาคม พ.ศ. 2539. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร , 2539.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. *โครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาอะเซียงเทรวา*. พระนคร: ประชาช่าง, 2496.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. *ประมวลโครงการพัฒนาการศึกษา*. พระนคร: กองเผยแพร่การศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2509.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. *ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 – 2507*. พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบปีของกระทรวง วันที่ 1 เมษายน พุทธศักราช 2507. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. *รำลึกถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (หม่อมราชวงศ์เปีย มาลากุล) ในวาระ 150 ปี ชาตกาล พุทธศักราช 2560*. นนทบุรี: ต้นฉบับ, 2560.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. *หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล: อนุสรณ์ 7 รอบ 24 ตุลาคม 2530*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2530.
- ส. ศิวรักษ์. *เรื่องกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเสถียรโกเศศ – นาคะประทีป, 2528.
- สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. *ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง*. กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก, 2544.
- สาคร ช่วยประสิทธิ์. *รู้อดีตเพื่อเข้าใจปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: ฝ่ายสำนักพิมพ์ สถาบันยุทธศาสตร์ทางปัญญาและวิจัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2555.
- สำนักงานเลขาธิการคุรุสภา. *ประมวลประวัติครู*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2535.
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. *รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 3 (สมัยวิสามัญ) วันอังคารที่ 24 กันยายน พุทธศักราช 2500*. พระนคร: กองการพิมพ์ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2500.
- สุรชาติ บำรุงสุข. *เสนาธิปไตย: รัฐประหารกับการเมืองไทย*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2558.
- เสนห์ จามริก. *การเมืองกับการศึกษาของไทย*. กรุงเทพฯ: การพิมพ์พระนคร, 2526.
- หนังสือที่ระลึกวันเปิดอนุสาวรีย์ศาสตราจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล 50 ปี มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 28 เมษายน 2542. กรุงเทพฯ: ฝ่ายศิลปวัฒนธรรม กองส่งเสริมประสานงานกิจการมหาวิทยาลัย (กสภ.) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2542.
- หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล กับมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล 30 มีนาคม 2539. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2539.
- องค์การค้ำของคุรุสภา. *40 ปี องค์การค้ำของคุรุสภา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2533.

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ ดร.ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การ
คำของคุรุสภา, 2536.

อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสวัสดิ์สารศาสตรพุทธิ ม.ว.ม., ป.ช., ท.จ.ว. (สวัสดิ์ สุ
มิตร) ณ เมรุวัดธาตุทอง 25 กุมภาพันธ์ 2516. กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์, 2516.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก พลเรือเอก พลอากาศเอกมังกร พรหมโยธี ม.ป.ช., ม.ว.
ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 29 มิถุนายน 2509. พระ
นคร: โรงพิมพ์กรมสรรพาสาไมต์, 2509.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศ.ดร.จิตรเกษม สืบบุญเรือง ม.ว.ม., ป.ช. 19 พฤศจิกายน พ.ศ.
2458 – 13 ธันวาคม พ.ศ. 2554 ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2555.
กรุงเทพฯ: สวีชาญการพิมพ์, 2555.

แอนเตอร์สัน, เบเนดิกท์. ในกระจก: วรรณกรรมและการเมืองสยามยุคอเมริกัน. กรุงเทพฯ: อ่าน,
2553.

บทความวารสาร

ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์. “อาจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุลกับการวางแผนการศึกษา.” *วารสารสถาบันวิจัย
ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ* 3, ฉ.1 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2544): 29 –
35.

ณัฐพงษ์ สุกุลเลี้ยว. “จาก “ทุนนิยมโดยรัฐ” สู่ “รัฐทุนนิยม” ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและ
สังคม กับการเมืองไทย ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2.” *วารสารมนุษยศาสตร์สาร* 13, ฉ.2
(กรกฎาคม – ธันวาคม 2555): 1 – 35.

ธงชัย วินิจจะกุล. “ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม: จากยุคอาณานิคมอำพรางสู่ราชาชาตินิยม
ใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของระดมพิไทยในปัจจุบัน.” *ศิลปวัฒนธรรม* 23, ฉ. 1 (พฤศจิกายน
2544): 56 – 65.

ปถุณ เทพนรินทร์. “การก่อตัวของอุดมการณ์ราชาชาตินิยม, 2490 – 2510.” *วารสารธรรมศาสตร์*.
32, ฉ. 1 (มกราคม – เมษายน 2556): 63 – 96.

พันทิพา สุทธิลักษณ์. “เกร็ดเล็ก ๆ น้อย ๆ เกี่ยวกับชีวิตศาสตราจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ฯลฯ.”
เทคโนโลยี สื่อสารการศึกษา. 15, ฉ.1 (2551): 79 – 81.

วรวิทย์ วศินสรากร. “โรงเรียนมัธยมแบบประสม.” *สารานุกรมศึกษาศาสตร์*, ฉ. 1 (กรกฎาคม –
กันยายน 2528): 48 – 51.

สุรเชษฐ์ สุขลาภกิจ, “ความเป็นมาทางการเมืองของชื่อพระราชทาน “ศรีนครินทรวิโรฒ” (ปี 2513 – 2517).” *วารสารประวัติศาสตร์* 40, (สิงหาคม 2558 – กรกฎาคม 2559): 77 – 107.

วิทยานิพนธ์

จารุวรรณ ไวยเจตน์. “การศึกษาภาคบังคับของไทยในระยะ 10 ปี ก่อน พ.ศ. 2475.” วิทยานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาการศึกษา วิทยาลัยศึกษาศาสตร์ ประสานมิตร, 2516.

ปถุณ เทพนรินทร์. “ราชากับชาติในอุดมการณ์ราชาชาตินิยม: ที่สถิตของอำนาจอธิปไตยในช่วงวิกฤต เปลี่ยนผ่านทางการเมือง.” วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการปกครอง คณะ รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2555.

พรรณงาม แยมบุญเรือง. “การจำแนกประเภทผลงานวรรณกรรมของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล.” วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2524.

ไพรัตน์ วงศ์รุ่ง. “ลักษณะและสถานภาพของนักเรียนอาชีวศึกษาในโรงเรียนและวิทยาลัย ตาม โครงการเงินกู้เพื่อการพัฒนาอาชีวศึกษา.” วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชา บริหารการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2510.

ภู ร้อยแก้ว. “การอบรมบ่มเพาะในความคิดของปัญญาชนฝ่ายปกครองของสยาม ทศวรรษ 1900 – 1920.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2556.

มาณี พันธุ์เมือง. “การวิเคราะห์โครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา พ.ศ. 2494 – 2502.” วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาสารัตถศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.

วันส ปิยะกุลชัยเดช. “ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดการครองความเป็นใหญ่และอุดมการณ์ของกรั มชี.” วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.

วัชรรา คลายนาทร. “ปัญหาการสอนสังคมศึกษาในชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นของโรงเรียนมัธยมแบบ ประสม.” วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชามัธยมศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2514.

วิรัชพร ทับทิม. “การใช้ประโยชน์อาคารสถานที่ของโรงเรียนในโครงการมัธยมแบบประสม.”

วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาวิจัยการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.

สถาพร นาสารีย์. “บทร้อยกรองของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2546.

อัจฉรา เจริญรัถ. “แนวคิดและบทบาททางการศึกษาของศาสตราจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล.”

วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาสารัตถศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.

อาวุธ ชีระเอก. “การจัดการศึกษาภาษาอังกฤษของรัฐสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2557.

อาสา คำภา. “ความเปลี่ยนแปลงของเครือข่ายชนชั้นนำ พ.ศ. 2495 – 2535.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2562.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

ธิกานต์ ศรีนารา. "กลุ่มสี่เสาเทเวศร์." สถาบันพระปกเกล้า. สืบค้นเมื่อวันที่ 9 สิงหาคม 2562, <http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=%E0%B8%81%E0%B8%A5%E0%B8%B8%E0%B9%88%E0%B8%A1%E0%B8%AA%E0%B8%B5%E0%B9%88%E0%B9%80%E0%B8%AA%E0%B8%B2%E0%B9%80%E0%B8%97%E0%B9%80%E0%B8%A7%E0%B8%A8%E0%B8%A3%E0%B9%8C>.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “อนาคตประชาธิปไตย (1).” ประชาไท. สืบค้นเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2562, <https://prachatai.com/journal/2019/11/85130>.

อภิชาติ สถิตนิรามัย. “เทคโนโลยีกับการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจไทย.” ไทยพับลิก้า. สืบค้นเมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2561, https://thaipublica.org/2015/03/apichat_ac/.

Book

Caldwell, J. Alexander. *American Economic Aid to Thailand*. Lexington: Lexington Books, 1974.

United States. Congress. Senate. Committee on Appropriations. *Departments of State, Justice, Commerce And the Judiciary Appropriations for 1952: Hearings Before the Subcommittee of the Committee On Appropriations, United States Senate, Eighty-second Congress, First Session, Making Appropriations for the Departments of State, Justice, Commerce, And the Judiciary for the Fiscal Year Ending June 30, 1952.* Washington: U.S. Govt. Print. Off., 1951.

Wyatt, David K. *Thailand: A Short History.* 2nd ed. Chiangmai: Silkworm Books, 2003.

Wyatt, David K. *The Politics of Reform in Thailand: Education in the Reign of King Chulalongkorn.* New Haven: Yale University Press, 1969.

Journal

J. K. P. Watson, “ The impact of the Karachi Plan on educational development in Asia”, *International Journal of Educational Development* 1, no. 1 (April 1981): 32 – 35.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	นายภานุพงศ์ สิทธิสาร
วันเกิด	12 มีนาคม
วุฒิการศึกษา	ปีการศึกษา 2562: ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีการศึกษา 2559: ศิลปศาสตรบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับ 1 สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

